

Lider projektu:

europiL

Partnerzy projektu:

SPECJALNE SZKOLNICTWO ZAWODOWE WOBEC TECHNOLOGII INFORMATYCZNYCH

Człowiek – najlepsza inwestycja

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Lider projektu:

europil

Partnerzy projektu:

SPECJALNE SZKOLNICTWO ZAWODOWE WOBEC TECHNOLOGII INFORMATYCZNYCH

pod redakcją

Krzysztofa Bondyry

Heleny Dolaty

Dominika Postaremczaka

Anny Świdurskiej

Szczecin – Koszalin – Poznań

2012

Człowiek – najlepsza inwestycja

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Recenzent:

dr Paweł Śliwa

Redakcja naukowa:

Krzysztof Bondyra

Helena Dolata

Dominik Postaremczak

Anna Świdurska

Opracowanie wydawnicze:

Dominik Postaremczak

Projekt okładki:

Jan Ślusarski

Publikacja współfinansowana ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki Priorytet IX. „Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach”, Działanie 9.2 „Podniesienie atrakcyjności i jakości szkolnictwa zawodowego”.

Publikacja dystrybuowana bezpłatnie**Wydawnictwo:**

M-Druk Zakład Poligraficzno-Wydawniczy Janusz Muszyński

ul. Konopnickiej 50, 62-100 Wągrowiec

ISBN: 978-83-61287-84-1

Nakład: 500 egz.

Szczecin – Koszalin – Poznań 2012

Spis treści

Wprowadzenie _____	6
Marcin Woźniak Diagnoza stanu i potrzeb zachodniopomorskiego rynku pracy. Aktualne i przyszłe wyzwania dla szkolnictwa zawodowego w regionie _____	8
Agnieszka Kulczyńska Działania skierowane do osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w wybranych krajach Unii Europejskiej _____	29
Dominik Postaremczak Sytuacja społeczno-zawodowa osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim _____	49
Anna Świdurska Ocena sytuacji i wsparcia instytucjonalnego osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim w świetle wyników badań i analiz _____	73
Bartosz Zujewski Ocena dostosowania treści programowych i metod nauczania w szkołach zawodowych do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim _____	101
Marta Lis Postawy i opinie pracodawców wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim _____	119
Anna Brzuszkiewicz Postawy osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim wobec edukacji oraz pracy zawodowej _____	143
Wojciech Jagodziński Eyetracking jako metoda dostosowania treści, metod i narzędzi nauczania do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim _	162
Helena Dolata Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim w polskim systemie edukacji zawodowej _____	187
Roman Pawłowski, Szymon Poczwardowski Technologie informatyczne a specjalne szkolnictwo zawodowe – wnioski i rekomendacje _____	203

Wprowadzenie

Praca zbiorowa „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych” powstała w ramach projektu o tym samym tytule. Projekt realizowany jest przez EUROPIL Elżbieta Pilch we współpracy z partnerami krajowymi: AG Doradztwo Adam Górski, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze Krzysztof Bondyra oraz Powiatem Koszalińskim, a także partnerem ponadnarodowym Olgą Mausch-Dębowską (Wielka Brytania). Projekt jest współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Priorytetu IX. „Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach”, Działania 9.2 „Podniesienie atrakcyjności i jakości kształcenia zawodowego” Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

Produktem finalnym projektu „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych” będzie opracowanie innowacyjnego modelu dostosowania treści multimedialnych do potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w ramach kształcenia zawodowego. Wykorzystanie nowoczesnych, efektywnych (i dostępnych w Internecie) materiałów dydaktycznych w edukacji zawodowej jest szczególnie istotne z punktu widzenia przygotowania osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim do funkcjonowania na rynku pracy. Większość pracodawców nie zatrudnia bowiem takich osób, oczekując zachęt m.in. ze strony państwa w tym zakresie. W świetle przeprowadzonych badań należy podkreślić, że wiedza zachodniopomorskich pracodawców na temat specyfiki osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim jest znikoma. Najbardziej skuteczne okazać się może wsparcie doradcze skierowane do pracodawców, zapewniające podstawową wiedzę na temat tej kategorii osób. Informacji takich domagają się także sami pracodawcy, którzy nie potrafią odróżnić niepełnosprawności intelektualnej od niepełnosprawności np. ruchowej.

Publikacja obejmuje artykuły poruszające szeroki zakres problematyki dotyczącej edukacji. Prezentowane opracowania powstały na podstawie analiz danych zastanych oraz badań obejmujących wywiady kwestionariuszowe z pracodawcami, pogłębione wywiady indywidualne i wywiady grupowe o charakterze eksperckim z pracodawcami oraz przedstawicielami sektora publicznego. Podkreślenia wymaga fakt, że wyniki badań stały się „głosem” specjalnego szkolnictwa zawodowego. Uogólniając można wskazać, że

---

potrzeby uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych nie są przedmiotem wystarczającego zainteresowania ze strony sektora publicznego, prywatnego i pozarządowego.

Publikacja w ramach projektu: „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych”, która powstała na podstawie zrealizowanych badań, diagnozuje ważny moment funkcjonowania uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych w systemie szkolnictwa zawodowego. Obecnie specjalne szkoły zawodowe są „wygaszane”, nie prowadzi się do nich naboru.

Badania wykazały ograniczone zainteresowanie społeczeństwa i przedstawicieli władz publicznych sytuacją osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Tymczasem jako konsekwencje społeczne braku efektywnego wsparcia dla kształcenia zawodowego tych osób należy wskazać m.in. koszty opieki społecznej i zagrożenie marginalizacją. Ten deficyt wiedzy na podstawie przeprowadzonych analiz i badań własnych odnosi się także do władz centralnych. Jak wskazywali badani, w nowej podstawie programowej (w ramach reformy edukacji zawodowej), przyjęto założenie, że niepełnosprawni intelektualnie w stopniu lekkim mają mieć analogiczny program nauczania, jak uczniowie bez takiego orzeczenia, co pogarsza ich szanse edukacyjne i zawodowe. Innymi słowy, „zadekretowanie”, że problem nie istnieje, nie oznacza jego rozwiązania.

Projekt „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych” jest zatem kluczowy z punktu widzenia zapewnienia wsparcia dla uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Jego celem jest wypracowanie narzędzi mających zapewnić „zrekompensowanie” utraty dostosowanego do ich potrzeb systemu specjalnego szkolnictwa zawodowego. Takim narzędziem ma być model dostosowania multimedialnych materiałów dydaktycznych do potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w ramach kształcenia zawodowego. Model ten wykorzystuje *eyetracking*, czyli innowacyjną metodę badania ruchów gałki ocznej, stosowaną do analizy treści wizualnych.

*Krzysztof Bondyra
Helena Dolata
Dominik Postaremczak
Anna Świdurska*

Marcin Woźniak

Diagnoza stanu i potrzeb zachodniopomorskiego rynku pracy. Aktualne i przyszłe wyzwania dla szkolnictwa zawodowego w regionie

Wprowadzenie – o tworzeniu i destrukcji miejsc pracy

Współczesne rynki pracy cechują wysokie wartości przepływów pomiędzy poszczególnymi stanami aktywności. W jednej chwili wiele osób traci pracę, zmienia ją, bądź podejmuje działalność zarobkową po epizodzie bezrobocia. Fluktuacje te wpływają na wartości kluczowych wskaźników rynku pracy m.in. stopy bezrobocia i zatrudnienia. Z tego względu mają one dla ekonomistów fundamentalne znaczenie, gdyż pomagają w zrozumieniu dynamiki działania rynków pracy, a tym samym cyklu gospodarczego¹.

O skali, a tym samym znaczeniu tego zjawiska, zaświadczyć mogą dane, z których wynika, że strumień przepływających do zatrudnienia i do bezrobocia osób sięga w Polsce co najmniej 250 tysięcy osób miesięcznie², a w niektórych krajach Europy Zachodniej jest jeszcze większy³. Ma to związek z powstawaniem nowych firm, które tworzą miejsca pracy, bankructwem istniejących na rynku zakładów oraz z wieloma innymi, bardziej subtelnymi zjawiskami m.in. rozwojem nowych produktów, wprowadzaniem nowych technologii i innowacji, konkurencją, uregulowaniami prawnymi, przepisami podatkowymi czy zmieniającymi się kosztami pracy⁴. Różnorodność powyższego katalogu uzmysławia nam, że na kształtowanie się klimatu rynków pracy w ich wymiarze regionalnym i lokalnym wpływ ma bardzo wiele zmiennych, których wzajemne

---

¹ Podejście takie prezentuje w szczegółowych rozważaniach np. Ch. Pissarides w *Equilibrium Unemployment Theory*, Massachusetts Institute of Technology 2000.

² Michał Gradzewicz, Paweł Strzelecki, *Przepływy na polskim rynku pracy – co mówią nam miesięczne dane bezrobocia rejestrowanego?*, NBP, Warszawa 2010, s. 8.

³ T. Kruppe, *Assessing labour market dynamics: European evidence*, International Labour Office Geneva, Employment Paper 2001/15, s. 11; G. Jolivet, F. Postel-Vinay, J.M. Robin, *The Empirical Content of the Job Search Model: Labor Mobility and Wage Distributions in Europe and the US* „European Economic Review”, May 2006, Volume 50, Issue 4, s. 877–907.

⁴ M. Woźniak, *Modele poszukiwań i dopasowań jako narzędzie badania rynków pracy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” (w druku; przewidywany zeszyt publikacji 4/2012).

powiązanie nierzadko trudno jest ocenić. Niemniej jednak implikacją tego stanu rzeczy jest bez wątpienia duże zróżnicowanie parametrów rynków pracy (np. poziomu zarobków, liczby bezrobotnych, liczby zatrudnionych) w ich wymiarze przestrzennym⁵. Stało się to wręcz cechą charakterystyczną współczesnych gospodarek, a przyczynia się niestety do zwiększenia różnic m.in. w szansach rozwojowych pomiędzy mieszkańcami poszczególnych regionalnych i lokalnych rynków pracy.

Sytuację taką możemy zaobserwować również w Polsce, gdzie uogólniając nieco, oś na linii północ-południe, rozdziela regiony o dobrych i złych parametrach gospodarczych. W ramach obu podzbiorów możemy wyodrębnić jednak kolejne obszary o słabszych bądź lepszych wartościach wskaźników ekonomicznych. Specyficznym pod tym względem regionem Polski jest województwo zachodniopomorskie, które mimo atrakcyjnego położenia geograficznego od lat zajmuje ostatnie miejsca w statystykach gospodarczych (w tym dotyczących sytuacji na rynku pracy).

Jedną z metod na szybsze dopasowanie pracownika i poszukującego na rynku pracy, a tym samym na poprawę wartości parametrów lokalnej gospodarki są działania usprawniające akomodację podaży zasobów pracy do popytu na nią. Efektem ich braku jest utrzymujące się w długim okresie czasu wysokie bezrobocie strukturalne przy jednoczesnym zapotrzebowaniu na określone kwalifikacje i kompetencje – cecha charakterystyczna również dla województwa zachodniopomorskiego. Co więcej, liczne badania wskazują w głównej mierze na brak wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych pracowników fizycznych w regionie, których edukacją powinny się zajmować zepchnięte na margines polskiej rzeczywistości zasadnicze szkoły zawodowe. Problem nie jest więc ani nowy, ani szczególnie odkrywczy. Zastanawia jedynie brak działań zarówno ze strony samorządu, oświaty i pracodawców, dla których, jakby nie patrzeć, dobro regionu powinno stać wysoko w hierarchii wartości.

Celem niniejszego artykułu jest ocena stanu i potrzeb zachodniopomorskiego rynku pracy oraz wskazanie potencjalnych szans rozwojowych dotyczących kształcenia zawodowego.

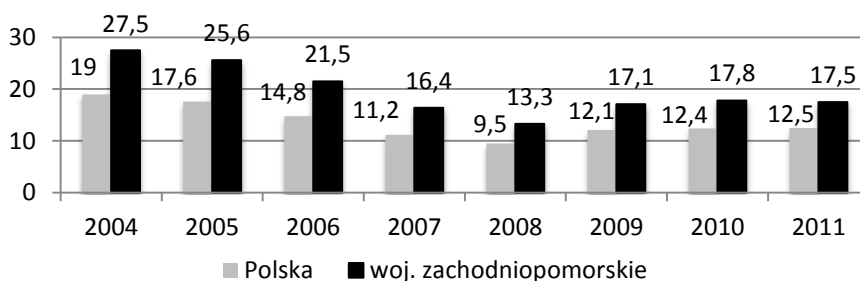
---

⁵ R. Kosfeld, *Regional Spillovers and Spatial Heterogeneity in Matching Workers and Employers in Germany*, „Journal of Economics and Statistics” (Jahrbuecher fuer Nationaloekonomie und Statistik), 2007, vol. 227, issue 3, s. 236-253.

Zachodniopomorski rynek pracy – inercja układu

Województwo zachodniopomorskie należy do grupy województw o utrzymującym się od lat wysokim poziomie bezrobocia. Sytuacja ta, co ciekawe, utrzymuje się pomimo bezpośredniego sąsiedztwa z dobrze ustawionymi gospodarczo regionami: Wielkopolską czy Pomorzem. Potwierdza to charakterystyczną cechę polskich rynków pracy, czyli małą mobilność zasobów pracy⁶. Na wykresie 1 zobrazowano stopę bezrobocia w województwie zachodniopomorskim oraz w Polsce w latach 2004-2011.

Wykres 3. Stopa bezrobocia w Polsce i w województwie zachodniopomorskim w latach 2004-2011 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, BDL.

Fluktuacje wakatów i bezrobotnych na rynku są wynikiem tworzenia i likwidowania stanowisk pracy⁷. Decyzje te są z kolei skorelowane z cyklem gospodarczym i wpływają na wartości parametrów gospodarek, w tym m.in. na stopę bezrobocia, której krzywa w długim okresie czasu pokrywa się zazwyczaj⁸ z wahaniami koniunktury. Sytuacja taka ma miejsce również na regionalnym rynku pracy województwa zachodniopomorskiego. W latach 2004 – 2008, a więc w okresie dobrej koniunktury gospodarczej nastąpił szybki spadek stopy bezrobocia (z 27,5% do 13,3%). Wraz z początkiem kryzysu gospodarczego udział bezrobotnych w grupie

⁶ *Mobilność zasobów pracy. Analiza i metody stymulacji*, (red.) E. Kryńska, Warszawa, IPISS 2000.

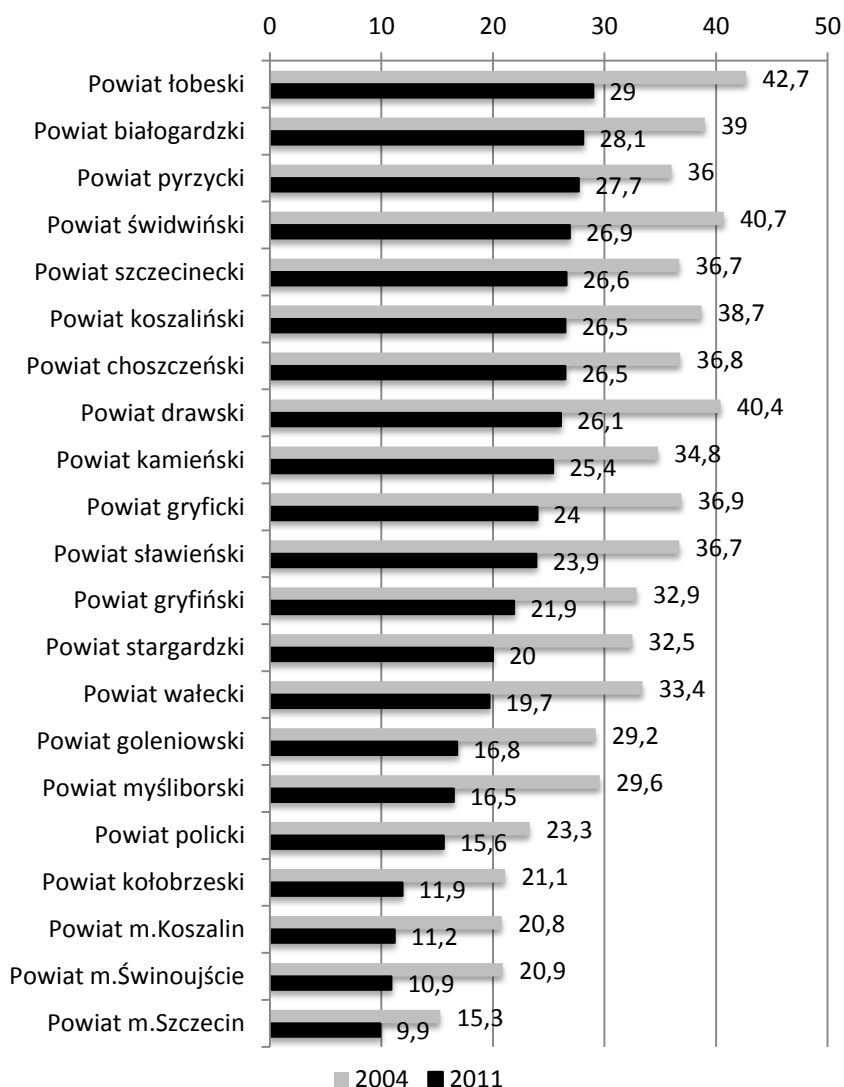
⁷ Szerzej na ten temat np.: Dale T. Mortensen, Christopher A. Pissarides, *Job Creation and Job Destruction in the Theory of Unemployment*, „The Review of Economic Studies” Vol. 61, No. 3 (Jul., 1994), s. 397-415.

⁸ Choć nie zawsze. Dowodu na asymetryczne zachowanie stopy bezrobocia względem cyklu koniunkturalnego dostracza np.: P. Rothman, *Further Evidence On The Asymmetric Behavior Of Unemployment Rates Over The Business Cycle*, Working Papers 88-23, C.V. Starr Center for Applied Economics, New York University 1988.

aktywnej zawodowo ludności zaczął rosnąć (z 13,3% w 2004 do 17,5% w 2011). Warto jednak odnotować, że zarówno w trakcie rozkwitu jak i recesji gospodarczej odsetek bezrobotnych pozostawał w regionie znacznie wyższy niż średnia w kraju.

Jeszcze większe różnice, sięgające nawet 20%, widoczne były w poszczególnych powiatach województwa. Przedstawiono je na wykresie poniżej.

Wykres 4. Stopa bezrobocia w poszczególnych powiatach województwa zachodniopomorskiego w 2004 i 2011 roku (%)

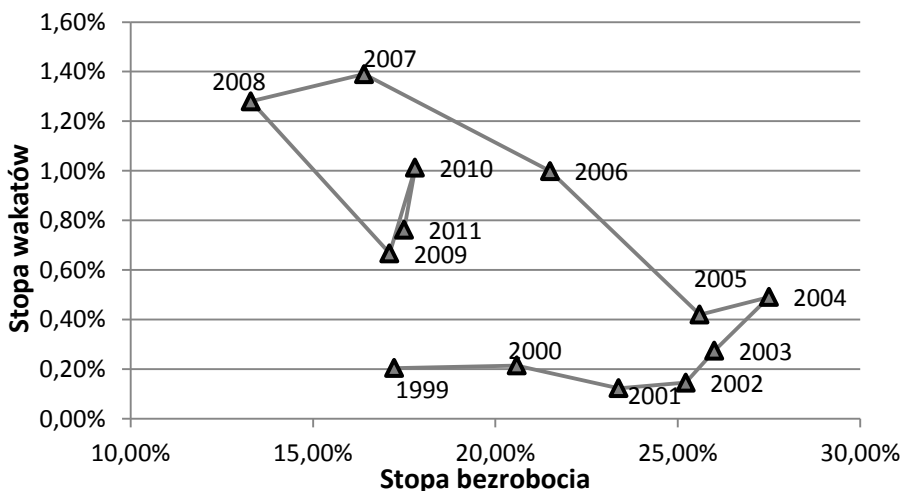

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, BDL.

Wykres wyraźnie ilustruje wewnętrzne zróżnicowanie lokalnych rynków pracy. Różnice w poziomie bezrobocia w poszczególnych powiatach sięgają nawet 150% (powiat białogardzki vs. miasto Szczecin). Ponadto wyraźnie na tle województwa wyróżniają się trzy największe obszary miejskie, gdzie stopa bezrobocia oscyluje kilka procent poniżej średniej krajowej. Duże miasta są motorem napędowym regionu, skupiają większą ilość podmiotów gospodarczych, a co za tym idzie generują większą ilość wolnych miejsc pracy. Przyczyniają się również do zakłócenia obrazu gospodarki regionu, dając nie do końca rzetelny na nią ogląd⁹.

Kolejnym istotnym z punktu widzenia sytuacji na rynku pracy wskaźnikiem jest relacja pomiędzy liczbą dostępnych wolnych miejsc pracy a poszukujących jej bezrobotnych. Została ona wyszczególniona na kolejnym wykresie.

Wykres 5. Wartości zmiennych stopy wakatu¹⁰ i stopy bezrobocia w latach 1999-2011 na regionalnym rynku pracy województwa zachodniopomorskiego

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS, BDL.

Krzywa powyższa obrazuje negatywną zależność pomiędzy liczbą bezrobotnych a wolnymi miejscami pracy. W teorii ekonomii określa się ją mianem krzywej Beveridge'a. Wskazuje ona na efektywność procesu

⁹ Sytuacja taka ma miejsce we wszystkich regionach skupiających duże obszary miejskie i nie jest niczym niezwykłym.

¹⁰ Stopa wakatu została obliczona bezpośrednio ze wzoru $v_r = \frac{v_t}{e_t + v_t} 100\%$, gdzie v_r to stopa wakatu, v_t to liczba wakatuw w danym czasie, a e_t to liczba osób aktywnych zawodowo w danym czasie.

dopasowania poszukującego zatrudnienia i pracodawcy na frykcyjnym rynku pracy¹¹, tłumacząc tym samym współwystępowanie w tym samym czasie wolnych miejsc pracy i bezrobotnych w danej gospodarce. Interpretacja krzywej pozwala ponadto zidentyfikować moment cyklu koniunkturalnego, w którym znajduje się gospodarka, gdyż w długim okresie czasu w dwuwymiarowym układzie współrzędnych R^2 zatacza ona pętlę w kierunku odwrotnym do ruchu wskazówek zegara¹², a pod koniec okresu recesji zasób bezrobotnych powoli dostosowuje się do zwiększonej ilości wakatów na rynku¹³. Warto ponadto zauważyć, że im bliżej początku układu współrzędnych znajduje się krzywa, tym prawdopodobieństwo znalezienia pracy jest wyższe¹⁴, a rynek pracy funkcjonuje sprawniej.

Na powyższym wykresie, danej ilości wolnych miejsc (oś y) odpowiada dana liczba osób bezrobotnych (oś x). Ta relacja zdeterminowana jest przez panujące w danej gospodarce warunki, przekazując tym samym obraz niedopasowania rynku pracy¹⁵. Na dostosowanie się popytowej i podażowej strony rynku pracy ma wpływ wiele czynników, przede wszystkim mechanizm rynkowy oraz takie elementy, jak np. polityka rynku pracy, czyli m.in. zasady dotyczące

---

¹¹ Jest to przeciwieństwo modeli Walrasowskich, w których informacja jest doskonała, dopasowanie podaży i popytu bezzwłoczne, a tym samym równowaga na rynku ustalana jest natychmiastowo.

¹² L. Benati, T. A. Lubik, *The Time-Varying Beveridge Curve*, University of Bern, Federal Reserve Bank of Richmond 2012.

¹³ R. Barnichon, A. Figura, *What drives movements in the unemployment rate? A decomposition of the Beveridge curve*, Finance and Economics Discussion Series, Divisions of Research and Statistics and Monetary Affairs, Federal Reserve Board, Washington, D.C. 2011, s. 4.

¹⁴ Związek ten został potwierdzony empirycznie i jest tłumaczony poprzez istnienie tzw. agregatowej funkcji dopasowań na rynku pracy o postaci $M = m(u, v)$, gdzie u, v oznaczają w kolejności bezrobotnych i wakaty, M natomiast to ilość dopasowań. Więcej na ten temat w np. Petrongolo B. Pissarides Ch., *Looking Into the Black Box: A Survey of the Matching Function*, „Journal of Economic Literature”, nr XXXIX/2001, s. 390–431. Dowodu na istnienie agregatowej funkcji dopasowań w polskiej gospodarce dostarcza m.in. praca S. Roszkowskiej pt. *Aggregate Matching Function. The case of Poland*, „Central European Journal of Economic Modelling and Econometrics”, 2009, vol. 1, issue 2, pages 157-177.

¹⁵ Czyli tzw. „Labour Market Tightness”. Pojęcie nie mające dobrego odpowiednika w języku polskim, które korzystając z własności funkcji dopasowań można wyrazić następującą relacją: $\theta = \frac{v}{u}$, gdzie θ to wskaźnik niedopasowania czy restrykcyjności rynku pracy, v to liczba wolnych miejsc pracy, a u to liczba bezrobotnych w danej gospodarce.

zatrudniania, zwalniania oraz ustalania płac, ochrona dochodów bezrobotnych i pomoc w poszukiwaniu i uzyskaniu pracy (tzw. aktywne polityki rynku pracy), dialog społeczny (w tym cele i sposoby ich osiągnięcia przez związki zawodowe i organizacje pracodawców), opodatkowanie i oskładkowanie płac, świadczenia z pomocy społecznej, świadczenia rodzinne, rozwiązania w zakresie systemu emerytalno-rentowego, polityka rodzinna, edukacyjna¹⁶.

W przypadku rynku pracy województwa zachodniopomorskiego widoczna jest duża dysproporcja w liczbie wakatów i bezrobotnych, co z kolei wynika z niewielkiej ilości rejestrowanych wakatów przez Powiatowe Urzędy Pracy (zgodnie z danymi PUP na 1 rejestrowane miejsce pracy przypadało około 25 bezrobotnych) i nie może być postrzegana jako rzetelny obraz popytu na pracę. Jest to problem znany i poruszany w literaturze przedmiotu od lat, świadczący o nieefektywnej procedurze pozyskiwania informacji o wolnych wakatach¹⁷. Można jednak na tej podstawie analizować trendy i wyciągać wnioski ogólne.

Na przestrzeni lat krzywa Beveridge'a w województwie zachodniopomorskim przemieszczała się początkowo w kierunku przeciwnym do początku układu współrzędnych i w dół – zmniejszała się liczba wolnych miejsc pracy, a zwiększała się liczba osób bezrobotnych, malał tym samym wskaźnik restrykcyjności rynku pracy. Od początku roku 2003 krzywa zaczęła poruszać się w górę, obracając się w kierunku początku układu. Najwyższą wartość ilości wakatów przy najniższym poziomie bezrobocia odnotowujemy w roku 2007. Był to okres, w którym wskaźnik niedopasowania rynku pracy był największy. Od tego czasu krzywa Beveridge'a zaczęła oddalać się od początku układu współrzędnych i w dół. Było to spowodowane odwróceniem tendencji na rynku i kryzysem finansowym.

---

¹⁶ Ch. Pissarides, D. Mortensen, *New Developments in Models of Search in the Labour Market*, Handbook of Labour Economics 1999, s. 38-44.

¹⁷ Np. M. Woźniak, *Alternatywy reintegracji długotrwale bezrobotnych*, „Polityka Społeczna”, 2011 nr 10, Warszawa: IPISS; M. Bukowski, P. Kowal, P. Lewandowski, J. Zawistowski, *Struktura i poziom wydatków i dochodów sektora finansów publicznych a sytuacja na rynku pracy. Doświadczenie międzynarodowe i wnioski dla Polski*, Warszawa NBP 2005.

Szkolnictwo zawodowe w regionie a potrzeby rynku pracy, czyli o dwóch takich co nie mogli się dogadać

Zapotrzebowanie na wykwalifikowanych pracowników fizycznych jest związane z cyklem koniunkturalnym i zazwyczaj jest mniejsze w czasie recesji¹⁸. Pomimo że kształcenie zawodowe pozwala na zdobycie specyficznych umiejętności mogących w krótkiej perspektywie przyspieszyć transfer na rynek pracy, to w długim okresie czasu ulegać one mogą szybszej deprecjacji, powodując spadek adaptacyjności do zmiany technologicznej¹⁹, a co za tymi idzie generować wyższe bezrobocie wśród wykwalifikowanych pracowników fizycznych. Pamiętając o tych ujemnych, długoterminowych efektach KZ, należy równocześnie z rozwojem szkół zawodowych tworzyć warunki umożliwiające ciągłą aktualizację kwalifikacji w cyklu życia.

W Polsce, póki co, odległe są nam jeszcze tego typu dylematy, gdyż od początku lat 90-tych edukacja rozwijała się tu w zgoła przeciwnym kierunku. Destrukcji ulegały placówki kształcenia zawodowego (szkoły zasadnicze i technika), natomiast gwałtownie rozwijały się szkoły wyższe²⁰ (publiczne i niepubliczne), jednak obecnie 53% studentów kształci się zaledwie na 5% kierunków, głównie humanistycznych²¹. Dopiero od niedawna trwają działania zmierzające do przywrócenia równowagi, jednak ich zakres należy uznać za niewystarczający²².

Przyjrzyjmy się zatem jak wygląda ilościowa struktura szkół zawodowych w porównaniu do liceów ogólnokształcących w regionie. Zależność ta została zobrazowana na wykresie 4.

---

¹⁸ S. Mühlemann, S. C. Wolter, A. Wüest, *Apprenticeship Training and the Business Cycle*, Institute for the Study of Labor, Discussion Paper No. 4460, September 2009, s. 1.

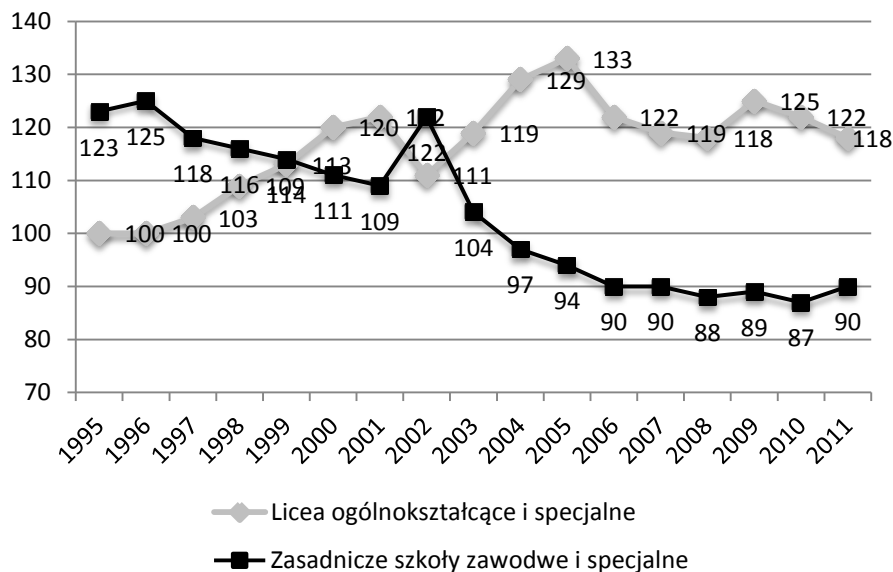
¹⁹ L. Zhang, L. Woessmann, E. A. Hanushek, *General Education, Vocational Education and Labor Market Outcomes During the Life-Cycle*, National Bureau of Economic Research Working Paper, Cambridge 2011, s. 28.

²⁰ Efektem tego jest, że Polska ma jeden z najwyższych odsetków studentów w Europie. Studia wyższe stały się w Polsce powszechne w opozycji do systemu amerykańskiego czy brytyjskiego, gdzie podkreśla się elitarność wyższej edukacji.

²¹ Np. *Diagnoza stanu szkolnictwa wyższego w Polsce*, Ernst and Young, 2009.

²² Np. *Badanie funkcjonowania systemu kształcenia zawodowego w Polsce*, MEN, Warszawa 2010.

Wykres 6. Zasadnicze szkoły zawodowe i specjalne szkoły zawodowe oraz licea ogólnokształcące i specjalne licea ogólnokształcące w województwie zachodniopomorskim w latach 1995 – 2011

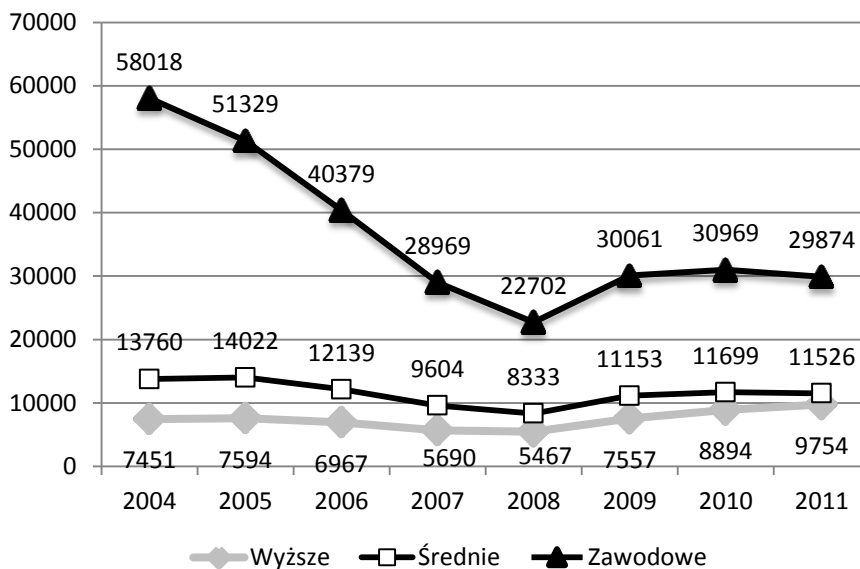
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, BDL.

Sytuacja opisana w poprzednim akapicie daje się również wyraźnie zaobserwować w regionie. Właściwie w całym badanym okresie szkoły zawodowe były likwidowane, natomiast powstawały nowe placówki kształcenia ogólnego. W 1995 roku szkoły zawodowe miały przewagę liczebną na rynku edukacji, ich liczba jednak stopniowo malała, by w 1999 roku zrównać się z liceami. Potem dystans pomiędzy oboma typami placówek szybko się zwiększał, a w 2011 roku wyniósł 90 zasadniczych szkół zawodowych i 118 liceów.

Duża dostępność i powszechność liceów ogólnokształcących zwiększa podaż absolwentów tego typu szkół, odcinając dopływ do rynku wykwalifikowanych pracowników fizycznych. W pewnych warunkach może to zaowocować wysokim bezrobociem wśród osób z wykształceniem średnim i wyższym, natomiast niskim wśród osób legitymujących się wykształceniem zawodowym. Prawidłowość ta przedstawia się jednak zgoła odwrotnie (wykres 5).

Wykres 7. Bezrobotni wg poziomu wykształcenia

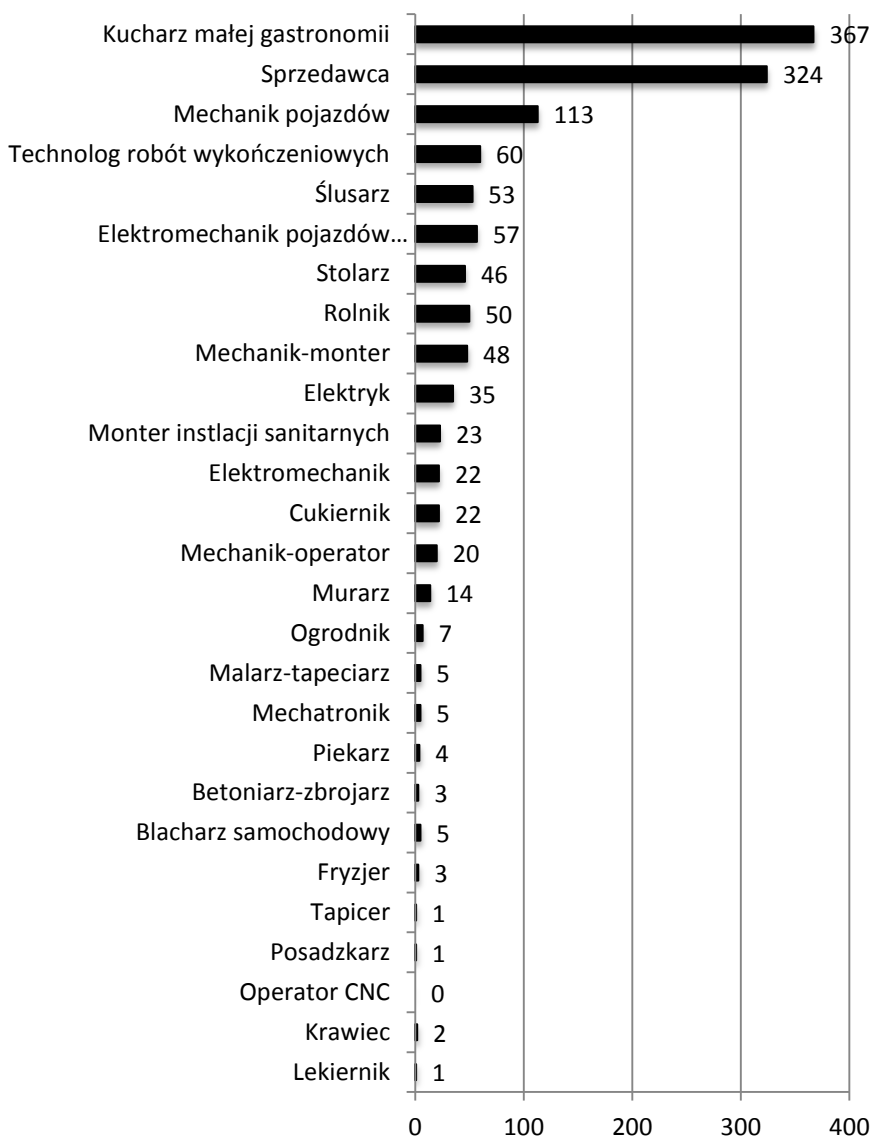
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, BDL.

Pomimo likwidacji placówek kształcenia zawodowego odsetek bezrobotnych w grupie wykwalifikowanych pracowników fizycznych był zdecydowanie największy w całym omawianym okresie czasu. Faktem jest też jednak stopniowo rosnąca liczba osób bezrobotnych z wykształceniem wyższym.

W analizie oferty edukacyjnej szkół zawodowych warto wskazać najczęściej pojawiające się zawody: w 27,7% szkół zawodowych można zdobyć zawód kucharza, w 16,9% sprzedawcy, a w 13,8% zawód mechanika pojazdów samochodowych²³. Ma to swoje odzwierciedlenie w corocznych egzaminach zawodowych przeprowadzonych w regionie. Kwalifikacje zdobywane przez zachodniopomorską młodzież zostały szczegółowo przedstawione na wykresie 6.

²³ *Edukacja a rynek pracy – analiza kierunków kształcenia zachodniopomorskich szkół ponadgimnazjalnych*, Wojewódzki Urząd Pracy w Szczecinie, Zachodniopomorskie Obserwatorium Rynku pracy 2010, s. 65.

Wykres 8. Liczba uczniów zasadniczych szkół zawodowych zdających egzaminy zawodowe w województwie zachodniopomorskim

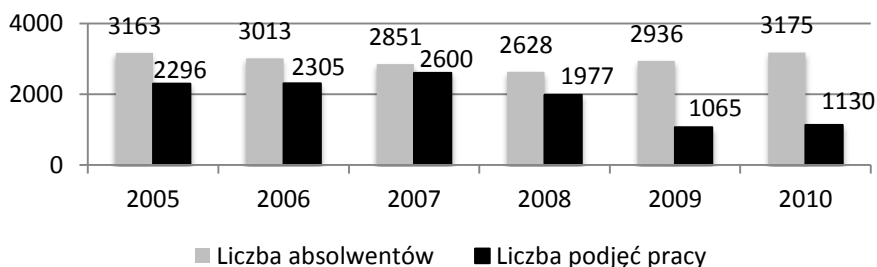
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Raportu z egzaminów zawodowych 2012, OKE Poznań*.

Liczba i rodzaj przeprowadzanych przez Okręgową Komisję Egzaminacyjną zaliczeń jest zbieżna z liczbą prowadzonych przez dane szkoły klas w ramach poszczególnych zawodów i pokrywa się tym samym z przedstawionym na poprzedniej stronie rankingiem. Tak więc najwięcej

absolwentów szkół zawodowych w 2012 roku opuściło ich mury z zawodem kucharza (367), sprzedawcy (324) i mechanika pojazdów samochodowych (113). Nieco mniej uczniów uzyskało zawód technologa robót wykończeniowych (60), ślusarza (53), elektromechanika pojazdów samochodowych (57), stolarza (46), rolnika (50), mechanika-montera (48) czy elektryka (35). Z drugiej strony pojedyncze były przypadki uzyskania kompetencji lakiernika (1), krawca (2), posadzkarza (1), tapicera (1), fryzjera (3). Niestety nikomu nie udało uzyskać się zawodu operatora cyfrowych obrabiarek numerycznych (CNC).

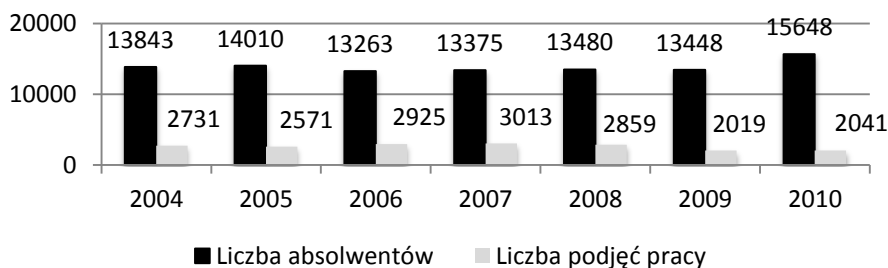
O tym jak przedstawiają się dalsze losy absolwentów informuje po części wykres 7. Zestawiono na nim liczbę absolwentów szkół zawodowych oraz liczbę podjęć pracy bezpośrednio po ukończeniu szkoły zawodowej. Z kolei na wykresie 8 zobrazowano tę samą zależność dla studentów kończących uczelnie wyższe.

Wykres 9. Liczba absolwentów szkół zawodowych oraz podjęcia pracy bezpośrednio po ukończeniu szkoły w woj. zachodniopomorskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 10. Liczba absolwentów szkół wyższych oraz podjęcia pracy bezpośrednio po ukończeniu uczelni w woj. zachodniopomorskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wśród absolwentów kończących szkoły wyższe zatrudnienie bezpośrednio po jej ukończeniu podejmowała zaledwie około 1 na 7,5 osoby. Wśród absolwentów szkół zawodowych pracę po szkole udawało się dostać 1 na 3 osoby. Absolwenci szkół zawodowych na lokalnym rynku pracy mają ponad 100% wyższe szanse na podjęcie zatrudnienia bezpośrednio po szkole. Wykres obrazuje podaż, ale też i popyt na pracowników. Bardziej poszukiwani absolwenci z wykształceniem zawodowym są szybciej wchłaniani przez rynek pracy, natomiast wśród absolwentów studiów wyższych szansa na szybki transfer jest znacznie niższa, co obrazuje z kolei popyt na pracowników o tego typu kwalifikacjach. Analizę tą częściowo potwierdzają wspomniane już na wstępie badania National Bureau of Economic Research²⁴, w których autorzy wskazują m.in. na pozytywną korelację pomiędzy szybkością transferu na rynek pracy a zdobyciem wykształcenia zawodowego. Z drugiej strony o ile wśród absolwentów ZSZ prawdopodobieństwo szybkiego znalezienia pracy jest większe, o tyle w grupie wiekowej ich ojców sytuacja ta przedstawia się zgoła odwrotnie²⁵. Również i ta prawidłowość została opisana w powyższych badaniach, a jako jej potwierdzoną empirycznie przyczynę wskazano brak przystosowania tego typu pracowników do szoków technologicznych w długim okresie czasu.

Po syntetycznym ujęciu dylematów podaży zasobów pracy w regionie, kolejnym elementem poddanym analizie był zgłaszany przez pracodawców popyt na poszczególne kwalifikacje i kompetencje. Pierwsze z prezentowanych badań²⁶, analizujących oferty pracy z trzech źródeł (publiczne służby zatrudnienia, portale internetowe i lokalna prasa) zostało przeprowadzone na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Szczecinie, a jego wyniki w skrótovej formie przedstawia wykres 9.

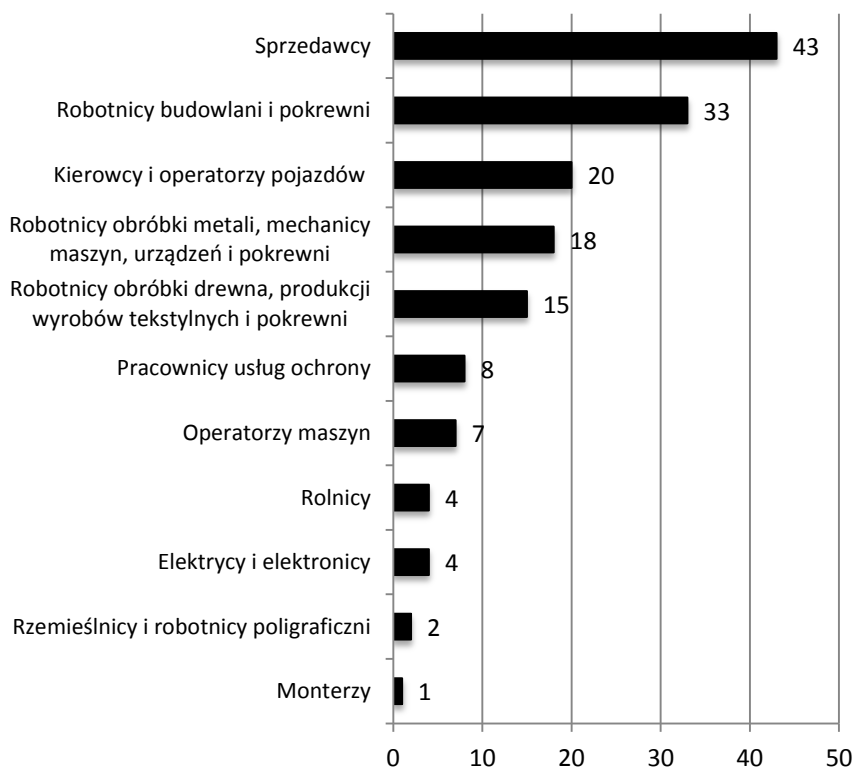
---

²⁴ L. Zhang, L. Woessmann, E. A. Hanushek, *General Education, Vocational Education and Labor Market Outcomes During the Life-Cycle*, National Bureau of Economic Research Working Paper, Cambridge 2011, s. 25-28.

²⁵ Odsetek bezrobotnych absolwentów (do 25 r.ż.) z wykształceniem zawodowym wyniósł w 2012 roku 19%, podczas gdy ten sam odsetek w grupie wiekowej 50+ wynosił już 31% (Źródło danych: Osoby będące w szczególnej sytuacji na rynku pracy województwa zachodniopomorskiego w 2011, WUP Szczecin).

²⁶ *Mapa zapotrzebowania zawodowego pracodawców województwa zachodniopomorskiego*, WUP Szczecin 2010.

Wykres 11. Najczęściej pojawiające się oferty pracy fizycznej na portalach internetowych, w urzędach pracy i lokalnej prasie

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań WUP Szczecin.

Pierwsze miejsce w rankingu podaży ofert pracy zajmuje sprzedawca. Nietrudno odnotować, iż jest ono niemal tożsame z rankingiem podaży absolwentów, gdzie zawód ten znalazł się na drugim miejscu. Jednak nawet przy założeniu o niepełnej informacji na rynku pracy, dysproporcja absolwentów w porównaniu do ofert pracy jest ogromna (367:43). Kolejnym znaczącym faktem z punktu widzenia analizy jest to, iż w rankingu nie znalazła się ani jedna oferta na stanowisko kucharza, który to zawód jest najliczniej reprezentowany w szkołach zawodowych w regionie. Jest to jeden ze symptomów niedopasowania oferty edukacyjnej do potrzeb rynku pracy.

Badanie dotyczące popytu na pracę, tym razem bezpośrednio u pracodawców, zostało przeprowadzone również przez Instytut Badań Strukturalnych w 2011 roku. Główne wnioski z tego badania to m.in. to, że 58% pracodawców poszukiwało pracownika w okresie ostatnich

12 miesięcy – 85% tych poszukiwań zakończyła się sukcesem, 47% z nich trwało poniżej miesiąca, a kolejne 38% pomiędzy jednym a trzema miesiącami. Z faktów tych można wysnuć więc wniosek, iż zarówno pracodawcy, jak i kandydaci na pracowników wykazywali się dostateczną aktywnością w poszukiwaniu zatrudnienia, jak również wysoką elastycznością.

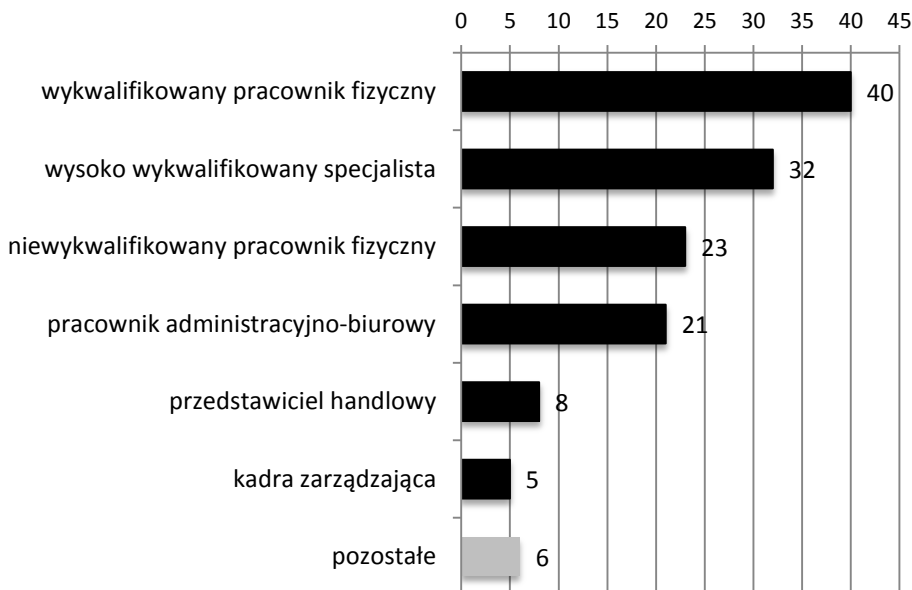
Jednak jedynie 30% pracodawców wskazało, że znalezienie pracownika o odpowiednich kwalifikacjach jest łatwe. W 48% przypadków okazało się to zadaniem trudnym i czasochłonnym, a w pozostałych 22% przedsiębiorcy uważali to za niemożliwe. Jak deklarowano, na rynku nie ma pracowników o odpowiednich kwalifikacjach. Aby znaleźć odpowiedniego kandydata, pracodawca musiałby rekrutować poza regionalnym rynkiem pracy lub przeprowadzić kompleksowe doszkalanie (na co nie zawsze może sobie pozwolić). Braki w umiejętnościach najczęściej dotyczyły kwalifikacji zawodowych – w tym również posiadania pełnych uprawnień do wykonywania zawodu – te na pierwszych trzech miejscach wskazywało ponad 57% pracodawców²⁷.

Jak twierdzą autorzy, tego rodzaju bariera ma swoje przełożenie na koszty działalności organizacji bezpośrednio: w postaci kosztów poszukiwań oraz kształcenia, oraz pośrednio: poprzez niezrealizowane zlecenia w wyniku niedostatecznej podaży zasobów pracy. Podnosi to koszty transakcyjne funkcjonowania aktorów gospodarczych, co oznacza obniżenie konkurencyjności przedsiębiorstw województwa i ma odbicie w zgłaszanym przez pracodawców zapotrzebowaniu na konkretnych pracowników (wykres 10).

---

²⁷ *Kapitał ludzki w województwie zachodniopomorskim: aktualne działania, zagrożenia, potrzeby i kierunki rozwoju*, Instytut Badań Strukturalnych 2010, s. 67.

Wykres 12. Zapotrzebowanie na pracowników zgłaszane przez pracodawców województwa zachodniopomorskiego w 2011 roku (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Kapitał ludzki w województwie zachodniopomorskim: aktualne działania, zagrożenia, potrzeby i kierunki rozwoju*, Instytut Badań Strukturalnych 2011.

Największy popyt zgłaszano na wykwalifikowanych pracowników fizycznych (np. pracowników budowlanych), w dalszej kolejności zapotrzebowanie obejmowało wysoko wykwalifikowaną kadrę specjalistyczną: chodziło tu w szczególności o nauczycieli. Trzecią grupę stanowili niewykwalifikowani pracownicy fizyczni, wśród których byli m.in. kierownicy kategorii B²⁸. Podobne wyniki prezentuje kolejne, wykonane na zlecenie WUP w Szczecinie, badanie. W tym przypadku najczęściej wskazywanymi przez pracodawców zawodami, co do których planowane jest zwiększenie zatrudnienia, byli: pracownicy do spraw finansowych i handlowych, kierownicy pojazdów oraz robotnicy budowlani robót wykończeniowych i pokrewni²⁹, a więc w dużej mierze wykwalifikowani i niewykwalifikowani pracownicy fizyczni. Również i tu pracodawcy zgłaszający trudności w znalezieniu pracownika najczęściej deklarowali, iż głównym problemem jest brak praktycznych umiejętności niezbędnych

²⁸ *Ibidem*, s. 66.

²⁹ *Plany zatrudnieniowe i potencjał pracowniczy zachodniopomorskich pracodawców*, General Projekt Sp. z o.o. 2011, s. 45.

do pracy na konkretnym stanowisku oraz brak specjalistycznych uprawnień zawodowych³⁰.

Co ciekawe, ranking zawodów nadwyżkowych prezentowany przez Wojewódzki Urząd Pracy w Szczecinie, wśród wielkich grup zawodowych cieszących się największym odsetkiem udziału w nich bezrobotnych wymienia robotników przemysłowych i rzemieślników (10 zawodów), pracowników usług osobistych i sprzedawców (6 zawodów), techników i inny średni personel³¹, a więc często grupy zawodowe cieszące się dużym zainteresowaniem pracodawców.

Identyfikacja objawów osiowych, czyli czas na diagnozę

Warto w tym miejscu odnotować najistotniejszy bodaj wniosek: pomimo deklarowanych przez pracodawców decyzji zatrudnieniowych we wskazanych zawodach robotniczych, jak i trudnościach w rekrutacji pracowników na te stanowiska, występuje bardzo liczna grupa osób bezrobotnych, która z takich czy innych względów nie stanowi potencjalnego zasobu siły roboczej we wskazanych obszarach, mimo tego, iż przynajmniej formalnie, dysponuje pożądanymi kwalifikacjami.

Ta prawidłowość daje się zaobserwować nie tylko w województwie zachodniopomorskim, jednak ze względu na wysoki odsetek osób bezrobotnych ma tu bardziej masowy wymiar. Istnieje kilka hipotez, które mogą pomóc w wytłumaczeniu tego paradoksu. Wśród najważniejszych z nich wymienić można:

- silnie rozwiniętą „szarą strefę” (osoby z pożądanymi kwalifikacjami są zarejestrowane jako bezrobotne, nie poszukują zatrudnienia, jednak pracują w „szarej strefie” – hipotezę tę częściowo potwierdzają badania GUS³²),
- niedostosowanie, zwłaszcza szkolnictwa zawodowego, do wymagań rynku pracy (szkoły zawodowe w woj. zachodniopomorskim kształcą rzemieślników, jednak często w zawodach nadwyżkowych i z wykorzystaniem przestarzałej metodyki – hipotezę tę potwierdzają

---

³⁰ *Ibidem*, s. 49.

³¹ *Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie zachodniopomorskim w 2011 roku*, WUP Szczecin, s. 43-44.

³² Np. *Monitoring Rynku Pracy, Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 roku*, GUS 2011.

badania prowadzone przez DSiG³³, a także wnioski przedstawione na stronie 27-tej niniejszego opracowania),

- niedostosowanie umiejętności bezrobotnych do wymagań pracodawców (osoby bezrobotne dysponują pożądanymi kwalifikacjami i kompetencjami, jednak są one przestarzałe, nieaktualne, uległy erozji z powodu braku ich odnawiania – hipotezę tę częściowo potwierdzają badania IBS prezentowane na stronie 8 oraz badania NBER),
- niedostosowanie przestrzenne podaży i popytu na pracę w województwie (istnieją subregiony, w których istnieje zapotrzebowanie na dane kwalifikacje i jednocześnie brak pracowników nimi dysponujących; istnieją ponadto subregiony, w których liczni są pracownicy z danymi kwalifikacjami, brak jednak wakatów – hipotezę tę częściowo potwierdzają badania prowadzone przez IPISS prezentowane na stronie 2).

Stawiając diagnozę regionalnemu rynkowi pracy, można przyjąć założenie o częściowej trafności każdej z tych hipotez, jednakże ocena siły oddziaływania w/w zjawisk na parametry regionalnego rynku pracy pozostaje w gestii dalszych badań.

Podsumowanie – kilka uwag na przyszłość

Sytuacja przedstawiona w niniejszym artykule przypomina nieco szachowego pata. Analogia ta została tu przytoczona nieprzypadkowo, gdyż jak wiadomo przedstawia ona dwóch rywalizujących ze sobą graczy, z których żaden nie wygrał, lub mówiąc dosadniej obaj przegrali. W przekonaniu autora obraz ten dość dobrze ilustruje impas jaki dotknął polski rynek pracy w przedmiotowym zakresie. Z jednej strony, system kształcenia zawodowego od lat dryfujący bezwładnie w sobie tylko znanym kierunku, generujący co roku strumienie kiepskiej jakości absolwentów, cierpiący na braki kadrowe i syndrom przestarzałości. Z drugiej strony, pracodawcy od lat biadolący na niemożność optymalnego wykorzystania kapitału w procesie produkcji z powodu braku czynnika pracy (w tym wypadku tej kwalifikowanej fizycznej).

Te dwa istotne tryby gospodarki ścierają się nieustannie generując niepotrzebne frykcje, na i tak już trudnym rodzimym rynku pracy. Tymczasem, posługując się znowu sportową paralełą, obraz ten powinien

---

³³ *E-podręczniki w kształceniu zawodowym. Luka w systemie edukacji*, DSIG 2012.

być bliższy grze zespołowej, w której wspomniani aktorzy „grają do jednej bramki”. W polskich realiach jest to jednak dylemat przynajmniej na miarę „Samotnej gry w kręgle” Putnama³⁴.

Abstrahując już od teoretycznych meandrów więzi społecznych i ich wpływu na konwergencję gospodarczą, pozostaje wskazać na koniec rekomendacje dla rozwoju szkolnictwa zawodowego na regionalnym rynku pracy. Proponuję się więc aby:

1) Stworzyć sformalizowane mechanizmy (np. instytucje) współpracy na linii szkolnictwo zawodowe – pracodawcy w celu **wspólnego** przygotowywania kadr dla nowoczesnej gospodarki;

2) Zaprześcić **jak najszybciej** procesu kształcenia nadwyżkowych na rynku pracy absolwentów przez szkoły zawodowe;

3) Prowadzić **ciągłą** ewaluację parametrów rynku pracy w celu wyprzedzania zmian koniunkturalnych i akomodacji oferty edukacyjnej do potrzeb gospodarki np. z wykorzystaniem frykcyjnych modeli równowagi ogólnej na rynku pracy;

4) Stworzyć **powszechne** instytucje umożliwiające aktualizację i progres kwalifikacji zawodowych podczas całego cyklu życia;

5) **Usprawnić** procesy przepływu informacji na rynku pracy np. poprzez utworzenie lokalnych, branżowych biur pośrednictwa pracy i karier dla wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych pracowników fizycznych.

---

³⁴ R. Putnam, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, WAIp 2008.

Bibliografia

- *Badanie funkcjonowania systemu kształcenia zawodowego w Polsce*, MEN, Warszawa 2010, [www.men.gov.pl/; odczyt dnia: 26-10-12].
- Barnichon R., Figura A., *What drives movements in the unemployment rate? A decomposition of the Beveridge curve*, Finance and Economics Discussion Series Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs, Federal Reserve Board, Washington, D.C. 2011.
- Benati L., Lubik T. A., *The Time-Varying Beveridge Curve*, University of Bern, Federal Reserve Bank of Richmond 2012.
- Bukowski M., Kowal P., Lewandowski P., Zawistowski J., *Struktura i poziom wydatków i dochodów sektora finansów publicznych a sytuacja na rynku pracy. Doświadczenie międzynarodowe i wnioski dla Polski*, Warszawa NBP 2005.
- *Diagnoza stanu szkolnictwa wyższego w Polsce*, Ernst and Young 2009, [ptbk.mol.uj.edu.pl/download/aktualnosci/akt.diagnoza.pdf; odczyt dnia: [26-10-12].
- *Edukacja a rynek pracy – analiza kierunków kształcenia zachodniopomorskich szkół ponadgimnazjalnych*, Wojewódzki Urząd Pracy w Szczecinie – Zachodniopomorskie Obserwatorium Rynku pracy 2010, [www.wup.pl/files/content/szkoly.pdf; odczyt dnia 26-10-12]
- *E-podręczniki w kształceniu zawodowym. Luka w systemie edukacji*, DSIG 2012.
- Gradzewicz M., Strzelecki P., *Przepływy na polskim rynku pracy – co mówią nam miesięczne dane bezrobocia rejestrowanego?*, NBP, Warszawa 2010.
- Jolivet G., Postel-Vinay F., Robin J.M., *The Empirical Content of the Job Search Model: Labor Mobility and Wage Distributions in Europe and the US*, „European Economic Review”, Volume 50, Issue 4, May 2006, s. 877–907.
- *Kapitał ludzki w województwie zachodniopomorskim: aktualne działania, zagrożenia, potrzeby i kierunki rozwoju*, Instytut Badań Strukturalnych 2010, [www.wup.pl/files/content/w/Kapital_ludzki_w%20WZ%20-%20raport%20ko%20C5%84cowy.pdf; odczyt dnia: 26-10-12].
- Kosfeld R., *Regional Spillovers and Spatial Heterogeneity in Matching Workers and Employers in Germany*, „Journal of Economics and Statistics” (Jahrbuecher fuer Nationaloekonomie und Statistik), 2007, vol. 227, issue 3, s. 236-253.
- Kruppe T., *Assessing labour market dynamics: European evidence*, International Labour Office Geneva, Employment Paper 2001/15.
- Kryńska E. (red.), *Mobilność zasobów pracy. Analiza i metody stymulacji*, Warszawa IPiSS 2000.
- *Mapa zapotrzebowania zawodowego pracodawców województwa zachodniopomorskiego*, WUP Szczecin 2010, [www.zog.wup.pl/.../mapa-zapotrzebowania-zawodowego-pracodawcow; odczyt dnia: 26-10-12].
- *Monitoring zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie zachodniopomorskim w 2011 roku*, WUP Szczecin, [www.wup.pl/index.php?id=481; odczyt dnia: 26-10-12].
- Mühlemann S., Wolter S. C., Wüest A., *Apprenticeship Training and the Business Cycle*, Institute for the Study of Labor, Discussion Paper No. 4460, September 2009.

- *Osoby będące w szczególnej sytuacji na rynku pracy województwa zachodniopomorskiego w 2011*, WUP Szczecin, [www.wup.pl/index.php?id=1121; odczyt dnia: 26-10-12].
- Petrongolo B. Pissarides Ch., *Looking Into the Black Box: A Survey of the Matching Function*, „Journal of Economic Literature”, nr XXXIX/2001, s. 390–431.
- Pissarides Ch. A., Mortensen D. T., *Job Creation and Job Destruction in the Theory of Unemployment*, „The Review of Economic Studies”, Vol. 61, No. 3 (Jul., 1994), s. 397-415.
- Pissarides Ch., *Equilibrium Unemployment Theory*, Massachusetts Institute of Technology 2000.
- Pissarides Ch., Mortensen D., *New Developments in Models of Search in the Labour Market*, Handbook of Labour Economics 1999.
- *Plany zatrudnieniowe i potencjał pracownicy zachodniopomorskich pracodawców*, General Projekt Sp. z o.o. 2011, [www.zog.wup.pl/pl/pliki-dobrania/plany-zatrudnieniowe-i-potencjal-pracownicy-zachodniopomorskich-pracodawcow-2011.pdf; odczyt dnia: 26-10-12].
- *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 roku*, Monitoring Rynku Pracy, GUS 2011, [www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/pw_praca_nierejestrowana_2010.pdf ; odczyt dnia: 26-10-12].
- Putnam R., *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, WAIp 2008.
- Roszkowska S., *Aggregate Matching Function. The case of Poland*, „Central European Journal of Economic Modelling and Econometrics”, 2009, vol. 1, issue 2, pages 157-177.
- Rothman P., *Further Evidence On The Asymmetric Behavior Of Unemployment Rates Over The Business Cycle*, Working Papers 88-23, C.V. Starr Center for Applied Economics, New York University 1988.
- Woźniak M., *Alternatywy reintegracji długotrwale bezrobotnych*, „Polityka Społeczna” 2011, nr 10, Warszawa: IPISS, s. 16-22;
- Woźniak M., *Modele poszukiwań i dopasowań jako narzędzie badania rynków pracy*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny (w druku; przewidywany zeszyt publikacji 4/2012).
- Zhang L., Woessmann L., Hanushek E. A., *General Education, Vocational Education and Labor Market Outcomes During the Life-Cycle*, National Bureau of Economic Research Working Paper, Cambridge 2011.

Agnieszka Kulczyńska

Działania skierowane do osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w wybranych krajach Unii Europejskiej

Wstęp

Już od wielu lat Wspólnota Europejska podejmuje działania, których celem jest wyrównywanie szans, walka z dyskryminacją oraz pełna integracja ze społeczeństwem osób niepełnosprawnych intelektualnie. W artykule została przedstawiona analiza rozwiązań skierowanych do osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim na przykładzie wybranych państw członkowskich Unii Europejskiej. Zaprezentowane działania zostały dobrane w oparciu o dwa istotne obszary życia codziennego: edukację oraz rynek pracy. Celem pracy jest usystematyzowanie dotychczasowych doświadczeń oraz wykazanie znacznego zróżnicowania rozwiązań skierowanych do osób niepełnosprawnych intelektualnie w poszczególnych krajach Unii Europejskiej. Występowanie tych dysproporcji wynika przede wszystkim z faktu, że opisywany stopień niepełnosprawności orzekany jest na podstawie różnych kryteriów w poszczególnych krajach. Brakuje jednolitych zasad przyznawania orzeczeń o posiadaniu poszczególnych stopni niepełnosprawności, jak również systemów wsparcia i rozwiązań w krajach Unii Europejskiej. Dopóki jednak będą istniały znaczne różnice w tym zakresie, dopóty najlepszą metodą pozostaje wymiana doświadczeń i dobrych praktyk dedykowanych osobom niepełnosprawnym intelektualnie między państwami członkowskimi.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim w polityce UE

Spośród wszystkich mieszkańców państw Unii Europejskiej, niepełnosprawni stanowią grupę 80 000 000 osób (15% wszystkich obywateli Unii Europejskiej)³⁵. Europejska polityka społeczna w zakresie regulacji prawnych wobec osób niepełnosprawnych realizowana jest w wielu organach UE. W *Projekcie rezolucji Parlamentu Europejskiego w sprawie mobilności i integracji osób niepełnosprawnych oraz europejskiej*

---

³⁵ Strona internetowa Europejskiego Forum Niepełnosprawności, dostępny: www.edf-feph.org, data dostępu: 29.10.2012.

*strategii na rzecz osób niepełnosprawnych 2010-2020*³⁶ podkreślono, że osoby niepełnosprawne wciąż stanowią jedną z najbardziej zmarginalizowanych, wykluczonych i zagrożonych ubóstwem grup w społeczeństwie. W dokumencie zwrócono również uwagę na sytuację osób niepełnosprawnych umysłowo, które są szczególnie narażone na ryzyko nadużyć i przemocy.

W działaniach na rzecz osób wykluczonych Wspólnota korzysta z praktyki innych organizacji międzynarodowych. Szczególnie cennymi są doświadczenia Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz działania Rady Europy³⁷, zwłaszcza zaś – Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych ONZ z 13 grudnia 2006 roku, która w UE weszła w życie w dniu 21 stycznia 2011 roku³⁸. Działania Wspólnoty skierowane są zatem w stronę umiędzynarodowienia polityki społecznej, zwłaszcza w zakresie równości szans i zapobiegania wykluczeniu społecznemu³⁹.

Najnowsze badania i raporty wskazują jednak na brak wspólnego podejścia w krajach UE w zakresie rozwiązywania podstawowych problemów, z którymi osoby niepełnosprawne intelektualnie zmagają się w swoim życiu codziennym⁴⁰. Akty prawa wspólnotowego i traktaty wydawane przez Unię Europejską stanowią podstawę prawną, jednak realizacja poszczególnych działań i rozwiązania wdrażane w krajach

---

³⁶ *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 25 października 2011 r. w sprawie mobilności i integracji osób niepełnosprawnych oraz europejskiej strategii na rzecz osób niepełnosprawnych 2010-2020 (2010/2272(INI))*, dostępny: www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2011-0263+0+DOC+XML+V0//PL#_part1_def1, data dostępu: 30.10.2010.

³⁷ B. Kołaczek, *Polityka społeczna wobec osób niepełnosprawnych*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2010, s. 46.

³⁸ Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych ONZ określa nowoczesny model niepełnosprawności, który proklamuje odejście od podejścia charytatywnego i opiekuńczego na rzecz tworzenia społeczeństwa otwartego dla wszystkich, wyrównującego szanse i opartego na prawach człowieka we wszystkich dziedzinach życia. Por. Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych, ONZ, 13 grudnia 2006, (A/RES/61/106), dostępny: www.unic.un.org.pl/dokumenty/Konwencja_Praw_Osob_Niepelnosprawnych.pdf, data dostępu: 30.10.2012.

³⁹ B. Kołaczek, *op. cit.*, s. 46-48.

⁴⁰ Por. *Sprawiedliwość, Prawa i Integracja Osób Niepełnosprawnych Intelektualnie*, raport Inclusion Europe, dostępny: www.bezuprzedzen.org/doc/Sprawiedliwosc_Prawa_Integracja.pdf, data dostępu: 29.10.2012.

członkowskich zależą wyłącznie od nich samych⁴¹. Analiza sytuacji osób niepełnosprawnych intelektualnie pozwala na stwierdzenie, że należy podejmować działania polityczne i legislacyjne w zakresie likwidacji różnic w jakości i dostępności świadczeń. Brakuje ujednoczonych aktów prawnych, bez których niemożliwe jest wskazanie właściwych organów egzekwowania praw osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim na arenie międzynarodowej. Konieczność unifikacji praw, orzecznictwa i form wsparcia została wyrażona m.in. w dokumencie *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie ujednoczenia wskaźników dotyczących niepełnosprawności jako instrumentu monitorowania strategii europejskich*⁴². Przedstawiono w nim zalecenia związane z opracowaniem spójnych wskaźników do systematycznych pomiarów statystycznych na szczeblu międzynarodowym w celu wspierania i oceny prowadzonych polityk. Wskazano również konieczność poszukiwania wspólnych definicji niepełnosprawności oraz uwzględnianie w nich osób cierpiących na problemy zdrowia psychicznego, *które są często pomijane w statystykach krajowych*⁴³. W dokumencie podkreślono, że brak dostępnych i porównywalnych danych dotyczących np. wzrostu poziomu zatrudniania osób niepełnosprawnych uniemożliwia ocenę działań zwalczających dyskryminację tej grupy w zakresie zatrudnienia i szkoleń zawodowych.

Organizacją, która w szczególny sposób walczy o prawa osób niepełnosprawnych intelektualnie i ich rodzin w krajach Unii Europejskiej, jest Inclusion Europe – Europejskie Zrzeszenie Stowarzyszeń Osób Niepełnosprawnych Intelektualnie i Ich Rodzin⁴⁴. Inclusion Europe zrzesza organizacje z 33 państw Wspólnoty. Wśród najważniejszych celów

---

⁴¹ Por. *Analiza porównawcza rozwiązań dotyczących edukacji ONU w stopniu lekkim stosowanych w Polsce i Unii Europejskiej*, w ramach projektu *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012, s. 53.

⁴² *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie ujednoczenia wskaźników dotyczących niepełnosprawności jako instrumentu monitorowania strategii europejskich* (2008/C10/20), dostępny: eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:010:0080:0082:PL:PDF, data dostępu: 30.10.2012.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Strona internetowa Inclusion Europe, dostępny: inclusion-europe.org/, data dostępu: 29.10.2012.

wskazywanych przez członków stowarzyszenia są działania oparte o trzy główne zagadnienia:

- prawa człowieka osób niepełnosprawnych intelektualnie,
- integracja społeczna,
- zakaz dyskryminacji⁴⁵.

Działalność Inclusion Europe obejmuje zarówno koordynację różnorodnych projektów, organizowanie konferencji oraz spotkań. Co istotne, Inclusion Europe stanowi organ doradczy Komisji Europejskiej oraz członków Parlamentu Europejskiego w problematyce związanej z niepełnosprawnością. Przykładowo, w ramach projektu *Przystosowanie różnorodności do aktywnego udziału w wyborach europejskich (ADAP)* zostały przygotowane *Rekomendacje dla Polityki Łatwiej Dostępnych Wyborów w Europie*⁴⁶. Członkowie Inclusion Europe zwrócili uwagę na problem niskiej dostępności wyborów dla osób niepełnosprawnych intelektualnie, na którą wpływają: niejasność przekazu, brak dostępu do informacji wyborczych oraz ograniczenia w zdolności do czynności prawnych. W ramach projektu zostały przeprowadzone badania na temat obecnej dostępności wyborów dla osób niepełnosprawnych intelektualnie. Partnerzy projektu za swój cel postawili podniesienie świadomości na temat opisywanego problemu. Zorganizowano spotkania z politykami reprezentującymi poszczególne kraje Unii Europejskiej, jak również podjęto współpracę z Radą Europy i Agencją Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Wydane zostały również publikacje: *Rekomendacje dla Polityki Łatwiej Dostępnych Wyborów w Europie*, *Głosowanie dla wszystkich!* oraz *Dobre praktyki w zakresie dostępności wyborów w Europie*.

Podstawowe i specyficzne formy pomocy na rzecz osób niepełnosprawnych intelektualnie w wybranych krajach Unii Europejskiej

Aby móc przedstawić rozwiązania dedykowane osobom niepełnosprawnym intelektualnie w krajach UE, ważnym kryterium są zwłaszcza działania prowadzone przez państwa w zakresie edukacji i rynku

---

⁴⁵ *Sprawiedliwość, Prawa i Integracja...*, op. cit., s. 34.

⁴⁶ *Rekomendacje dla Polityki Łatwiej Dostępnych Wyborów w Europie*, raport Inclusion Europe 2011, dostępny: www.inclusion-europe.org/images/stories/documents/Project_ADAP/Policy_Recommendations_PL.pdf, data dostępu: 29.10.2012.

pracy. Są to bowiem obszary, w których osoby niepełnosprawne intelektualnie są szczególnie narażone na dyskryminację, brak wsparcia i marginalizację. Jednocześnie, edukacja i rynek pracy są ze sobą ściśle powiązane. Edukacja stanowi jedną z najistotniejszych form aktywizacji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Pozwala poznać i zrozumieć otoczenie i zasady funkcjonowania w życiu społecznym. Co istotne, pomaga dzieciom i młodzieży uwierzyć we własne siły oraz integrować się z pełnosprawnymi rówieśnikami. Po ukończeniu edukacji, osoby niepełnosprawne intelektualnie mają jednak znaczne problemy w odnalezieniu się na rynku pracy. Podjęcie pracy zarobkowej powinno stanowić naturalną konsekwencję zakończenia procesu edukacji, tymczasem osoby te napotykać liczne bariery. Aktywność zawodowa – oprócz funkcji zarobkowej – ma szczególne znaczenie dla osób niepełnosprawnych intelektualnie w kontekście pozaekonomicznym. Umożliwia pełne uczestnictwo w życiu społecznym, podniesienie poczucia wartości i wiary we własne siły⁴⁷. Dostosowanie systemu i oferty kształcenia osób niepełnosprawnych intelektualnie ma znaczący wpływ na znalezienie i utrzymanie zatrudnienia, co jednak nie jest możliwe bez wsparcia odpowiednich instytucji i organów władzy.

Edukacja

W państwach UE w 2010 roku żyło ok. 1 000 000 dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w wieku 0-17 lat⁴⁸. Edukacja stanowi podstawę integracji społecznej, sprawiedliwości oraz równości pomiędzy obywatelami. Raport *Children's rights for all! Implementation of the United Nations Convention on the Rights of the Child for children with intellectual disabilities*⁴⁹ wykazał tymczasem, że dzieci niepełnosprawne intelektualnie tworzą grupę szczególnie narażoną na ograniczony dostęp do edukacji

---

⁴⁷ A. Wałęga, K. Wałęga, *Aktywność ekonomiczna osób niepełnosprawnych w Polsce*, dostępny: mikroekonomia.net/system/publication_files/719/original/5.pdf?1315213019, data dostępu: 02.11.2012.

⁴⁸ Strona internetowa projektu *Children's rights for all. Monitoring the implementation of the UN Convention on the Rights of the Child for children with intellectual disabilities*, dostępny: www.childrights4all.eu/, data dostępu: 29.10.2012.

⁴⁹ *Towards Inclusive Education. Examples of Good Practices of Inclusive Education*, Inclusion Europe, dostępny: inclusion-europe.org/images/stories/documents/policies/Education_BestPractice.pdf, data dostępu: 30.10.2012.

i usług medycznych. Kraje członkowskie szukają rozwiązań, programów i szkoleń skierowanych przeciwko dyskryminacji i wykluczeniu dzieci niepełnosprawnych intelektualnie. Jako najbardziej skuteczny, wskazany został model kształcenia włączającego. Taka forma edukacji umożliwi nie tylko realizację prawa do nauki wszystkim obywateli UE, ale i pozwala rozwijać umiejętności budowania relacji z pełnosprawnymi rówieśnikami. Edukacja włączająca pomaga likwidować bariery istniejące w systemach oświaty, zarówno te społeczne, jak i prawne i organizacyjne. Jednocześnie jest najbardziej skutecznym narzędziem rozwijania niezbędnych umiejętności i budowania więzi międzyludzkich z rówieśnikami⁵⁰.

W wielu państwach europejskich edukacja włączająca wciąż stanowi wyzwanie i niedościgniony wzór. Nadal obserwuje się znaczną liczbę ośrodków realizujących edukację segregacyjną. Jest to forma, która prowadzi do izolacji dzieci niepełnosprawnych od środowiska naturalnego. Dopóki jednak edukacja włączająca nie będzie obowiązywała we wszystkich typach placówek oświatowych w głównym nurcie edukacji, takie ośrodki często stanowią jedyną możliwość kształcenia dzieci niepełnosprawnych intelektualnie.

Niemcy

Przykładem dobrych praktyk prezentującym zaangażowanie w działania na rzecz integracji społecznej dzieci niepełnosprawnych intelektualnie poprzez edukację włączającą jest placówka Sophie-Scholl-Schule w Gießen⁵¹, utworzona w prywatnej szkole w 1998 roku. Do tego czasu dzieci niepełnosprawne intelektualnie nie miały możliwości uczęszczania do placówek publicznych i były odsyłane do szkół specjalnych. Sophie-Scholl-Schule funkcjonuje jako instytucja kształcenia, realizująca również różnorodne badania i konferencje.

Do sukcesów Sophie-Scholl-Schule należy zaliczyć zwłaszcza rozwój i szkolenie kadry nauczycielskiej oraz zmianę postaw nauczycieli i pracowników szkoły. Profesjonalny zespół nauczycieli, wychowawców i terapeutów współpracuje ze sobą i towarzyszy każdego dnia dzieciom w ich szkolnych zajęciach. Podczas odbywających się raz w tygodniu spotkań nauczyciele pracujący w poszczególnych klasach dzielą się swoimi doświadczeniami, refleksjami i niepowodzeniami. Uczniowie uczestniczą

---

⁵⁰ *Ibidem*, s. 1.

⁵¹ *Ibidem*, s. 7-8.

w zajęciach w grupach liczących maksymalnie 22 osoby. Każdy uczeń traktowany jest w sposób indywidualny. W Sophie-Scholl-Schule edukacja włączająca nie polega bowiem na ujednoczeniu programu nauczania, a jest oparta na metodach pracy dostosowywanych do zdolności i różnorodności poszczególnych uczniów. Uznanie heterogeniczności stanowi podstawę sukcesów osiągniętych w zakresie edukacji osób niepełnosprawnych intelektualnie. Dodatkowo, dzieci uczą się pozytywnego postrzegania zjawiska różnorodności, a podczas nauki wspólnie pracują i opiekują się sobą nawzajem.

Dzień w szkole został podzielony na kilka etapów pracy i wypoczynku, a elementy pracy indywidualnej są przeplatane z zadaniami realizowanymi zespołowo. Uczniowie są również zachęceni do wskazywania zagadnień, których chcieliby się nauczyć. W godzinach popołudniowych uczniowie mogą korzystać z bogatej oferty kursów, jak również mają możliwość pielęgnować swoje szkolne przyjaźnie w czasie wolnym. W Sophie-Scholl-Schule udało się wypracować przyjazną atmosferę. W budynku, który jest otwarty dla wszystkich, dzieci mają zapewnione odpowiednie warunki do nauki, zabawy i rozwoju. Szkoła, jako placówka prywatna, pozbawiona jest rządowych dotacji. Zaangażowanie rodziców i przyjaciół szkoły pozwala jednak na jej prężne funkcjonowanie i rozwój.

Słownia

Jak zostało wykazane w raporcie poświęconemu sytuacji młodych osób niepełnosprawnych w Słowenii⁵², dzieci i młodzież niepełnosprawna intelektualnie stanowią grupę szczególnie zaniedbaną i narażoną na wykluczenie. Podczas gdy dla osób posiadających niepełnosprawność sensoryczną i fizyczną prowadzi się działania służące wyrównywaniu szans, młodzież niepełnosprawna intelektualnie jest w znacznym stopniu nadal oddzielona od społeczeństwa otwartego w szkołach specjalnych i nie posiada realnych szans, by wejść na rynek pracy. Niemniej jednak, w ostatnich latach wzrasta liczba dzieci z niepełnosprawnością intelektualną uczęszczających do publicznych szkół powszechnych.

---

⁵² D. Zaviršek, K. Gorenc, *ANED country report on equality of educational and training opportunities for young disabled people*, Slovenia 2010, dostępny: www.disability-europe.net/content/aned/media/Report%20on%20equality%20of%20educational%20and%20training%20opportunities%20for%20young%20disabled%20people%20-%20Slovenia.pdf, data dostępu: 02.11.2012.

Uczniowie niepełnosprawni intelektualnie w stopniu lekkim posiadają w Słowenii niewielkie możliwości wyboru nauki praktycznego zawodu. W szkołach zawodowych istnieje tylko jeden program, trwający 2,5 roku, udostępniony dla tej grupy uczniów. Program ten jest oferowany w zawodowych szkołach średnich i jest udostępniony wyłącznie tym, którzy ukończyli co najmniej sześć lat nauki w powszechnej szkole podstawowej, lub tych, którzy ukończyli szkołę specjalną. Z uwagi na coraz wyższe wymagania pracodawców, zainteresowanie programem maleje – jest dostępny jedynie w Lublanie i kilku większych miastach, co sprawia, że niewielu uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim ma do niego dostęp.

W programach oferowane jest kształcenie w takich zawodach, jak pomocnik piekarza, rzeźnik czy cukiernik. Dziewczęta posiadają jeszcze bardziej ograniczone możliwości wyboru od chłopców – wśród zawodów przeznaczonych bezpośrednio dla kobiet znajduje się tylko jeden – pomocnik pomocy domowej. W roku szkolnym 2003/2004 w 15 programach zawodowych uczestniczyło 432 uczniów, z czego 51% stanowiły osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną.

Szwecja

W Szwecji odchodzi się od praktyki umieszczania dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w oddzielnych szkołach specjalnych. Począwszy od lat 70-tych likwidowane są kolejne szkoły specjalne, a separacja uczniów niepełnosprawnych intelektualnie ustąpiła miejsca edukacji włączającej⁵³. Większość osób niepełnosprawnych intelektualnie uczestniczy w regularnych lub specjalnych zajęciach w szkołach ogólnodostępnych. W obydwu przypadkach, zarówno program, jak i tempo nauczania są dostosowywane do możliwości dzieci⁵⁴.

Organizacją wspierającą osoby niepełnosprawne intelektualnie w Szwecji jest The Swedish National Association for Persons with

---

⁵³ *Analiza porównawcza rozwiązań dotyczących edukacji ONU w stopniu lekkim stosowanych w Polsce i Unii Europejskiej*, w ramach projektu *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012, s. 59.

⁵⁴ *Choice and control: the right to independent living. Experiences of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems in nine EU Member States*, FRA – European Union Agency for Fundamental Rights, Luxembourg 2012, dostępny: fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2129-FRA-2012-choice-and-control_EN.pdf, data dostępu: 31.10.2012, s. 25.

Intellectual Disability (FUB)⁵⁵. Według danych zamieszczonych na oficjalnej stronie internetowej, w Szwecji żyje około 38 000 dzieci, młodzieży i dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie. FUB podejmuje działania mające na celu wzmocnienie pozycji uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Jednym z takich projektów było stworzenie materiałów edukacyjnych skierowanych do uczniów z łagodną i umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną, które dałyby im wiedzę i rozeznanie w zakresie podejmowania decyzji dotyczących ich własnego życia⁵⁶.

W ramach projektu powstały dwa filmy. Ninja Smart 1 to 35-minutowy materiał, zrealizowany w okresie sierpień 2005 – wrzesień 2006. Przedstawiono w nim pozytywne wzorce, m.in. historię młodego człowieka, który odniósł sukces w swoim życiu, jak również osoby, u której dopiero w dorosłym życiu została zdiagnozowana niepełnosprawność intelektualna. Ninja Smart 2 został przygotowany w okresie od stycznia 2007 do października 2009 roku i składa się z dwóch płyt DVD – 45-minutowego filmu poświęconego pracy i edukacji oraz 35-minutowego materiału o życiu i rekreacji. W materiałach przedstawiono przykłady zarówno z dużych metropolii, jak i małych miast i obszarów wiejskich, tak, aby zapewnić odbiorców, że przedstawione fakty odnoszą się do życia każdego z nich. W ramach projektu rozesłano ponad 1 000 egzemplarzy filmu Ninja Smart 1 oraz ponad 700 egzemplarzy Ninja Smart 2.

Sukces projektu wynika szczególnie z faktu, że zarówno jego pomysłodawcą, jak i realizatorami były osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim. Filmy Ninja Smart 1 i Ninja Smart 2 powstały z inicjatywy pracownika organizacji The Swedish National Association for Persons with Intellectual Disability. Była to osoba niepełnosprawna intelektualnie w stopniu lekkim, która stwierdziła, że potrzebny jest rozwój wiedzy na temat własnej niepełnosprawności. Istotnym elementem projektu było włączenie młodych osób posiadających lekki stopień niepełnosprawności intelektualnej w realizację filmów. Ich doświadczenia oraz opinie zostały zebrane podczas przeprowadzonych

---

⁵⁵ Strona internetowa The Swedish National Association for Persons with Intellectual Disability, dostępny: www.fub.se/english, data dostępu: 02.11.2012.

⁵⁶ *The development of materials to empower students with mild intellectual disabilities and increase their inclusion in society (details)*, www.inclusive-education-in-action.org/iea/index.php?menuid=25&reporeid=155, data dostępu: 02.11.2012.

wywiadów. Co więcej, wszyscy główni aktorzy, którzy wystąpili w projekcie, to osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim.

Przed ostateczną produkcją do szwedzkich szkół zostało rozesłanych 300 próbnych egzemplarzy z prośbą o ocenę przez uczniów i nauczycieli. Materiały zostały pozytywnie przyjęte i obecnie są używane w większości programów skierowanych do grupy odbiorczej. Ninja Smart 1 i Ninja Smart 2 służą nie tylko uczniom niepełnosprawnym intelektualnie, ale stanowią również istotny materiał uświadamiający i integrujący dla ich pełnosprawnych rówieśników oraz rodziców.

Irlandia

The National Institute for Intellectual Disability (NIID)⁵⁷ jest jedną z inicjatyw Trinity College w Dublinie. Instytut powstał w 1998 roku. Misją Instytutu jest promowanie integracji osób z niepełnosprawnością poprzez edukację włączającą, wysokiej jakości badania oraz aktywne wsparcie ze strony rodzin i opiekunów. Działania podejmowane przez Instytut są zgodne z następującymi wartościami: godność, szacunek, elastyczność, współpraca, integracja, odwaga, prawdomówność i przejrzystość. Jego głównym celem jest zapewnienie osobom niepełnosprawnym intelektualnie ich podstawowych praw związanych z:

- dostępem do wykształcenia,
- dostępem do zatrudnienia,
- udogodnień socjalnych,
- służby zdrowia.

W zakresie edukacji Instytut promuje kształcenie ustawiczne dla osób z niepełnosprawnością intelektualną poprzez różnorodne działania. Najważniejszą inicjatywą jest The Certificate In Contemporary Living – dwuletni certyfikowany program oparty na edukacji włączającej dedykowany uczniom niepełnosprawnym intelektualnie. Jest to jedyny program na poziomie studiów wyższych dostępny w pełnym wymiarze godzin dla dorosłych osób niepełnosprawnych intelektualnie w Irlandii⁵⁸. The Certificate In Contemporary Living to specjalnie zaprojektowany program, którego celami szczegółowymi są:

---

⁵⁷ Strona internetowa The National Institute for Intellectual Disability (NIID), dostępny: www.tcd.ie/niid/, data dostępu: 31.10.2012.

⁵⁸ Stan: marzec 2012, por.: www.tcd.ie/niid/lifelong, data dostępu: 31.10.2012.

- wspieranie kształcenia ustawicznego dla osób z niepełnosprawnością intelektualną,
- rozwijanie umiejętności społecznych oraz umiejętności przydatnych do funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie dla osób z niepełnosprawnością intelektualną,
- poszerzanie horyzontów dla osób z niepełnosprawnością intelektualną,
- zwiększanie szans zatrudnienia dla osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Program składa się z dziesięciu modułów: ośmiu obowiązkowych (pisemna i ustna korespondencja, matematyka i zarządzanie finansami, technologie informacyjne i komunikacyjne, efektywność osobista, edukacja włączająca, rozwój kariery, nauki społeczne – perspektywa międzynarodowa, praktyki zawodowe) oraz dwóch fakultatywnych (do wyboru: taniec i teatr, sztuka i design, ocena/tworzenie sztuk pięknych, wychowanie muzyczne). Z kandydatami chętnymi do podjęcia nauki na kierunku The Certificate In Contemporary Living przeprowadzany jest test umiejętności czytania i pisania oraz wywiad potwierdzający posiadanie silnej motywacji w dziedzinie edukacji.

Rynek pracy

5 czerwca 2012 roku w ramach odbywającej się corocznie konferencji Inclusion Europe w Brukseli ponad 150 uczestników z 20 krajów rozmawiało na temat strategii zwiększania możliwości zatrudniania osób z niepełnosprawnością intelektualną na otwartym rynku pracy⁵⁹. Osoby niepełnosprawne intelektualnie – w tym niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim – mają ograniczone możliwości na rynku pracy, często są pozbawione zdolności do czynności prawnych oraz zawężoną ofertę w zakresie edukacji i szkoleń. Podczas konferencji zwrócono uwagę, że obecnie najbardziej popularną formą aktywizacji osób niepełnosprawnych intelektualnie na europejskich rynkach pracy pozostaje zatrudnienie w zakładach pracy chronionej lub w wyspecjalizowanych

---

⁵⁹ *Europe in Action 2012: Citizens with intellectual disabilities want real pay for real work*, dostępny: inclusion-europe.org/en/component/content/article/44-more-information/194-europe-in-action-2012-citizens-with-intellectual-disabilities-want-real-pay-for-real-work, data dostępu: 29.10.2012.

przedsiębiorstwach. Takie rozwiązania, funkcjonujące w wielu krajach UE, przyczyniają się do tworzenia barier w zatrudnianiu.

Tymczasem Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych ONZ uchwalona 13 grudnia 2006 roku⁶⁰ w sposób wyraźny wskazuje na konieczność integracji pracowników niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy. Konwencja określa nowoczesny model niepełnosprawności oraz tworzenie społeczeństwa wyrównującego szanse i opartego na prawach człowieka we wszystkich dziedzinach. W Konwencji wskazano na odejście od podejścia charytatywnego i opiekuńczego na rzecz społeczeństwa otwartego. Zwrócono również uwagę na szczególne znaczenie kształcenia ustawicznego w życiu osób niepełnosprawnych intelektualnie, zwłaszcza w zakresie podtrzymywania i udoskonalania własnych umiejętności oraz rozwijania kariery zawodowej. Uczestnicy konferencji Inclusion Europe podkreślili, że zmiany w zakresie zatrudniania osób niepełnosprawnych intelektualnie na otwartym rynku pracy nie będą możliwe bez zaangażowania samych pracodawców. Ponadto system świadczeń społecznych powinien być skonstruowany w ten sposób, aby zachęcać osoby niepełnosprawne intelektualnie do wejścia na rynek pracy. Możliwość zatrudnienia stanowi bowiem dla osób niepełnosprawnych intelektualnie podstawę pełnej integracji w społeczeństwie. Zatrudnienie wspomagane pozwala osobom niepełnosprawnym intelektualnie doświadczać pracy w normalnych warunkach i za pełne wynagrodzenie.

Szwecja

Zaledwie 10% osób niepełnosprawnych intelektualnie posiada w Szwecji status osoby zatrudnionej. Aby poprawić obecną sytuację, rozwijany jest system usług specjalnych. Integracji osób niepełnosprawnych intelektualnie na rynku pracy mają służyć zwłaszcza staże, zatrudnienie subsydiowane, zatrudnienie chronione w sektorze publicznym (zatrudnianie co najmniej 50% osób niepełnosprawnych) oraz specjalne wsparcie w zakresie edukacji. Jednocześnie Szwecja jest – obok Rumunii, Irlandii i Włoch – jednym z niewielu krajów UE, w którym osoby niepełnosprawne pobierające okresowe lub stałe świadczenia rentowe nie mogą jednocześnie podejmować pracy zarobkowej. Działania tego typu

---

⁶⁰ *Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych*, ONZ, 13 grudnia 2006, (A/RES/61/106), dostępny: www.unic.un.org.pl/dokumenty/Konwencja_Praw_Osob_Niepelnosprawnych.pdf, data dostępu: 29.10.2012.

stanowią przykład prowadzenia polityki, której celem jest aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych⁶¹.

W Szwecji podejmowane są liczne inicjatywy, których celem jest wsparcie działań na rzecz zatrudniania osób niepełnosprawnych. Jednym z ciekawszych projektów jest działalność organizacji Samhall, państwowej spółki, która oferuje usługi i towary dedykowane klientom w różnych sektorach: produkcja, montaż i pakowanie, magazynowanie i logistyka, sprząatanie oraz usługi dla osób starszych. Zatrudnianie pracowników odbywa się w oparciu o specjalne priorytety – co najmniej 40% osób z niepełnosprawnością, które są zatrudnione w firmie Samhall, muszą być z grupy osób z niepełnosprawnością intelektualną, zaburzeniami psychicznymi lub niepełnosprawnościami sprzężonymi. Pozostałe 60% zatrudnionych stanowią osoby posiadające różne formy niepełnosprawności fizycznej. W 2011 roku firma zatrudniała 20 000 osób w 250 miejscowościach w całej Szwecji⁶².

Samhall funkcjonuje od 1980 roku. Firma powstała jako alternatywa dla dotychczasowych rozwiązań stosowanych w polityce zatrudniania osób niepełnosprawnych – zakładów pracy chronionej i agencji pracy. Szczególną uwagę poświęca zatrudnianym osobom niepełnosprawnym, które dopiero wchodzi na rynek pracy i po zdobyciu doświadczenia będą mogły podjąć pracę u innego pracodawcy. Samhall dba również o rozwój tych osób, wzrost samooceny, motywacji i kompetencji, w sposób indywidualny odpowiadając na potrzeby poszczególnych pracowników. Firma aktywnie współpracuje z Urzędami Pracy, które kierują osoby bezrobotne do Samhall.

Szwajcaria

Lukashaus⁶³ powstał w 1846 roku jako przytułek dla dzieci zaniedbanych i porzuconych. Ośrodek podlegał od tamtej pory różnym przeobrażeniom, zmieniano cele działalności placówki. Od 1980 roku pełni rolę instytucji dla osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną. Lukashaus położony jest w górskiej miejscowości Grabs, w kantonie Sankt Gallen, w dystrykcie Werdenberg w Szwajcarii. Główną rolę w ośrodku

---

⁶¹ B. Kołaczek, *op. cit.*, s. 242.

⁶² Strona internetowa firmy Samhall, dostępny: www.samhall.se/In-English/, data dostępu: 30.10.2012.

⁶³ Strona internetowa Lukashaus, dostępny: www.lukashaus.ch/, data dostępu: 02.11.2012.

kierującym się tradycyjnymi wartościami chrześcijańskimi odgrywają prawo równości i integracja osób potrzebujących wsparcia. Mieszkańcy Lukashaus sami decydują o tym, jak długo pozostaną w placówce.

Lukashaus promuje włączenie osób niepełnosprawnych w główny nurt życia społecznego. Celem placówki jest zapewnienie podopiecznym usług w zakresie mieszkalnictwa oraz przygotowanie zawodowe i znajdowanie zatrudnienia dla osób niepełnosprawnych intelektualnie i posiadających niepełnosprawność o charakterze sprzężonym. Placówka oferuje elastyczne formy zatrudnienia. W znajdujących się w Lukashaus pracowniach produkowane i sprzedawane są rękodzieła artystyczne i przedmioty praktycznego użytku, takie, jak wyroby koszykarskie, produkty z drewna, biżuteria, świece, produkty ziołowe, jak również regionalne specjały – wino, miód, herbaty. Mieszkańcy placówki mogą również pracować w kuchni, która jest odpowiedzialna nie tylko za wydawanie posiłków mieszkańcom i pracownikom Lukashaus, ale również organizuje catering na okolicznych imprezach i festiwalach.

W Lukashaus prowadzony jest projekt *LandschaftSINNfonie*⁶⁴. *LandschaftSINNfonie* to nie tylko nazwa projektu, ale i wielofunkcyjnego parku, będącego miejscem aktywnego wypoczynku, kształcenia i pracy dla podopiecznych placówki. Park zajmuje powierzchnię ponad 6 hektarów. Kontakt z naturą umożliwia podopiecznym różnorodne doświadczenia zmysłowe, a hodowane zwierzęta – lamy, alpaki, świnki, kozy, psy – stanowią atrakcję dla zwiedzających oraz przedmiot troski i opieki. Kontakt ze zwierzętami ma pozytywny wpływ na psychikę i zachowanie mieszkańców Lukashaus.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie mają szansę pracować przy tworzeniu *LandschaftSINNfonie*. Lukashaus oferuje 70 miejsc pracy związanych z organizacją i codzienną pielęgnacją parku. W ramach projektu prowadzone są również praktyki w zawodzie kucharza, gospodyni, projektanta ogrodów i opiekuna zwierząt. Dodatkowo park stanowi miejsce integracji i spotkań różnych środowisk. Do współpracy w projekcie zostali zaproszeni uczniowie szkół, pracownicy firm, artyści, członkowie stowarzyszeń i fundacji. Wspólna praca i zaangażowanie w tworzenie *LandschaftSINNfonie* prowadzą do społecznej integracji oraz służą

---

⁶⁴ Strona internetowa projektu *LandschaftSINNfonie*, dostępny: www.landschaftssinnfonie.ch/, data dostępu: 02.11.2012.

przełamywaniu stereotypów i uprzedzeń związanych z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie.

Irlandia

Jedną z metod, mającą na celu poprawę jakości i warunków życia osób niepełnosprawnych w Irlandii, jest prowadzenie badań, organizowanie baz danych i prowadzenie systemu informacji zdrowotnej. Health Research Board (HRB) to komisja wspierająca i finansująca badania zdrowia w Irlandii. Celem badań prowadzonych przez Health Research Board jest poprawa zdrowia ludności, a uzyskiwane wyniki są wykorzystywane w planowaniu krajowej gospodarki. W ramach kolejnej, 17. serii, HRB opublikowało wyniki badań bazy The National Intellectual Disability Database (NIDD). Zebrane dane służą podejmowaniu decyzji w zakresie takich obszarów, jak planowanie specjalistycznych usług służby zdrowia, świadczeń socjalnych oraz usług przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych intelektualnie.

Zgodnie z najnowszymi badaniami z 2011 roku, w bazie The National Intellectual Disability Database⁶⁵ zarejestrowanych było ponad 27 000 osób niepełnosprawnych intelektualnie z całej Irlandii. Spośród tej grupy, niepełnosprawność intelektualną w stopniu lekkim posiadało 9 100 osób – 3 854 kobiety i 5 246 mężczyzn⁶⁶. Spośród grupy 9 100 niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, 515 osób w 2011 roku korzystało z zatrudnienia wspomaganego, 112 osób było zatrudnionych na otwartym rynku pracy, a 211 uczestniczyło w kształceniu zawodowym⁶⁷. O aktywności ekonomicznej oraz osiąganym poziomie samodzielności świadczą również warunki mieszkaniowe. I tak, w 2011 roku w Irlandii 6 790 osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim mieszkało z rodzinami, krewnymi lub rodzinami zastępczymi. 855 osób mieszkało samodzielnie, 941 we wspólnotach domowników, a 242 w centrach mieszkaniowych⁶⁸.

Zebrane dane stanowią podstawę systemu informacji zdrowotnej w Irlandii na temat świadczonych usług oraz zapotrzebowania i wymagań

---

⁶⁵ C. Kelly, *HRB Statistics Series 17. Annual Report of the National Intellectual Disability Database Committee 2011*, Health Research Board, Dublin 2012, dostępny: www.hrb.ie/uploads/tx_hrbpublications/Annual_Report_of_the_NIDD_Committee_2011-Web.pdf, data dostępu: 30.10.2012.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 23.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 45.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 37.

w zakresie niepełnosprawności intelektualnej, zwłaszcza dla przedstawicieli służby zdrowia i polityków planujących takie usługi. Na podstawie zebranych danych, autorzy raportu *Annual Report of the National Intellectual Disability Database Comittee 2011* wyrazili nadzieję, że dla osób niepełnosprawnych intelektualnie zostaną – w ramach narodowej polityki budżetowej – określone priorytety oraz dostarczone wysokiej jakości usługi.

Podsumowanie

W wielu państwach UE brakuje szczególnych form wsparcia, które byłyby dedykowane osobom niepełnosprawnym intelektualnie w stopniu lekkim. Na podstawie analizy danych zastanych można stwierdzić, że wciąż jest to grupa marginalizowana i często pomijana. Większość programów dedykowanych osobom niepełnosprawnym intelektualnie faktycznie skierowana jest do osób posiadających umiarkowany lub znaczny stopień upośledzenia. Brakuje rozwiązań, które skupiałyby się na niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. W świetle obowiązujących aktów prawnych są to osoby zbyt samodzielne, by otrzymywać wsparcie dla osób niepełnosprawnych. Z drugiej strony, właściwie dobrane metody edukacji włączającej oraz rehabilitacji pozwalają im często na powrót do pełnosprawności. Brakuje rozwiązań, które pomagałyby osobom niepełnosprawnym intelektualnie w stopniu lekkim wkraczać do życia w społeczeństwie otwartym i odnajdywać się na rynku pracy.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim często nie odróżniają się w wyraźny sposób od swoich pełnosprawnych rówieśników. Główna różnica polega zazwyczaj na wolniejszym od przeciętnego tempie przyswajania nowych informacji i umiejętności. Wczesna diagnoza, prawidłowo dobrane metody nauczania i wsparcia pozwalają osobom niepełnosprawnym intelektualnie w stopniu lekkim prowadzić samodzielne życie, pracować i zakładać rodzinę⁶⁹. Ważne, by mobilizować osoby niepełnosprawne intelektualnie do udziału w podejmowaniu decyzji bezpośrednio związanych z ich życiem – edukacją, pracą, miejscem zamieszkania. Szczególnie istotne są projekty związane z edukacją osób

---

⁶⁹ Por.: *Intellectual Disability. Causes and Prevention. Your Questions Answered*, NAMHI, Dublin, dostępny: www.inclusionireland.ie/sites/default/files/documents/causesandpreventionbooklet.pdf, data dostępu: 02.11.2012.

niepełnosprawnych intelektualnie. Jak powszechnie wiadomo, wykształcenie ma istotny wpływ na społeczne i zawodowe życie każdego człowieka. Potrzebna jest aktywna promocja edukacji włączającej. Przykładem dobrej praktyki w tym zakresie jest projekt, w ramach którego powstały filmy edukacyjne Ninja Smart zrealizowane przez The Swedish National Association for Persons with Intellectual Disability.

Doświadczenia takich firm, jak Samhall potwierdzają, że osoby niepełnosprawne intelektualnie są wydajnymi i godnymi zaufania pracownikami. Zróżnicowana siła robocza, uwzględniająca osoby niepełnosprawne, coraz częściej postrzegana jest jako istotny wyznacznik innowacyjności danej firmy. Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych intelektualnie stanowi istotny element ich rehabilitacji zdrowotnej i społecznej. Dobry przykład stanowi również działalność Lukashaus. Oferowanie pracy o charakterze fizycznym, związanej z wykonywaniem powtarzalnych czynności (praca w ogrodzie, tworzenie rękodzieł, opieka nad zwierzętami) to przykład efektywnej aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych intelektualnie.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie z pewnością potrzebują działań włączających, które pozwolą im zaistnieć na otwartym rynku pracy. W krajach UE brakuje projektów związanych z aktywnym poszukiwaniem zatrudnienia, pisaniem CV, umiejętności autoprezentacji i poradnictwem zawodowym. Przykładem instytucji, która w znacznym stopniu realizuje te cele, może być The National Institute for Intellectual Disability na Trinity College w Dublinie.

Różnorodność działań skierowanych do osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w krajach unijnych wynika również z różnych systemów orzecznictwa i klasyfikacji stopnia niepełnosprawności w poszczególnych państwach. Powoduje to niemożność uogólnienia zjawiska i znalezienia wspólnych rozwiązań dedykowanych wszystkim obywatelom UE. Aby opracowywać i wdrażać efektywne działania, konieczny jest również rozwój statystyki w zakresie niepełnosprawności i integracji społecznej. Konieczne jest wyraźne rozróżnienie między poszczególnymi grupami niepełnosprawności tak, by uzyskać dane dotyczące bezpośrednio omawianej grupy.

Dane statystyczne umożliwią organizacjom międzynarodowym monitorowanie sytuacji w poszczególnych krajach Wspólnoty. Przykładem prowadzenia systematycznych i dokładnych badań w zakresie badania

warunków życia osób niepełnosprawnych intelektualnie są działania The National Intellectual Disability Database w Irlandii. Uzyskanie informacji i lepsze zrozumienie sytuacji życiowej osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim we wszystkich krajach Wspólnoty pomoże stworzyć spójną politykę oraz strategię działania na rzecz pełnego włączenia tych osób do społeczeństwa⁷⁰.

Działania skierowane do osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim są w poszczególnych państwach unijnych bardzo zróżnicowane. Niepokoją zwłaszcza różnice w zakresie możliwości korzystania ze ścieżek edukacyjnych oraz możliwości zatrudnienia na rynku pracy. Zaprezentowane przykłady działań w wybranych krajach UE w zakresie wyżej opisanych obszarów stanowią inspirację i dowód na istnienie wielu rozwiązań poprawiających jakość życia osób niepełnosprawnych intelektualnie. Osoby niepełnosprawne intelektualnie z powodzeniem mogą zdobywać wiedzę, pracować na otwartym rynku pracy i w aktywny sposób uczestniczyć w życiu społecznym.

---

⁷⁰ Por. *Ubóstwo i Niepełnosprawność Intelektualna w Europie*, raport Inclusion Europe i Inclusion International, dostępny: www.psouu.org.pl/sites/default/files/publikacje/Ub%C3%B3stwo%20i%20Niepe%C5%82nosprawno%C5%9B%C4%87%20Intelektualna%20w%20Europie.pdf, data dostępu: 02.11.2012.

Bibliografia

Publikacje i dokumenty

- *Analiza porównawcza rozwiązań dotyczących edukacji ONU w stopniu lekkim stosowanych w Polsce i Unii Europejskiej*, w ramach projektu *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012.
- *Better health, better lives: children and young people with intellectual disabilities and their families. Empower children and young people with intellectual disabilities*, World Health Organisation Regional Office for Europe, Copenhagen 2010, dostępny: www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/126570/e94430.pdf, data dostępu: 02.11.2012.
- *Choice and control: the right to independent living. Experiences of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems in nine EU Member States*, FRA – European Union Agency for Fundamental Rights, Luxembourg 2012, dostępny: fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2129-FRA-2012-choice-and-control_EN.pdf, data dostępu: 31.10.2012.
- *Europe in Action 2012: Citizens with intellectual disabilities want real pay for real work*, dostępny: inclusion-europe.org/en/component/content/article/44-more-information/194-europe-in-action-2012-citizens-with-intellectual-disabilities-want-real-pay-for-real-work, data dostępu: 29.10.2012.
- *Intellectual Disability. Causes and Prevention. Your Questions Answered*, NAMHI, Dublin, dostępny: www.inclusionireland.ie/sites/default/files/documents/causesandpreventionbooklet.pdf, data dostępu: 02.11.2012.
- Kelly C., *HRB Statistics Series 17. Annual Report of the National Intellectual Disability Database Comittee 2011*, Health Research Board, Dublin 2012, dostępny: www.hrb.ie/uploads/tx_hrbpublications/Annual_Report_of_the_NIDD_Committee_2011-Web.pdf, data dostępu: 30.10.2012.
- Kołaczek B., *Polityka społeczna wobec osób niepełnosprawnych*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2010.
- *Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych*, ONZ, 13 grudnia 2006, (A/RES/61/106), dostępny: www.unic.un.org.pl/dokumenty/Konwencja_Praw_Osob_Niepelnosprawnych.pdf, data dostępu: 29.10.2012.
- *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie ujednoczenia wskaźników dotyczących niepełnosprawności jako instrumentu monitorowania strategii europejskich (2008/C10/20)*, dostępny: eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:010:0080:0082:PL:PDF, data dostępu: 30.10.2012.
- *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 25 października 2011 r. w sprawie mobilności i integracji osób niepełnosprawnych oraz europejskiej strategii na rzecz osób niepełnosprawnych 2010-2020 (2010/2272(INI))*, dostępny: www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2011-0263+0+DOC+XML+V0//PL#_part1_def1, data dostępu: 30.10.2010.
- *Rekomendacje dla Polityki Łatwiej Dostępnych Wyborów w Europie*, raport Inclusion Europe 2011, dostępny: www.inclusion-europe.org

europa.eu/images/stories/documents/Project_ADAP/Policy_Recommendations_PL.pdf, data dostępu: 29.11.2012.

- *Sprawiedliwość, Prawa i Integracja Osób Niepełnosprawnych Intelktualnie*, raport Inclusion Europe, dostępny: www.bezuprzedzen.org/doc/Sprawiedliwosc_Prawa_Integracja.pdf, data dostępu: 29.10.2012.
- *The development of materials to empower students with mild intellectual disabilities and increase their inclusion in society (details)*, www.inclusive-education-in-action.org/iea/index.php?menuid=25&reporeid=155, data dostępu: 02.11.2012.
- *Towards Inclusive Education. Examples of Good Practices of Inclusive Education*, Inclusion Europe, dostępny: inclusion-europe.org/images/stories/documents/policies/Education_BestPractice.pdf, data dostępu: 30.10.2012.
- *Ubóstwo i Niepełnosprawność Intelktualna w Europie*, raport Inclusion Europe i Inclusion International, dostępny: www.psouu.org.pl/sites/default/files/publikacje/Ub%C3%B3stwo%20i%20Niepe%C5%82nosprawno%C5%9B%C4%87%20Intelktualna%20w%20Europie.pdf, data dostępu: 29.10.2012.
- Wałęga A., Wałęga K., *Aktywność ekonomiczna osób niepełnosprawnych w Polsce*, dostępny: mikroekonomia.net/system/publication_files/719/original/5.pdf?1315213019, data dostępu: 02.11.2012.
- Zaviršek D., Gorenc K., *ANED country report on equality of educational and training opportunities for young disabled people*, Slovenia 2010, dostępny: www.disability-europe.net/content/aned/media/Report%20on%20equality%20of%20educational%20and%20training%20opportunities%20for%20young%20disabled%20people%20-%20Slovenia.pdf, data dostępu: 02.11.2012.

Strony internetowe

- www.edf-feeph.org, data dostępu: 29.11.2012.
- www.fub.se/english, data dostępu: 02.11.2012.
- www.childrights4all.eu, data dostępu: 29.10.2012.
- inclusion-europe.org, data dostępu: 29.10.2012.
- www.landschaftssinnfonie.ch, data dostępu: 02.11.2012.
- www.lukashaus.ch, data dostępu: 02.11.2012.
- www.samhall.se/In-English/, data dostępu: 30.10.2012.
- www.tcd.ie/niid, data dostępu: 31.10.2012.

Dominik Postaremczak

Sytuacja społeczno-zawodowa osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim

*Ważne jest co ludzie mogą robić, a nie czego nie mogą*⁷¹.

Przedstawienie sytuacji społeczno-zawodowej osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim wymaga kilku wyjaśnień. Przede wszystkim zaznaczyć trzeba, że „niepełnosprawność w stopniu lekkim” i „niepełnosprawność intelektualnej w stopniu lekkim” są odrębnymi kategoriami⁷². Pierwsza – jest elementem systematyki związanej z nadawaniem orzeczenia o niepełnosprawności przez instytucje państwowe. Może ono obejmować osoby, u których dysfunkcje nastąpiły z wielu różnych przyczyn. Drugie jest pojęciem medyczno-pedagogicznym i odnosi się tylko do osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Dla jasności wyводу zaprezentowana zostanie więc definicja opracowana przez Amerykańskie Towarzystwo ds. Upośledzenia Umysłowego i Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne (DSM-IV-TR) według której: *...niedorozwój umysłowy*⁷³ *charakteryzuje się istotnie niższym niż przeciętnym funkcjonowaniem intelektualnym, współwystępującym z istotnym ograniczeniem w zakresie dwóch lub więcej spośród następujących zdolności poznawczych: porozumienia się,*

---

⁷¹ Org: „Men vår utgångspunkt är vad personer kan – inte vad de inte kan”. Dostęp: www.samhall.se/Om-Samhall/Fragor-och-Svar/Chefen-undercover/Filmen- visar-en-positiv-bild-av-foretaget-Ar-alla-deltagare-sa-arbetsfora-och-fungerar-alla-arbetsplatser-sa-till-synes-smidigt/; [23-02-2012]; Samhall to szwedzka firma państwowa działająca w następujących branżach: produkcja, montaż, pakowanie, magazynowanie i logistyka, ochrona, sprzątanie, oraz świadczenie usług dla osób starszych. Jak wynika z informacji na stronie internetowej tej firmy, w 2011 roku zatrudniała ona 20 tysięcy osób w 250 miejscowościach na terenie całej Szwecji. Roczny obrót firmy szacuje się na 7 mld szwedzkich koron.

⁷² Problem powiązania niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim i orzecznictwa o niepełnosprawności zostanie przedstawiony szczegółowo w dalszej części artykułu.

⁷³ Obecnie za najbardziej odpowiednie uważa się sformułowanie **osoba z niepełnosprawnością intelektualną**. W dalszym ciągu w użyciu są określenia *osoba upośledzona umysłowo* i *osoba niepełnosprawna intelektualnie*. W niniejszej pracy wszystkie powyższe określenia będą używane zamiennie.

samoobsługi trybu życia domowego, kontaktów społecznych, korzystania z dóbr społeczno-kulturowych, kierowania sobą, troski o zdrowie i bezpieczeństwo, zdolności szkolnej oraz sposobu organizowania wolnego czasu i pracy. Istotnie niższy oznacza niższy o dwa odchylenia (standardowe) niż przeciętny poziom⁷⁴.

Jak te ograniczenia przekładają się na życie osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim? Mają one zaburzone postrzeganie świata w pewnych aspektach. Osoby takie charakteryzuje **powolność myślenia, brak precyzji i problemy z wyodrębnianiem szczegółów**. Mogą też mieć problemy z rozpoznawaniem podobnych liter czy cyfr, a także zauważaniem związków między obiektami. Ogólnie jednak spostrzegają oni świat w sposób podobny do osób pełnosprawnych, choć (relatywnie) nieco uboższy. Zaburzone u omawianej grupy jest także myślenie abstrakcyjne, co ogranicza możliwość osiągnięcia wyższego poziomu rozwojowego. Warto jednak podkreślić, że **proces spostrzegania u osób z lekkim upośledzeniem umysłowym jest zależny od wyćwiczenia i doświadczenia⁷⁵**.

Deficyty intelektualne tej kategorii osób powodują również **wyraźny kłopot z dłuższą koncentracją, szczególnie na treściach abstrakcyjnych**. Problemem jest również **słaba podzielność uwagi**. Dużo **łatwiej osobom takim przychodzi koncentrowanie się na materiale konkretnym**, także ćwiczenia i doświadczenie poprawiają zdolności w tej kwestii⁷⁶.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim mają również problemy z niektórymi rodzajami pamięci. Na dobrym, a czasem wysokim poziomie jest **pamięć mechaniczna**. Słabość stanowi natomiast pamięć **logiczna⁷⁷ i dowolna⁷⁸**. **Słabości w zapamiętywaniu treści**

---

⁷⁴ J. Wyczesany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*, Kraków 2002, s. 29. Szczegółowe informacje na temat przemian definicji Niepełnosprawności Intelektualnej – *Ibidem*, s. 19-32.

⁷⁵ Zob. W. Otrębski, *Osoby z upośledzeniem umysłowym w sytuacji pracy*, Lublin 2001, s. 26-27.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 27-28.

⁷⁷ Polega na zrozumieniu i przyswojeniu związków sensownych, daje zazwyczaj w efekcie mniej dokładne zapamiętanie formy. Pozwala natomiast na swobodne operowanie treścią, dochodzenie do wniosków, uogólnień przeprowadzania porównań i wykorzystania wyuczonego materiału do różnych celów.

⁷⁸ Dotyczy zapamiętywania tego, co chce się zapamiętać. Często wykorzystuje się w tym przypadku różne sposoby i środki powodujące, że przedmiot pamięci nie

przyczynowo-skutkowych prowadzą z kolei do częstych zmyśleń mających na celu uzupełnianie luk w pamięci⁷⁹.

Jednym z zauważalnych symptomów niepełnosprawności w stopniu lekkim jest również widoczne opóźnienie w rozwoju mowy. W efekcie umiejętność wypowiadania pojedynczych wyrazów pojawia się dopiero w wieku 3-5 lat, a prostych zdań w okresie od 5 do 7 lat. Mowę osób niepełnosprawnych intelektualnie często charakteryzuje **ubóstwo słownictwa, agramatyzmy, wady wymowy, problemy z tworzeniem zdań złożonych i nieumiejętność jasnego i zwięzłego wypowiadania własnych myśli**⁸⁰.

W wielu przypadkach osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim mogą osiągnąć poziom rozwoju **potrzebny do wykonywania podstawowych operacji logicznych, dodawania, odejmowania, klasyfikowania. Istotne jest, że wykonują je jedynie na konkretnych przykładach.** Osobom niepełnosprawnych intelektualnie problem sprawia również synteza zebranych informacji i wnioskowanie. Mają one także obniżony poziom krytycyzmu⁸¹.

Łatwo więc zrozumieć, dlaczego w polskim systemie edukacji wobec praktykowania skostniałych i sztywnych metod nauczania oraz wykorzystywania tradycyjnych (analogowych) materiałów dydaktycznych, osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną mają problemy z nauką. Warto zatem podkreślić, że **najlepsze efekty edukacyjne w przypadku tych osób daje wykorzystanie do nauki instrukcji słowno-pokazowych. Ograniczenie się do samych treści słownych daje bardzo słabe wyniki. Dużą rolę odgrywa powtarzanie przyswajanych treści** – potęguje bowiem znaczenie wykorzystania nowoczesnych technologii, które umożliwiają taki sposób nauczania bez znużenia, zmęczenia i ryzyka wypalenia zawodowego pedagogów i nauczycieli. Pozytywne efekty daje także **odpowiednie wzmocnienie nauki poprzez konkretne nagrody, są one dużo bardziej efektywne niż klasyczne oceny**⁸².

---

ulega zapomnieniu: koncentracja uwagi, analiza materiału, doszukiwanie się związków między jego częściami, porządkowanie treści, werbalizowanie treści, próbnie odtwarzanie.

⁷⁹ W. Otrębski, *Osoby z upośledzeniem umysłowym w sytuacji pracy*, Lublin 2001, s. 28.

⁸⁰ *Ibidem*,

⁸¹ *Ibidem*, s. 28-29.

⁸² *Ibidem*, s. 30-31; *Dziecko niepełnosprawne...*, s. 234.

Edukacja osób z niepełnosprawności intelektualną w stopniu lekkim

Szacuje się, że w Polsce co siódma osoba jest niepełnosprawna⁸³. W województwie zachodniopomorskim w 2004 roku było 1797 osób w wieku 0-18 lat z upośledzeniem umysłowym, a w 2008 roku – 1759⁸⁴. Stanowi to zaledwie 0,5% ogólnej liczby dzieci i młodzieży w tym wieku w całym województwie. Osoby niepełnosprawne ogółem stanowią w województwie ok. 12% ludności⁸⁵. Zaakcentowanie problemów i potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim jest efektem przemian polityczno-społecznych w Polsce, a szczególnie oddziaływania prawodawstwa Unii Europejskiej. Dzięki temu, droga do normalnego funkcjonowania w społeczeństwie jest otwarta dla wielu osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim.

Zgodnie z ustawą z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty w Polsce zapewnia się w szczególności:

- *możliwość pobierania nauki we wszystkich typach szkół przez dzieci i młodzież niepełnosprawną oraz niedostosowaną społecznie, zgodnie z indywidualnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi oraz predyspozycjami;*
- *opiekę nad uczniami niepełnosprawnymi przez umożliwianie realizowania zindywidualizowanego procesu kształcenia, form i programów nauczania oraz zajęć rewalidacyjnych⁸⁶.*

Oznacza to, że **każda osoba z niepełnosprawnością, bez względu na jej charakter czy stopień może uczęszczać do dowolnego typu szkoły**. Dodatkowo, to **placówka kształcenia zobowiązana jest do zapewnienia wszelkiej pomocy potrzebnej do odpowiedniego prowadzenia nauczania osób niepełnosprawnych**. Jest to zgodne z oświadczeniem MEN z 25. maja 2010 roku dotyczącym zmian w projekcie rozporządzenia regulującego m.in. funkcjonowanie specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych: *zasadą powinna być jak najszersza i jak najpełniejsza integracja tych dzieci*

---

⁸³ *Osoby niepełnosprawne w województwie zachodniopomorskim*, Szczecin 2010, s. 2.

⁸⁴ *Dzieci i młodzież w województwie zachodniopomorskim w latach 2002-2008*, Szczecin 2009, s. 10.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 2-3.

⁸⁶ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425; tekst jednolity, Dz.U. 2004 nr 256 poz. 2572, art. 5 i 5a.

z otwartym środowiskiem społecznym, co sprzyja ich rozwojowi i zwiększa szanse edukacyjne i społeczne tych dzieci⁸⁷.

Zatem **edukacja osób z niepełnosprawnością intelektualną nie tylko może odbywać się w szkołach ogólnodostępnych, ale wręcz jest zalecana.** Inne dostępne placówki to szkoły integracyjne, szkoły specjalne, a także ośrodki szkolno-wychowawcze⁸⁸. Wybór szkoły ogólnodostępnej czy specjalnej ma bardzo duże znaczenie dla dalszego rozwoju osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. **Ogólnie przyjmuje się, że korzystnym dla dziecka jest danie mu szansy edukacji razem z pełnosprawnymi rówieśnikami.** Ma to zapewnić lepszą samoocenę, integrację, a co za tym idzie, także lepszy rozwój osoby niepełnosprawnej. Rozwiązanie takie ma jednak i swoje złe strony. Przede wszystkim niebezpieczne są powstałe pod wpływem ewentualnych niepowodzeń szkolnych urazy osłabiające aktywność poznawczą i wywołujące reakcje obronne. Jednym z proponowanych rozwiązań tego problemu jest zorganizowanie w ramach szkół ogólnodostępnych *klas terapeutycznych*, w których program jednego roku byłby realizowany przez dwa lata. Klasy te zapewniałyby dzięki małej liczbie uczniów i dostosowanemu programowi nauczania lepszy rozwój dzieciom, a ich otwarty charakter umożliwiłby swobodne przemieszczanie się między nimi a klasami ogólnymi⁸⁹.

Ze względu na założenia projektu „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych”⁹⁰ zakres artykułu w tej części ograniczony będzie do danych dotyczących kształcenia zawodowego osób niepełnosprawnych intelektualnie.

Kształceniem zawodowym w roku szkolnym 2010/2011 objętych zostało około 25 tysięcy uczniów z niepełnosprawnością intelektualną. Na tym etapie większość młodzieży, zarówno z niepełnosprawnością

---

⁸⁷ *Zmiana w projekcie rozporządzenia regulującego m.in. funkcjonowanie specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych*, [online] www.men.gov.pl, [02-11-2012].

⁸⁸ Dzieci i młodzież z głęboką niepełnosprawnością intelektualną obowiązek nauki szkolnej realizują poprzez uczestniczenie w zajęciach rewalidacyjno-wychowawczych. *Ustawa o systemie oświaty...*, art. 16.

⁸⁹ *Dziecko niepełnosprawne...*, s. 231.

⁹⁰ W oparciu o zrealizowane podczas trwania tego badania i opracowane analizy powstaje niniejszy artykuł. Projekt innowacyjny testujący współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki Priorytet IX. „Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach”, Działanie 9.2 „Podniesienie atrakcyjności i jakości szkolnictwa zawodowego”.

intelektualną w stopniu lekkim, jak i umiarkowanym lub znacznym, uczyła się w szkołach specjalnych. Zdecydowana większość uczęszczała do zasadniczych zawodowych szkół specjalnych, gdzie nauka odbywa się na podstawie ramowych planów nauczania dla szkół ogólnodostępnych. Uczniowie w nich przygotowują się do pełnienia roli konkretnego pracownika, np. pomocnika kucharza, pomocy sprzedawcy czy cukiernika.

Warto podkreślić, że relatywnie niższe kwalifikacje stanowić mogą szansę na znalezienie zatrudnienia dla osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim ze względu na wskazywaną przez Manuela Castellsa w jego „Społeczeństwie sieci” polaryzację kwalifikacji zawodowych. Obserwowane przez tego hiszpańskiego socjologa zapotrzebowanie kadrowe w rozwiniętych, ale zróżnicowanych gospodarkach świata (USA, Japonia, Niemcy, Francja) wskazuje, że w gospodarkach tych rośnie zapotrzebowanie nie tylko na wysoko wykwalifikowanych specjalistów, ale też na pracowników o najniższych kwalifikacjach. Miejsc pracy będzie brakować tylko dla „średniaków” w zakresie kompetencji, a więc dla osób z wykształceniem średnim ogólnokształcącym. Możliwe, że osoby te będą pracować na stanowiskach poniżej kwalifikacji lub pracodawcy sztucznie zawyżą wymagania wobec kandydatów w myśl Barejowskiej frazy: „Klient w krawacie jest mniej awanturujący się”, a pracownik do prac prostych ze średnim wykształceniem może będzie mniej problemowy niż pracownik o specjalnych potrzebach.

Aktualnie nie prowadzi się konkretnych statystyk dotyczących ścieżki edukacyjnej osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Nie dziwi to szczególnie w kontekście niskiej skuteczności monitoringu absolwentów szkół ponadgimnazjalnych i wyższych. Jednak w przypadku osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim dodatkowym utrudnieniem jest możliwość uczęszczania tych osób do szkół różnego typu. Poza tym, w myśl przepisów, instytucje państwowe czy samorządowe traktują osoby z lekkim upośledzeniem umysłowym po 16-stym roku życia jako pełnosprawne, a zatem nie wymagające oddzielnych badań. W artykule wykorzystano również dane pochodzące z opracowania GUS *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011*.

Tabela 1. Stosunek liczby uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną do ogólnej liczby niepełnosprawnych w **zasadniczych szkołach zawodowych** w roku szkolnym 2010/2011.

Województwo	Liczba uczniów niepełno-sprawnych	Liczba uczniów z lekkim upośledzeniem umysłowym	%
Polska ogółem	1866	1367	73,3%
Dolnośląskie	64	26	40,6%
Kujawsko-pomorskie	118	80	67,8%
Lubelskie	108	84	77,8%
Lubuskie	62	43	69,4%
Łódzkie	41	32	78,0%
Małopolskie	181	115	63,5%
Mazowieckie	169	131	77,5%
Opolskie	20	9	45,0%
Podkarpackie	159	131	82,3%
Podlaskie	47	34	72,3%
Pomorskie	102	63	61,8%
Śląskie	155	108	69,7%
Świętokrzyskie	75	46	61,3%
Warmińsko-mazurskie	131	108	82,4%
Wielkopolskie	285	223	78,2%
Zachodniopomorskie	149	134	90,0%

Opracowanie własne, źródło: GUS, Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011.

Tabela 2. Stosunek liczby uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną do ogólnej liczby niepełnosprawnych w **technikach** w roku szkolnym 2010/2011.

Województwo	Liczba uczniów niepełnosprawnych	Liczba uczniów z lekkim upośledzeniem umysłowym	%
Polska ogółem	1166	117	10,0%
Dolnośląskie	80	9	11,3%
Kujawsko-pomorskie	80	3	3,8%
Lubelskie	108	23	21,3%
Lubuskie	38	X	X
Łódzkie	33	5	15,2%
Małopolskie	75	2	2,7%
Mazowieckie	83	17	20,5%

Opolskie	28	X	X
Podkarpackie	80	18	22,5%
Podlaskie	73	3	4,1%
Pomorskie	74	4	5,4%
Śląskie	161	9	5,6%
Świętokrzyskie	26	4	15,4%
Warmińsko- mazurskie	72	9	12,5%
Wielkopolskie	90	3	3,3%
Zachodniopomorskie	65	8	12,3%

Opracowanie własne, źródło: GUS, Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011.

Tabela 3. Stosunek liczby uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną do ogólnej liczby niepełnosprawnych w liceach ogólnokształcących w roku szkolnym 2010/2011.

Województwo	Liczba uczniów niepełnosprawnych	Liczba uczniów z lekkim upośledzeniem umysłowym	%
Polska ogółem	3027	120	4,0%
Dolnośląskie	218	13	6,0%
Kujawsko-pomorskie	192	6	3,1%
Lubelskie	145	6	4,1%
Lubuskie	83	2	2,4%
Łódzkie	161	14	8,7%
Małopolskie	213	3	1,4%
Mazowieckie	545	28	5,1%
Opolskie	50	1	2,0%
Podkarpackie	105	9	8,5%
Podlaskie	81	2	2,4%
Pomorskie	270	14	5,2%
Śląskie	337	5	1,5%
Świętokrzyskie	94	5	5,3%
Warmińsko- mazurskie	149	3	2,0%
Wielkopolskie	208	6	2,9%
Zachodniopomorskie	176	3	1,7%

Opracowanie własne, źródło: GUS, Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011.

Tabela 4. Stosunek liczby uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną do ogólnej liczby niepełnosprawnych w **specjalnych zasadniczych szkołach zawodowych** w roku szkolnym 2010/2011

Województwo	Liczba uczniów niepełnosprawnych	Liczba uczniów z lekkim upośledzeniem umysłowym	%
Polska ogółem	14848	12059	81,2%
Dolnośląskie	1255	899	71,6%
Kujawsko-pomorskie	1483	1145	77,2%
Lubelskie	723	577	80,0%
Lubuskie	335	293	87,5%
Łódzkie	1010	894	88,5%
Małopolskie	1214	884	72,8%
Mazowieckie	1381	1114	80,7%
Opolskie	421	363	86,2%
Podkarpackie	693	570	82,3%
Podlaskie	271	255	94,1%
Pomorskie	850	748	88,0%
Śląskie	2015	1639	81,3%
Świętokrzyskie	417	338	81,1%
Warmińsko-mazurskie	673	598	88,9%
Wielkopolskie	1413	1175	83,2%
Zachodniopomorskie	694	567	81,7%

Opracowanie własne, źródło: GUS, Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011.

Tabela 5. Stosunek liczby uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną do ogólnej liczby niepełnosprawnych w **specjalnych technikach** w roku szkolnym 2010/2011.

Województwo	Liczba uczniów niepełnosprawnych	Liczba uczniów z lekkim upośledzeniem umysłowym	%
Polska ogółem	789	14	17,7%
Dolnośląskie	56	X	X
Kujawsko-pomorskie	36	X	X
Lubuskie	20	4	25,0%
Łódzkie	64	X	X
Małopolskie	181	X	X
Mazowieckie	107	2	18,7%
Pomorskie	38	X	X

Śląskie	148	X	X
Świętokrzyskie	45	X	X
Warmińsko-mazurskie	30	8	26,7%
Wielkopolskie	48	X	X
Zachodniopomorskie	16	X	X

Opracowanie własne, źródło: GUS, Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011.

Tabela 6. Stosunek liczby uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną do ogólnej liczby niepełnosprawnych w **liceach specjalnych** w roku szkolnym 2010/2011

Województwo	Liczba uczniów niepełnosprawnych	Liczba uczniów z lekkim upośledzeniem umysłowym	%
Polska ogółem	2088	897	43,0%
Dolnośląskie	167	15	9,0%
Kujawsko-pomorskie	77	X	X
Lubelskie	122	76	62,3%
Łódzkie	78	29	37,2%
Małopolskie	198	124	62,6%
Mazowieckie	496	77	15,5%
Opolskie	41	41	100,0%
Podkarpackie	226	154	68,1%
Podlaskie	16	15	93,8%
Pomorskie	122	100	82,0%
Śląskie	222	142	64,0%
Świętokrzyskie	149	79	53,0%
Warmińsko-mazurskie	33	26	78,8%
Wielkopolskie	80	X	X
Zachodniopomorskie	61	19	31,1%

Opracowanie własne, źródło: GUS, Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011.

Na etapie wyboru szkoły ponadgimnazjalnej następuje spora zmiana trendów w wyborze rodzaju szkoły. Przede wszystkim zwraca uwagę fakt, że zaledwie 26,4% uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w Polsce uczęszcza do szkół ogólnodostępnych, podczas gdy na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum wartość ta oscylowała w granicach odpowiednio 60% i 45%. **Wśród ponadgimnazjalnych szkół specjalnych największą popularnością cieszą się także zasadnicze szkoły zawodowe.** Tak duży spadek liczby upośledzonych umysłowo na tym etapie kształcenia można oczywiście wytłumaczyć wyższymi wymaganiami, zwłaszcza w przypadku liceów ogólnokształcących i techników. Wydaje się jednak, że osiągnane wyniki są dość niskie. Interesujący jest przypadek liceów specjalnych, w których procent uczniów z upośledzeniem umysłowym jest bardzo różny – od zera w województwie wielkopolskim do 100% w opolskim. Przy czym w 8 województwach wskaźnik ten przekracza 60%. Świadczyć to może o niewłaściwym działaniu liceów specjalnych i ukierunkowaniu ich na konkretne grupy niepełnosprawnych fizycznie czy intelektualnie. Innym wyjaśnieniem może być fizyczny brak placówek tego typu i zapotrzebowania na nie w części województw. Co więcej zauważalne jest, że w niektórych województwach całkowicie brak liceów ogólnokształcących specjalnych (1 województwo), techników specjalnych (4 województwa). W efekcie znaczna liczba osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną po prostu, albo decyduje się na zasadniczą szkołę zawodową (lub specjalną), albo rezygnuje z dalszego kształcenia. Zauważyć też należy, że w przypadku części województw uczniowie z upośledzeniem umysłowym w ogóle nie uczęszczają do techników i liceów profilowanych specjalnych.

Godnym podkreślenia jest fakt, że grupa uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną stanowi blisko 60% wszystkich osób niepełnosprawnych uczęszczających do szkół ponadgimnazjalnych w Polsce. Oznacza to, że procentowy udział analizowanej zbiorowości jest na każdym kolejnym etapie edukacji coraz bardziej znaczny.

Sytuacja osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną w województwie zachodniopomorskim nie różni się znacząco od ogólnej sytuacji w kraju. Na rzecz dobrej oceny przemawia dostępność wszystkich typów szkół na obszarze województwa. W roku szkolnym 2010/2011 do szkół średnich ogólnodostępnych uczęszczało 146 uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną, co stanowi 19,1% całej grupy. Pozostałych 619 uczniów wybrało szkoły specjalne, na tle kraju jest to

wskaźnik poniżej średniej. Najstłabiej z pośród szkół ogólnodostępnych wypadły licea ogólnokształcące, gdzie uczęszczało zaledwie 8 uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim. Podobnie jak w przypadku liceów ogólnokształcących także w przypadku liceów specjalnych wybiera je niewielu uczniów. Uogólniając stwierdzić jednak należy, że **pod względem wyborów szkół ponadgimnazjalnych sytuacja w województwie zachodniopomorskim jest zbliżona do reszty kraju**. Szczególnie widoczna jest zdecydowana przewaga szkolnictwa specjalnego i zawodowego nad innymi rodzajami szkół.

Warto zwrócić uwagę nie tylko na systemowe bariery w kształceniu osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, ale też geograficzne, czyli sieć szkół województwa zachodniopomorskiego.

Tabela 7. Szkoły specjalne i oddziały specjalne ZSZ, technika, licea ogólnokształcące i profilowane w Polsce w 2010 r.

Obszar	Zasadnicze szkoły zawodowe i (technika)	Licea ogólnokształcące i (profilowane)
Polska ogółem	1463 (78)	223 (54)
Dolnośląskie	121 (7)	18
Kujawsko-pomorskie	159 (2)	12 (1)
Lubelskie	69	13 (5)
Lubuskie	33	X
Łódzkie	96 (7)	8 (3)
Małopolskie	110 (23)	32 (4)
Mazowieckie	146 (6)	46 (10)
Opolskie	43	7
Podkarpackie	61	19 (2)
Podlaskie	26	1
Pomorskie	75 (5)	14 (2)
Śląskie	195 (18)	22 (16)
Świętokrzyskie	53 (2)	14
Warmińsko-mazurskie	65 (2)	2 (3)
Wielkopolskie	142 (4)	10 (3)
Zachodniopomorskie	70 (2)	9(5)

Opracowanie własne, źródło: GUS, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011.*

Tabela 8. Szkoły specjalne w województwie zachodniopomorskim w 2010 r.

Powiat	Zasadnicze szkoły zawodowe i (technika)	Licea ogólnokształcące i (profilowane)	Przysposabiające do pracy i (policealne)
białogardzki	X	X	2
choszczeński	1	X	2
drawski	2	X	1
goleniowski	1	X	2
gryficki	2	X	1
kamieński	X	X	1
kołobrzeski	1	X	X
koszaliński	1	1	2
łobeski	X	X	X
m. Koszalin	1	X	1
m. Szczecin	5	3	3
m. Świnoujście	1	X	1
myśliborski	X	X	1
policki	2	(1)	1(1)
pyrzycki	1	X	1
ślawieński	1(1)	X	1
starogardzki	1	X	1
szczecinecki	X	X	1
świdwiński	X	X	1
wałeccki	X	X	X
Ogółem	20(1)	4(1)	23(1)

Opracowanie własne, źródło: www.kuratorium.szczecin.pl.

Na podstawie przedstawionych danych stwierdzić można, że województwo zachodniopomorskie również nie wyróżnia się w szczególny sposób spośród reszty województw. Istnieją tu 153 placówki kształcenia specjalnego (z podstawowymi i gimnazjami). Większość z nich jest pogrupowana w zespoły szkół specjalnych i rozlokowanych w miastach powiatowych. Z oczywistych względów najliczniejszą grupę stanowią gimnazja (51) i szkoły podstawowe (45). Godnym uwagi jest fakt **istnienia tylko jednego technikum specjalnego, jednego liceum profilowanego specjalnego i jednej specjalnej szkoły policealnej**. 23 szkoły przysposabiające do pracy są rzecz jasna skierowane zasadniczo do osób charakteryzujących się większą niepełnosprawnością niż stopień lekkiej.

Za niewystarczający można też uznać rozkład samych szkół – związany z lokalizacją największego ośrodka miejskiego i stolicy województwa – Szczecina na zachodniej granicy regionu. Na obszarze tego miasta znajduje się 36 szkół specjalnych, czyli blisko $\frac{1}{4}$ wszystkich tego rodzaju w regionie. Jeśli do tego dodać cztery sąsiednie powiaty – policki i gryficki, starogardzki i goleniowski, na obszarze których znajduje się 38 szkół – to okazuje się, że w Szczecinie i jego niedalekiej okolicy zlokalizowana jest połowa całej liczby placówek specjalnych, w tym 16 szkół ponadgimnazjalnych (na 27 w sumie w województwie). Sprawia to, że **uczniowie niepełnosprawni z powiatów oddalonych od Szczecina mają dużo trudniejszy dostęp do szkolnictwa specjalnego niż mieszkańcy stolicy województwa i okolic**. Jest to zwłaszcza widoczne, jeśli chodzi o licea, z których tylko jedno znajduje się poza Szczecinem i przyległymi powiatami. Racjonalnym sposobem rozwiązania tego problemu wydaje się stworzenie odpowiednich szkół chociażby w drugim największym mieście województwa – Koszalinie.

Wyznacznikiem jakości kształcenia i osiągnięć uczniów w Polsce są egzaminy, odbywające się po ukończeniu kolejnych etapów edukacji. Z punktu widzenia osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim bardzo duże znaczenie odgrywa **egzamin zawodowy**. Jest on przeprowadzany dla absolwentów: zasadniczych szkół zawodowych, techników, techników uzupełniających i szkół policealnych i składa się on z dwóch elementów – egzaminu pisemnego teoretycznego (podzielonego na dwie części) i egzaminu praktycznego. **W części pierwszej** egzaminu pisemnego sprawdza się wiadomości i umiejętności właściwe dla kwalifikacji w danym zawodzie, **w części drugiej** z kolei znajdują się zadania sprawdzające wiadomości i umiejętności związane z zatrudnieniem i działalnością gospodarczą. Aby zdać tę część egzaminu, trzeba zdobyć odpowiednio minimum 50% punktów z części pierwszej, a 30% z drugiej. Egzamin ten trwa 120 minut i może być przedłużony o maksymalnie pół godziny w przypadku uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Etap praktyczny egzaminu zawodowego polega na wykonaniu zadania sprawdzającego praktyczne umiejętności zdającego. Trwa on nie krócej niż 180 i nie dłużej niż 240 minut, a czas ten może zostać wydłużony o kolejne 30 minut dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Wynik egzaminu ustala Okręgowa Komisja

Egzaminacyjna na podstawie wypełnionych przez zespół egzaminacyjny kart obserwacji⁹¹. Dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi poza wydłużonym czasem przygotowano także inne pomoce, w postaci powiększonej czcionki, programu komputerowego „Ezzy” czy nauczycieli wspomagających⁹².

W sumie w roku 2011 do egzaminu zawodowego przystąpiło 236 558 uczniów. Dyplom otrzymało 66,4% absolwentów spośród wszystkich, którzy przystąpili do obu etapów egzaminu⁹³. **W okręgu podporządkowanym OKE Poznań** do egzaminu zawodowego przystąpiło po raz pierwszy 34 927 uczniów. Wśród nich znalazło się 604 absolwentów ze specjalnymi potrzebami kształcenia, w tym 498 osób z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim (1,4%). Spośród tej grupy egzamin zawodowy zdało 173 uczniów, co stanowi 34,73%. Zdecydowanie najwięcej uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim wybrało zawód – **kucharz małej gastronomii** (234 osób)⁹⁴. **Większość uczniów z upośledzeniem umysłowym stanowili absolwenci szkół zawodowych i było ich 493. Pozostałych pięciu ukończyło technikum**⁹⁵.

Niestety brak bardziej szczegółowych danych na temat wyników osób z upośledzeniem umysłowym **w województwie zachodniopomorskim**. W oparciu o dostępne można stwierdzić, że w województwie **159 osób ze szczególnymi potrzebami kształcenia przystąpiło** do egzaminu zawodowego, z czego dla 149 absolwentów było to pierwsze podejście. Spośród przystępujących po raz pierwszy egzamin zdały 83 osoby, co stanowi 55,7%. Najczęściej wybieranymi przedmiotami były: **kucharz małej gastronomii** (58 osób), pracownik pomocniczy obsługi hotelarskiej (20 osób), technik administracji (11 osób) i malarz-tapeciarz (10 osób)⁹⁶. Porównując przedstawione dane można przypuszczać, że **wyniki uzyskane**

---

⁹¹ www.cke.edu.pl/index.php?option=content&task=view&id=138&Itemid=112, stan z 20.06.2012 r.

⁹² *Prezentacja wyników ogólnych egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe, który odbył się w czerwcu 2011 r. dla absolwentów wszystkich typów szkół prowadzących kształcenie zawodowe, którzy uzyskali świadectwo ukończenia szkoły w kwietniu lub czerwcu*, Warszawa 2011, s. 43.

⁹³ *Ibidem*, s. 3

⁹⁴ *Ibidem*, s. 43-44

⁹⁵ *Ibidem*, s. 79.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 214-249.

przez zdających z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim (55,7%) są lepsze niż średnie wyniki z okręgu (34,73%), jednak i tak znacząco niższe od średniej globalnej uzyskanej w województwie (65,62%) i okręgu (65,29%)⁹⁷.

Kolejnym egzaminem, do którego teoretycznie mogą przystąpić uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim jest **matura**. Próżno jednak szukać danych na temat liczby i wyników osób upośledzonych intelektualnie w stopniu lekkim przystępujących do egzaminu dojrzałości. Zwrócić należy przy tym uwagę na fakt, że **wśród grup osób mogących mieć specjalnie dostosowany egzamin nie ma osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim**. Osoby te są przyporządkowane do grupy absolwentów ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się.

Wyniki poszczególnych egzaminów, do których podchodzą uczniowie z upośledzeniem umysłowym w Polsce, wskazują (czego można było się spodziewać) na znaczną różnicę między egzaminami po szkole podstawowej i gimnazjum, a egzaminem zawodowym i maturalnym. W przypadku pierwszych dwóch, osoby o szczególnych potrzebach kształcenia mogą liczyć na większą pomoc w dostosowaniu arkuszy i przebiegu samego egzaminu do ich możliwości. Skutkuje to **wynikami zbliżonymi bądź nawet przewyższającymi te, które uzyskują uczniowie pełnosprawni**. W przypadku egzaminów po szkołach ponadgimnazjalnych pomoc ta jest mniejsza, co skutkuje dużo gorszymi wynikami – widocznymi w przypadku egzaminu zawodowego.

Praca osób z niepełnosprawności intelektualną w stopniu lekkim

Osoby niepełnosprawne są jedną z najślabiej zagospodarowanych grup społecznych w kraju. Mimo pewnych postępów w kierunku poprawy jakości edukacji tych osób, w dalszym ciągu bardzo słabo na tle europejskim wygląda poziom zatrudnienia wśród tych osób.

---

⁹⁷ Przy założeniu, że w województwie zachodniopomorskim jest mniej więcej podobny procent osób z niepełnosprawnością intelektualną co w całym okręgu – czyli 82,5%.

Tabela 9. Wskaźnik zatrudnienia osób prawnie niepełnosprawnych w IV kwartale lat 2009-2011.

Województwo	2009	2010	2011
Polska ogółem	20,3%	20,9%	20,7%
Dolnośląskie	19,1%	14,9%	14,7%
Kujawsko-pomorskie	16,9%	18,4%	23,1%
Lubelskie	23,7%	22,3%	21,4%
Lubuskie	25,6%	28,4%	25,5%
Łódzkie	22,5%	26,0%	24,8%
Małopolskie	18,5%	19,5%	24,0%
Mazowieckie	21,0%	17,7%	18,3%
Opolskie	16,3%	19,6%	21,7%
Podkarpackie	30,5%	25,0%	21,9%
Podlaskie	25,0%	18,2%	23,2%
Pomorskie	16,1%	20,0%	19,1%
Śląskie	18,2%	22,9%	20,1%
Świętokrzyskie	29,4%	29,2%	26,4%
Warmińsko-mazurskie	15,5%	14,9%	17,1%
Wielkopolskie	15,7%	22,0%	21,4%
Zachodniopomorskie	15,7%	16,2%	11,8%

Opracowanie własne, źródło GUS.

Jak wynika z przedstawionych danych w 2011 r. nastąpił nieznaczny spadek poziomu zatrudnienia osób niepełnosprawnych, była to jednak tendencja zauważalna generalnie rynku pracy w Polsce. W okresie ostatnich trzech lat jedynie w dwóch województwach (małopolskim i opolskim) zarejestrowano stały wzrost zatrudnienia. Z kolei w podkarpackim odnotowano bardzo poważny spadek liczby pracujących niepełnosprawnych wynoszący blisko 9 punktów procentowych. **Najślabiej** w powyższej statystyce prezentuje się **województwo zachodniopomorskie**, w którym pracuje jedynie 11,8% osób niepełnosprawnych prawnie a względem roku 2010 nastąpił tu **spadek o blisko 4,5 punktu procentowego**. Co więcej, różnica między tym województwem a następnym w kolejności warmińsko-mazurskim wynosi ponad 5 punktów procentowych. Ogólnie rzecz ujmując można stwierdzić, że **pod względem zatrudnienia osób niepełnosprawnych województwo zachodniopomorskie plasuje się daleko w tyle za resztą kraju**.

Przytoczone dane nie odzwierciedlają sytuacji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim na krajowym czy wojewódzkim rynku pracy,

ponieważ – jak wspomniano – w statystykach rynku pracy ta kategoria nie istnieje. Pamiętać przy tym należy, że brak szczegółowych i konkretnych danych o sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim po zakończeniu edukacji nie jest problemem statystyki, ale społeczeństwa i państwa.

Dla zrozumienia sytuacji zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim jest zwrócenie uwagi na fakt, że **pedagogiczne czy prawne ujęcie poziomu ich niepełnosprawności nie musi wiązać się z możliwościami podjęcia pracy**. Większość osób z omawianej grupy posiada określony potencjał i możliwości wykonywania pewnych czynności czy zawodów. **Problemem niestety często okazuje się nieumiejętność skutecznego wychwycenia mocnych stron osób z niepełnosprawnością**. W dalszym bowiem ciągu **w Polsce często zwraca się uwagę jedynie na problemy**, a nie potencjał osób niepełnosprawnych⁹⁸.

Z punktu widzenia **możliwości wykonywania pracy osoby upośledzone umysłowo** dzieli się na ogół na następujące grupy:

1. ***Osoby z lekkim stopniem obniżenia sprawności funkcjonowania zawodowego, które obejmują przede wszystkim osoby z lekkim stopniem niepełnosprawności intelektualnej. Są to osoby, które mają określone problemy zawodowe, lecz nie wymagają specjalnej pomocy i wsparcia w przygotowaniu się do wykonywania pracy i uzyskaniu trwałego zatrudnienia.***

2. ***Osoby z głębszym stopniem obniżenia sprawności funkcjonowania zawodowego, które obejmują osoby z umiarkowanym i znacznym stopniem niepełnosprawności intelektualnej. Są to osoby, które mają poważniejsze problemy zawodowe i wymagają specjalnej pomocy i wsparcia w przygotowaniu się do wykonywania pracy i uzyskaniu trwałego zatrudnienia.***

3. ***Osoby z głębokim stopniem niepełnosprawności umysłowej w zasadzie nie kwalifikują się do programów mających na celu aktywizację zawodową***⁹⁹.

Powyższa klasyfikacja jednoznacznie stwierdza, że **osoby z lekkim stopniem upośledzenia umysłowego zasadniczo nie potrzebują pomocy**

---

⁹⁸ T. Majewski, *Problemy zatrudnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, w: „Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności”, red. B. Cytowska, Toruń 2011, s. 90.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 91.

i wsparcia w podjęciu pracy. Tymczasem **brak pracy, a co za tym idzie samodzielności i perspektyw rozwoju, może powodować także przekreślenie wcześniejszych osiągnięć rehabilitacji tych osób.** Zagrożenie takie dotyczy w szczególności osób z niepełnosprawnością o podłożu społecznym lub środowiskowym. Wynika z tego wniosek o znaczeniu odpowiednich rozwiązań formalno-prawnych tego problemu tak, aby osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną, rozpoczynające dorosłe życie nie były z dnia na dzień pozostawiane same sobie.

Podsumowanie

Prawdopodobnie największy negatywny wpływ na sytuację społeczno-zawodową osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w Polsce mają obowiązujące przepisy. Nie są one jednoznaczne w kwestii orzekania o niepełnosprawności i jej stopniu. Zagadnienia te podjęte zostały w następujących aktach prawnych:

- ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*¹⁰⁰;
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności*¹⁰¹.

Zapisy tych aktów prawnych generują wiele problemów dla osób z lekkim upośledzeniem umysłowym, które kończą edukację. Przede wszystkim, mogą one w wieku 16 lat z dnia na dzień przestać być niepełnosprawnymi w związku ze zmianą orzecznictwa. W rzeczywistości społeczno-gospodarczej prowadzi to do trudności związanych ze znalezieniem zatrudnienia. Trudności te są spowodowane faktem, iż uczniowie z lekką niepełnosprawnością intelektualną, niezależnie od rodzaju szkoły do jakiej uczęszczali, zazwyczaj będą osiągać gorsze wyniki niż ich pełnosprawni rówieśnicy. Z chwilą ewentualnej utraty statusu niepełnosprawnego w wieku 16 lat osoby takie mogą automatycznie stać się „najgorszą kategorią pełnosprawnych” potencjalnych pracowników. Dla pracodawcy będą zatem osobami, które osiągały słabe wyniki w procesie edukacji, wymagającymi dłuższego przeszkolenia. Od społeczeństwa otrzymają natomiast etykietę człowieka upośledzonego umysłowo. Z chwilą utraty statusu osoby niepełnosprawnej kończy się dla

---

¹⁰⁰ Zwana dalej *Ustawą o rehabilitacji*.

¹⁰¹ Zwana dalej *Rozporządzeniem w sprawie orzekania o niepełnosprawności*.

nich także opieka ze strony państwa. Osoby upośledzone umysłowo w stopniu lekkim nie będące niepełnosprawnymi prawnie (bez orzeczenia) nie mogą korzystać z pomocy dla tej grupy osób organizowanej przez instytucje państwowe, samorządowe, a także społeczne.

Na dowód powyższych stwierdzeń warto wskazać na brak programów wspierających skierowanych bezpośrednio do tej kategorii społecznej. Spośród około dziewięćdziesięciu projektów realizowanych w partnerstwie z Programem Inicjatywy Wspólnotowej *Equal*, piętnaście zajmowało się w mniejszym lub większym stopniu osobami niepełnosprawnymi. Część z nich odnosiła się jednak tylko do osób niepełnosprawnych ruchowo. Wiele projektów było kierowanych ogólnie do osób dyskryminowanych na rynku pracy, w tym niepełnosprawnych prawnie. Nie realizowano żadnych projektów bezpośrednio skierowanych do osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną.

Podobnie wygląda sytuacja, jeśli chodzi o projekty współfinansowane przez Europejski Fundusz Społeczny (EFS) czy Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON)¹⁰². Wśród realizowanych projektów znajduje się wiele wspierających osoby z niepełnosprawnością intelektualną, jednak podstawowym kryterium doboru beneficjentów jest posiadanie orzeczenia o niepełnosprawności, a tych osoby z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim nie posiadają¹⁰³.

Również Wojewódzki i Powiatowe Urzędy Pracy w województwie zachodniopomorskim nie wychodzą naprzeciw potrzebom osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Realizowane są oczywiście projekty mające na celu wsparcie osób niepełnosprawnych (w większości współfinansowanych przez EFS), ale zasadniczo obejmują one niepełnosprawnych prawnie.

Dlaczego tak jest? Wynika to właśnie ze sposobu orzecznictwa o niepełnosprawności w Polsce. Projekty aktywizacji zawodowej czy wsparcia w wejściu na rynek pracy z założenia obejmują niepełnosprawnych w rozumieniu prawnym, nie ma bowiem innego jasnego kryterium rekrutacji. Ogólnie więc, upośledzeni umysłowo

---

¹⁰² Wśród priorytetów EFS znajdują się też działania na rzecz osób niepełnosprawnych. Jednak w polskim rozumieniu tych osób nie ma miejsca dla upośledzonych w stopniu lekkim bez orzeczenia o niepełnosprawności.

¹⁰³ www.efs.gov.pl/dzialaniapromocyjne/aktualnosci/Documents/Prezentacja_PFRON_popr.pdf, stan z 22.06.2012 r.

w stopniu lekkim są pomijani przy tworzeniu kolejnych projektów. Mogą oni oczywiście korzystać z przedsięwzięć skierowanych do bezrobotnych, ale ich status jest wtedy taki sam, jak pozostałych osób zarejestrowanych.

Deficyty osób niepełnosprawnych intelektualnie mają różne przyczyny i determinanty. Warto zaznaczyć, że w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim o podłożu środowiskowym szanse na całkowite wyeliminowanie zaburzeń są znacznie wyższe niż w przypadku osób, których niepełnosprawność jest skutkiem wad genetycznych, wypadków lub chorób.

Osobną kwestią jest problem stereotypów i uprzedzeń funkcjonujących w społeczeństwie. Za swego rodzaju „pracę u podstaw” można uznać działania na poziomie szkół. Należy zatem **wspierać uczestnictwo dzieci z lekkim upośledzeniem umysłowym w zajęciach dla dzieci pełnosprawnych**. Podkreślić należy jednak, że samo przebywanie w otoczeniu dzieci pełnosprawnych nie stanowi rozwiązania. Nadal należy **zwracać szczególną uwagę na odpowiednie wprowadzanie dziecka, postawy i reakcje innych dzieci oraz uważać, by nie doprowadzić do skutków odwrotnych od zamierzonych – wolniejszego rozwoju w związku z brakiem zainteresowania nauczycieli i kłopotów psychologicznych w związku z brakiem akceptacji rówieśników**. Wydaje się, że ciekawym pomysłem z punktu widzenia szkolnictwa i osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną jest **stworzenie klas terapeutycznych, które działając w ramach szkół ogólnodostępnych mogłyby pomagać uczniom nieradzącym sobie na wyrównywanie poziomu edukacji**. Klasy takie dawałyby także możliwość płynnego przechodzenia uczniów między takimi klasami a klasami ogólnodostępnymi, a także szansę na lepszą i bardziej skuteczną integrację osób niepełnosprawnych z pełnosprawnymi przy jednoczesnym minimalizowaniu negatywnych skutków uczęszczania do szkół ogólnodostępnych.

Można przypuszczać, że stereotypy dotyczące zachowań i możliwości upośledzonych umysłowo, będące skutkiem przekazów telewizyjnych, informacji zamieszczanych w Internecie i pochodzących z innych mediów tworzą sztuczne bariery dla aktywizacji zawodowej i reintegracji społecznej osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w aktywnym pełnieniu ról społeczno-zawodowych. Wobec tych przekazów osoby takie mogą kojarzyć się pełnosprawnym jako wymagające współczucia, ale też niemające szans na podjęcie nauki, pracy, założenie rodziny czy ogólnie –

– samodzielne funkcjonowanie w społeczeństwie. Ten stan rzeczy potęguje znaczenie działań informacyjnych i uświadamiających pełnosprawnych członków społeczeństwa w zakresie źródeł niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim i możliwości funkcjonowania tych osób w społeczeństwie i życiu zawodowym. Niezbędne jest przy tym zwrócenie uwagi właśnie na to, co osoby niepełnosprawne (w każdym stopniu) mogą, a nie – czego nie mogą robić.

Bibliografia

Ustawy i rozporządzenia

- Komunikat dyrektora Centralnej Komisji Egzaminacyjnej z 31 sierpnia 2011 r. w sprawie sposobów dostosowania warunków i form przeprowadzania w roku szkolnym 2011/2012 egzaminu maturalnego do potrzeb absolwentów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie oraz zagrożonych niedostosowaniem społecznym.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 18 stycznia 2005 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w przedszkolach, szkołach i oddziałach ogólnodostępnych lub integracyjnych, Dz.U. Nr 19, poz. 167.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 września 2008 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych, Dz.U.173, poz. 1072.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych, Dz.U. 2007, Nr 83, poz. 562, Art. 38.
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności, Dz.U.03 nr 139 poz. 1328.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz.U.97 nr 123 poz. 776.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425; tekst jednolity, Dz.U. 2004 nr 256 poz. 2572.

Publikacje

- *Dzieci i młodzież w województwie zachodniopomorskim w latach 2002-2008*, Urząd Statystyczny w Szczecinie, Szczecin 2009
- *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, red. I. Obuchowska, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Warszawa 1991.
- Kukła Daniel, Duda Wioletta, Czerw-Bajer Monika, *Osoby niepełnosprawne w systemie edukacji i poradnictwa zawodowego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.
- Majewski Tadeusz, *Problemy zatrudnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, w: *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności*, red. B. Cytowska, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011
- Mariańczyk Katarzyna, *Współczesny stan badań dotyczących edukacji i zatrudnienia osób z niepełnosprawnością umysłową w Polsce*, Europejski Dom Spotkań Fundacja Nowy Staw, Lublin 2010.
- *Osiągnięcia uczniów kończących szkołę podstawową w roku 2011*, Centralna Komisja Egzaminacyjna, Warszawa 2011.
- *Osoby niepełnosprawne oraz ich gospodarstwa domowe 2002*, Cześć I Osoby Niepełnosprawne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2003.

- *Osoby niepełnosprawne w województwie zachodniopomorskim*, Obserwatorium Integracji Społecznej, Szczecin 2010.
- *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2010/2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012.
- Otrębski Wojciech, *Osoby z upośledzeniem umysłowym w sytuacji pracy*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001.
- *Prawo do edukacji dzieci specjalnych potrzebach edukacyjnych, raport z monitoringu*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2010.
- *Prezentacja wyników ogólnych egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe, który odbył się w czerwcu 2011 r. dla absolwentów wszystkich typów szkół prowadzących kształcenie zawodowe, którzy uzyskali świadectwo ukończenia szkoły w kwietniu lub czerwcu*, Centralna Komisja Egzaminacyjna, Warszawa 2011.
- *Raport: Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną, dostęp do edukacji i zatrudnienia*, Open Society Institute Warszawa 2005.
- Wyczesany Janina, *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.
- *Zbiórca raport z diagnozy świadczonych usług z zakresu rehabilitacji społecznej dla osób niepełnosprawnych w Polsce*, Fundacja Batorego, Warszawa 2011.

Strony internetowe

- www.cke.edu.pl
- www.efs.gov.pl
- www.equal.org.pl
- www.kuratorium.szczecin.pl
- www.niepelnosprawni.gov.pl
- www.niepelnosprawni.pl
- www.oke.poznan.pl
- www.pfron.org.pl
- www.projekty.efs.gov.pl

Ocena sytuacji i wsparcia instytucjonalnego osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim w świetle wyników badań i analiz

Wprowadzenie

Sytuacja i wsparcie osób niepełnosprawnych intelektualnie należą do szczególnie akcentowanych obecnie problemów współczesnej socjologii, psychologii i pedagogiki specjalnej oraz – w coraz większym stopniu – doradztwa zawodowego. *Wśród różnych typów niepełnosprawności niepełnosprawność intelektualna sprawia, że zależności pomiędzy jednostką z ograniczonymi możliwościami rozwojowymi a środowiskiem są jeszcze wyraźniejsze. Jeżeli ograniczymy przestrzeń życiową oraz interakcje społeczne osoby niepełnosprawnej intelektualnie, możemy poważnie ograniczyć także jej potencjał rozwojowy*¹⁰⁴. Zwraca się uwagę, że niska świadomość skutków społecznej degradacji osób niepełnosprawnych intelektualnie prowadzi do blokowania stymulacji środowiskowej, przez co nie mają one możliwości prowadzenia niezależnego i aktywnego życia¹⁰⁵.

Multidyscyplinarne podejście do problemu obejmuje w szczególności badania z zakresu edukacji i zatrudnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną. Współczesny stan badań edukacji i zatrudnienia analizowanej kategorii osób w Polsce prezentuje praca K. Mariańczyk¹⁰⁶, która stanowi podstawę opracowania metodyki badań i analiz z zakresu oceny efektywności programu edukacji zawodowej dla młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną. Na uwagę zasługują ponadto podjęte przez A. Zawiślak badania z zakresu jakości życia jako efektu relacji

---

¹⁰⁴ Ż. Stelter, *Młodzi dorośli z niepełnosprawnością intelektualną: kontekst społeczny*, (w:) A.I. Brzezińska, R. Kaczan, K. Smoczyńska (red.), *Diagnoza potrzeb i modele pomocy dla osób z ograniczeniami sprawności*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2010.

¹⁰⁵ L. Bakiera, Ż. Stelter, *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych intelektualnie*, (w:) A.I. Brzezińska, R. Kaczan, K. Smoczyńska (red.), *Diagnoza potrzeb i modele pomocy dla osób z ograniczeniami sprawności*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2010.

¹⁰⁶ K. Mariańczyk, *Współczesny stan badań dotyczących edukacji i zatrudnienia osób z niepełnosprawnością umysłową w Polsce*, Lublin 2010, dostępny: www.europerspektywa.pl/ekspert_marianczyk.pdf; data dostępu: 19.10.2012.

wiążących osobę z niepełnosprawnością intelektualną z jej środowiskiem¹⁰⁷. Autorka przedstawiła szanse i zagrożenia osiągania pomyślnych i satysfakcjonujących stosunków z otoczeniem przez dorosłe osoby niepełnosprawne intelektualnie, z uwzględnieniem warunków życia i aktywności, zdrowia, stosunków z ludźmi i dobrostanu. Warto również zwrócić uwagę na prace podejmujące zagadnienia adaptacji społecznej tych osób¹⁰⁸, ewolucji wzorów zachowań i postaw wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie¹⁰⁹, znaczenia nowoczesnych technologii komunikacyjnych w życiu młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie¹¹⁰, form wsparcia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną¹¹¹, preferencji osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej¹¹² czy zainteresowań zawodowych młodych osób niepełnosprawnych intelektualnie¹¹³.

---

¹⁰⁷ A. Zawiślak, *Jakość życia osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Difin SA, Warszawa 2011; por.: R. Piotrowicz, *Jakość życia w subiektywnej ocenie osób niepełnosprawnych intelektualnie jako podstawa konstruowania programów rehabilitacji społecznej*, Człowiek - Niepełnosprawność - Społeczeństwo 2005, Nr 2.

¹⁰⁸ B. Cytowska, *Adaptacja społeczna osób z niepełnosprawnością intelektualną - analiza narracji* (w:) Z. Gajdzica (red.), *Wokół problemów edukacji i socjalizacji osób niepełnosprawnych - idee, koncepcje, badania*, Impuls, Kraków-Katowice 2011; B. Gąciarz, A. Ostrowska, W. Pańków, *Integracja społeczna i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych zamieszkałych w małych miastach i na terenach wiejskich, uwarunkowania sukcesów i niepowodzeń*, IFiS PAN, Raport z badań, 2008, dostępny: 23-99-97-33.tktelekom.pl/strony/ssp-publicacje-integracja-spoeczna.pdf; data dostępu: 22.10.2012.

¹⁰⁹ B. Cytowska, *Ewolucja wzorów zachowań i postaw wobec ludzi niepełnosprawnych intelektualnie*, *Kwartalnik Pedagogiczny*, R. 53, nr 1/2008.

¹¹⁰ P. Plichta, *Młodzież upośledzona umysłowo w świecie nowoczesnych technologii komunikacyjnych*, *Kwartalnik Pedagogiczny*, nr 4, 2009.

¹¹¹ K. Sikorska, M. Waszyk, M. Badura-Stronka, *Zapotrzebowanie na wielospecjalistyczną pomoc medyczną i pozamedyczne formy wsparcia niepełnosprawnych intelektualnie uczniów poznańskich szkół specjalnych i ich rodziców*, 2008; M. Żelechowska, A. Żyta, *Formy pomocy osobom upośledzonym umysłowo. Rzeczywistość a oczekiwania*, (w:) J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*, Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków 1999, s. 172-178.

¹¹² P. Radecki, *Preferencje osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej – wnioski z badań*. *Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych*, 4, 12, 2007, s. 157-193.

¹¹³ M. Jurgielewicz-Wojtaszek, M. Pawlak, *Wpływ zainteresowań na kształtowanie się drogi zawodowej młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim*, (w:) Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością*

Najczęściej podejmowane są badania dotyczące sytuacji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Osoby z tej zbiorowości są samodzielne i zaradne społecznie, osiągają większość potrzebnych do niezależnego funkcjonowania umiejętności – wymaga to jednak od tych osób większych starań¹¹⁴. Upośledzeniu ulegają u takich osób przede wszystkim czynności poznawcze, takie jak: spostrzeganie, uwaga, pamięć czy myślenie (por. schemat 1). Ograniczenia w zakresie orientacji na stanowisku i w miejscu pracy, a przede wszystkim w procesach decyzyjnych powodują, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim:

- nie mogą wykonywać zawodów wymagających pełnej sprawności umysłowej i samodzielności (zawodów umysłowych, w wykonywaniu których przeważają procesy orientacyjne i decyzyjne),
- są zdolne do wykonywania zawodów i prac, które polegają jedynie na wykonawstwie i nie wymagają pomysłów i podejmowania decyzji,
- mogą wykonywać zawody rzemieślnicze w warsztatach, które są prowadzone przez specjalistów,
- mają duże szanse powodzenia w zakładach zwartych (ZPCH),
- mogą zajmować się rolnictwem, ogrodnictwem i hodowlą zwierząt¹¹⁵.

---

intelektualną t.2, Wybrane problemy społecznego funkcjonowania oraz rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004, s. 65-73; W. Otrębski, Interakcyjny model rehabilitacji zawodowej osób z upośledzeniem umysłowym, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

¹¹⁴ M. Zima-Parjaszewska, *Niepełnosprawność intelektualna jako przesłanka dyskryminacji*, dostępny: www.tea.org.pl/userfiles/file/Seminaria/Niepelnosprawnosc_%20Intelektualna_MZima_TEA.pdf; data dostępu: 25.10.2012.

¹¹⁵ Ż. Stelter, *Charakterystyka niepełnosprawności intelektualnej. Zagadnienia szczegółowe, Projekt DOBRY START* – szkolenia dla usługodawców osób niepełnosprawnych, finansowany z Europejskiego Funduszu Społecznego i budżetu PFRON.

Schemat 1. Niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim – cechy charakterystyczne

Charakterystyka niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim

- **Procesy spostrzegania** - sprawność spostrzegania w normie, czasami trudności z wyróżnieniem istotnych szczegółów
- **Uwaga** - uwaga dowolna na materiale konkretnym dobra, na materiale abstrakcyjnym ograniczona
- **Pamięć** - dobra pamięć mechaniczna, słaba logiczna i dowolna, słabe tempo uczenia się, często uczenie bez zrozumienia
- **Mowa** - trudności z formułowaniem myśli i wypowiedzi, agramatyzm, mały zasób słownictwa, częste wady wymowy
- **Myślenie** - dominuje myślenie konkretne, zwolnione tempo, mała szybkość, słaby krytycyzm, trudności w definiowaniu pojęć abstrakcyjnych
- **Emocje** - osłabiona kontrola emocji, popędów, dążeń, zdolność uczuć wyższych
- **Motoryka** - ograniczona precyzja ruchów, słaba koordynacja
- **Dojrzałość społeczna** - czasami utrudnione przystosowanie społeczne, maksymalny poziom dojrzałości społecznej 17-18 lat
- **Nauka** - szkoła normalna (do 5-6 klasy), szkoła podstawowa specjalna, specjalna szkoła zawodowa.
- **Praca** - może opanować wiele czynności zawodowych i wykonywać je dobrze w zwykłych zakładach pracy bądź zakładach pracy chronionej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Ż. Stelter, Charakterystyka niepełnosprawności intelektualnej. Zagadnienia szczegółowe, Projekt DOBRY START* – szkolenia dla usługodawców osób niepełnosprawnych, finansowany z Europejskiego Funduszu Społecznego i budżetu PFRON.

Spośród prac podejmujących zagadnienie sytuacji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim – obok opracowań przygotowanych w związku z realizacją projektu *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*¹¹⁶ – warto wymienić prace prezentujące:

¹¹⁶ *Analiza oferty skierowanej na wsparcie osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim, Doradztwo Społeczne*

- opinie rodziców osób niepełnosprawnych w stopniu lekkim na temat ich terażniejszości i przyszłości¹¹⁷;
- relacje między kształceniem zawodowym a możliwościami zatrudnienia osób niepełnosprawnych w stopniu lekkim¹¹⁸;
- relacje między integracją społeczną a zachowaniami przystosowawczymi dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim¹¹⁹.

Wszyscy eksperci podejmujący problematykę niepełnosprawności intelektualnej podkreślają, że niski iloraz inteligencji nie wystarcza, by uznać niepełnosprawność intelektualną jakiejś osoby¹²⁰. Konieczne jest zbadanie obszaru umiejętności społecznych tej osoby, jej funkcjonowania, co pozwoli udzielić jej wsparcia w celu jak najpełniejszego rozwoju, w tym rozwoju społecznego. *Dostrzeganie i realizowanie dynamicznego ujęcia obniżonej sprawności intelektualnej stwarza nowe, realne szanse rozwoju i usprawniania osób z niepełnosprawnością intelektualną, opanowanie*

---

i Gospodarcze, Poznań 2012; *Analiza sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim*, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012; *Raport z badań jakościowych prowadzonych metodą zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI) w ramach projektu: Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012; *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, Raport końcowy z badań, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012; *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, *Raport z wywiadów kwestionariuszowych (PAPI) z pracodawcami*, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012.

¹¹⁷ K. Ćwirynkało, *Teraźniejszość i przyszłość osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną w opiniach rodziców*, (w:) A. Żyta (red.), *Rodzina osób z niepełnosprawnością intelektualną wobec wyzwań współczesności: heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji*, Akapit, Toruń 2010.

¹¹⁸ M. Januszewska-Warych, *Kształcenie zawodowe a możliwości zatrudnienia młodzieży upośledzonej umysłowej w stopniu lekkim*, *Nauczyciel i Szkoła*, nr 1/2, 2009, s. 95-106.

¹¹⁹ A. Łaba, *Integracja społeczna a zachowania przystosowawcze dzieci i młodzieży z upośledzeniem w stopniu lekkim*, *Niepełnosprawność i Rehabilitacja*, 2010.

¹²⁰ M. Zima-Parjaszewska, *Niepełnosprawność intelektualna jako przesłanka dyskryminacji*, dostępny: www.tea.org.pl/userfiles/file/Seminaria/Niepelnosprawnososc_%20Intelektualna_MZima_TEA.pdf; data dostępu: 25.10.2012.

przez nie funkcji psychospołecznych, pożytecznych dla nich samych i środowiska¹²¹.

Nawiązując do głównego nurtu współczesnych badań nad niepełnosprawnością intelektualną, celem niniejszego opracowania jest ocena sytuacji i wsparcia instytucjonalnego osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim¹²². Oceny tej dokonano w oparciu o wybrane wyniki analiz i badań zrealizowanych w ramach projektu *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, tj.: badania ilościowego przeprowadzonego techniką PAPI (wywiadu kwestionariuszowego) z pracodawcami, badań jakościowych przeprowadzonych z przedstawicielami pracodawców i instytucji oświatowych techniką zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI), badań jakościowych przeprowadzonych z przedstawicielami nauczycieli i dyrektorów szkół specjalnych oraz instytucji oświatowych techniką indywidualnego wywiadu pogłębionego (IDI), analiz danych zastanych.

Realizację celu opracowania ukierunkowano na ocenę:

- ogólnej sytuacji społeczno-zawodowej osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim na podstawie opinii pracodawców,
- sytuacji zawodowej i wsparcia osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim na podstawie opinii przedstawicieli pracodawców i instytucji edukacyjnych,
- wsparcia instytucjonalnego osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim,
- stopnia gotowości do zatrudnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie przy zapewnieniu odpowiedniego wsparcia ze strony instytucji publicznych.

Należy zaznaczyć, że wielokrotnie podczas badań zaobserwowano brak świadomości pracodawców na temat różnic pomiędzy osobami niepełnosprawnymi w stopniu lekkim a niepełnosprawnymi intelektualnie w stopniu lekkim – brak wiedzy na temat specyfiki tej zbiorowości skutkuje przypisywaniem im cech ogółu niepełnosprawnych.

---

¹²¹ *Ibidem*, s. 9; por. H. Borzyszkowska, *Upośledzenie – rewalidacja dzieci i młodzieży upośledzonych umysłowo* (w:) W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993, s. 885.

¹²² Wykorzystano opracowania wymienione w przypisie nr 13.

Odnosząc się do uzyskanych wyników warto uwzględnić założenia stanowiące podstawę modeli kształtujących postrzeganie osób niepełnosprawnych intelektualnie. Prezentacja tych założeń poprzedza zasadniczą część opracowania.

Modele kształtujące postrzeganie osób niepełnosprawnych intelektualnie – kierunki zmian

Badania przeprowadzone przez A. Zawiślak¹²³ wśród dorosłych osób niepełnosprawnych intelektualnie wykazały m.in., że konieczna jest zmiana obrazu funkcjonowania tych osób w porównaniu z osobami sprawnymi. Różnice między tymi dwiema kategoriami w wielu przypadkach nie były statystycznie istotne albo były niewielkie. Zdaniem A. I. Brzezińskiej zaproponowane przez A. Zawiślak modele „optymalizacji” jakości życia odnoszą się w takim samym stopniu do osób sprawnych, jak i nie w pełni sprawnych pod względem intelektualnym¹²⁴. Nawiązując do głównego nurtu współczesnych badań nad niepełnosprawnością intelektualną, reprezentowanym przez A. Zawiślak, S. Kowalik podkreśla, że nowe myślenie o funkcjonowaniu osób niepełnosprawnych intelektualnie *powinno łączyć ze sobą wpływy środowiska z genetycznym potencjałem wnoszonym jako matryca rozwojowa człowieka. Taką perspektywę oferuje właśnie podejście psycho- lub socjoekologiczne*¹²⁵.

W literaturze przedmiotu, obok zmian w postrzeganiu niepełnosprawności w ogóle, które można określić jako przejście od modelu medycznego do modelu społecznego¹²⁶, wskazuje się również na zmiany sposobu postrzegania osób niepełnosprawnych intelektualnie, związane z upowszechnieniem modelu obywatelskiego¹²⁷ (schemat 2). Ponadto wymienia się **modele instytucjonalny i rozwojowy**.

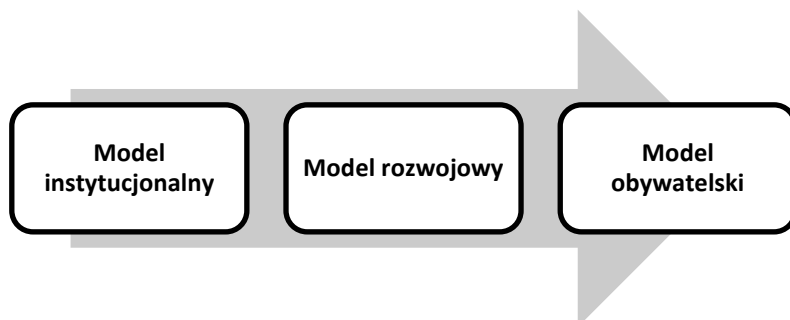
¹²³ A. Zawiślak, *Jakość życia osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Difin S.A., Warszawa 2011.

¹²⁴ *Ibidem*, z recenzji prof. dr hab. A.I. Brzezinskiej.

¹²⁵ *Ibidem*, z recenzji prof. dra hab. S. Kowalika.

¹²⁶ M. Zima-Parjaszewska, *Niepełnosprawność intelektualna jako przesłanka dyskryminacji*, dostępny: www.tea.org.pl/userfiles/file/Seminaria/Niepelnosprawnosc_%20Intelektualna_MZima_TEA.pdf; data dostępu: 25.10.2012; E. Wapiennik, R.J. Piotrowicz, *Niepełnosprawny – pełnosprawny obywatel Europy*, Warszawa 2002, s. 20.

¹²⁷ Firkowska-Mankiewicz A., *Zmiana paradygmatu w postrzeganiu osoby z niepełnosprawnością intelektualną – z podopiecznego na pełnoprawnego i niezależnego uczestnika życia społecznego*, (w:) B.E. Abramowska (red.),

Schemat 2. Modele kształtujące obraz osób niepełnosprawnych intelektualnie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Zima-Parjaszewska, *Niepełnosprawność intelektualna jako przesłanka dyskryminacji*¹²⁸.

Model **rozwjowy** zakładał, że niezależnie od stopnia niepełnosprawności, wszystkie dotknięte nią osoby powinny się uczyć i rozwijać, tzn. są klientami i konsumentami. W celu zmiany i kształtowania zachowań osób z niepełnosprawnością intelektualną, tworzono i wykorzystywano różnorodne techniki nauczania i usprawniania. Model rozwojowy doprowadził do otoczenia osoby niepełnosprawnej profesjonalistami i separacji od przyjaciół, rodziny i społeczności¹²⁹.

Podstawę **modelu obywatelskiego**, nawiązującego do nowoczesnych poglądów na temat niepełnosprawności intelektualnej, stanowi idea integracji osób niepełnosprawnych intelektualnie ze społeczeństwem. Zmiana podejścia do rozwoju społecznego tych osób jest bardzo istotna i zauważalna, gdyż model ten koncentruje się na przystosowaniu środowiska do potrzeb jednostki, a nie odwrotnie. W związku z tym coraz częściej odchodzi się od tworzenia specjalnych programów realizowanych w specjalnych ośrodkach, na rzecz tworzenia formalnych i nieformalnych grup wsparcia, które pozwolą osobie niepełnosprawnej sprawnie funkcjonować w społeczeństwie. We współczesnym modelu postrzegania osób z niepełnosprawnością intelektualną, dzięki odpowiedniemu wsparciu, osoby te nie są pacjentami, ale pełnoprawnymi członkami

---

Z *Warsztatów Terapii Zajęciowej do pracy – rozwiązania systemowe*, Materiały konferencyjne, Warszawa 2006; M. Zima-Parjaszewska, *Niepełnosprawność intelektualna jako przesłanka dyskryminacji*, dostępny: www.tea.org.pl/userfiles/file/Seminaria/Niepelnosprawnosci_%20Intelektualna_MZima_TEA.pdf; data dostępu: 25.10.2012.

¹²⁸ Dostępny: www.tea.org.pl/userfiles/file/Seminaria/Niepelnosprawnosci_%20Intelektualna_MZima_TEA.pdf; data dostępu: 25.10.2012.

¹²⁹ *Ibidem*.

społeczeństwa¹³⁰. W przeciwieństwie do opieki, która uzależnia i osłabia, wsparcie – jak zaznacza K. Mrugalska¹³¹ – daje siłę, odwagę, przyczynia się do rozwoju, poczucia sprawstwa, niezależności, poprawy sprawności funkcjonalnej.

Stereotypy na temat niepełnosprawności intelektualnej, a przede wszystkim ten dotyczący braku możliwości rozwoju i celowości podejmowania różnorodnych aktywności życiowych, wywierają destrukcyjny wpływ na postawy społeczne, sposób postrzegania i traktowania osób z niepełnosprawnością intelektualną, a także na szanse rozwojowe i wyrównujące, jakie się im stwarza¹³². Jak podkreśla M. Zima-Parjaszewska to właśnie sprzyjające postawy społeczne, tzn. wiedza, pozytywne nastawienie emocjonalne i konkretne działania, są czynnikami niezbędnymi do tworzenia osobom z niepełnosprawnością intelektualną warunków samodzielnego i aktywnego życia¹³³.

---

¹³⁰ *Ibidem.*

¹³¹ K. Mrugalska, Wykład: *Zmiana podejścia w postrzeganiu osób niepełnosprawnych*, (w:) *Materiały szkoleniowe: Podnoszenie umiejętności pracowników WTZ świadczących usługi osobom niepełnosprawnym*, Paprotnia 14-17 lutego 2007 r., niepublikowany; za: M. Zima-Parjaszewska, *Niepełnosprawność intelektualna jako przesłanka dyskryminacji*, dostępny: www.tea.org.pl/userfiles/file/Seminaria/Niepelnosprawnosc_%20Intelektualna_MZima_TEA.pdf; data dostępu: 25.10.2012.

¹³² M. Zima-Parjaszewska, *Niepełnosprawność intelektualna jako przesłanka dyskryminacji*, dostępny: www.tea.org.pl/userfiles/file/Seminaria/Niepelnosprawnosc_%20Intelektualna_MZima_TEA.pdf; data dostępu: 25.10.2012

¹³³ *Ibidem.*

Tabela 1. Bariery społeczne wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie - mity i fakty

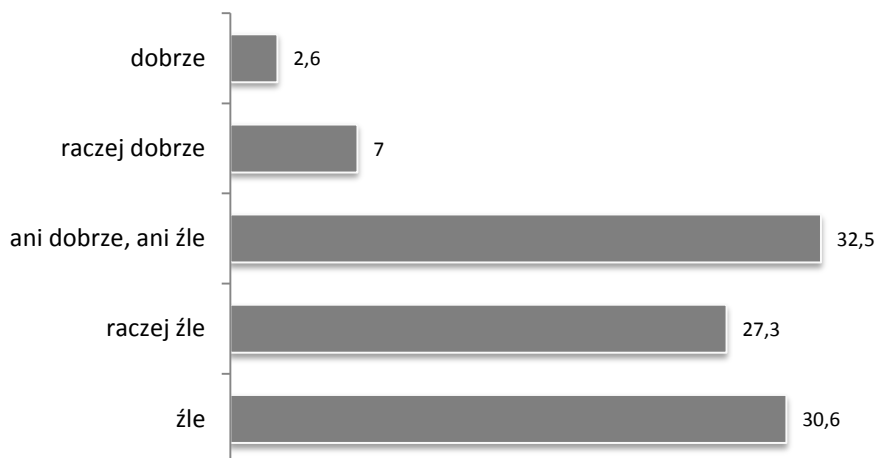
MIT	FAKT
Osoby niepełnosprawne intelektualnie są chore psychicznie.	Osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą, ale nie muszą przejawiać zaburzeń psychicznych.
Dorośle osoby niepełnosprawne intelektualnie są dziecinne.	Dorośle osoby niepełnosprawne intelektualnie mają takie same potrzeby, jak większość dorosłych zdrowych ludzi, na ich zachowanie w dużej mierze wpływa środowisko społeczne, a nie ograniczenia wynikające z niepełnosprawności.
Osoby niepełnosprawne intelektualnie nie potrafią, a więc i nie mogą żyć samodzielnie.	Wiele osób niepełnosprawnych intelektualnie przy prawidłowej opiece z zachowaniem zasad normalizacji może osiągnąć duży stopień niezależności.
Osoby niepełnosprawne intelektualnie najlepiej czują się wśród innych osób niepełnosprawnych.	Osoby niepełnosprawne intelektualnie szukają i potrzebują kontaktów z osobami sprawnymi intelektualnie. Takie kontakty stanowią o wartości procesu rewalidacji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ż. Stelter, Charakterystyka niepełnosprawności intelektualnej. Zagadnienia szczegółowe, Projekt DOBRY START” – szkolenia dla usługodawców osób niepełnosprawnych, finansowany z Europejskiego Funduszu Społecznego i budżetu PFRON.

Ogólna sytuacja społeczno-zawodowa osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim

Oparta na badaniach ilościowych, przeprowadzonych wśród 1012 pracodawców z regionu zachodniopomorskiego, analiza sytuacji społeczno-zawodowej osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, pod względem możliwości podjęcia pracy, ujawniła zdecydowaną przewagę ocen negatywnych (wykres 1). Blisko 60% pracodawców oceniło tę sytuację jako złą lub raczej złą, podczas gdy przeciwnego zdania było niespełna 10% respondentów.

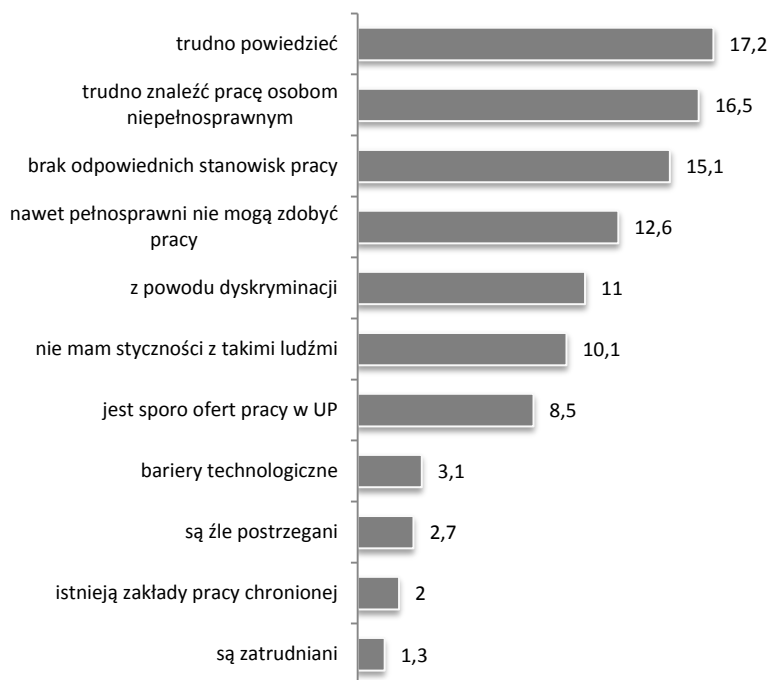
Wykres 1. Jak ocenia Pan/Pani ogólną sytuację społeczno-zawodową osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim pod względem możliwości podjęcia pracy? (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań; N=1012.

Na argumentację oceny dokonanej przez pracodawców składają się następujące uwarunkowania (por. wykres 2): trudności w znalezieniu pracy (16,5%), brak odpowiednich stanowisk pracy (15%), niekorzystna sytuacja na lokalnych rynkach pracy także dla osób w pełni sprawnych (13%) oraz zjawisko dyskryminacji (11%). Co dziesiąty pracodawca w ogóle nie miał styczności z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie. Nieliczni pracodawcy, którzy pozytywnie odnieśli się do sytuacji społeczno-zawodowej osób niepełnosprawnych intelektualnie, przeważnie sygnalizowali, że mogą one znaleźć oferty pracy w urzędach pracy (8,5%) oraz zatrudnienie w zakładach pracy chronionej (2%).

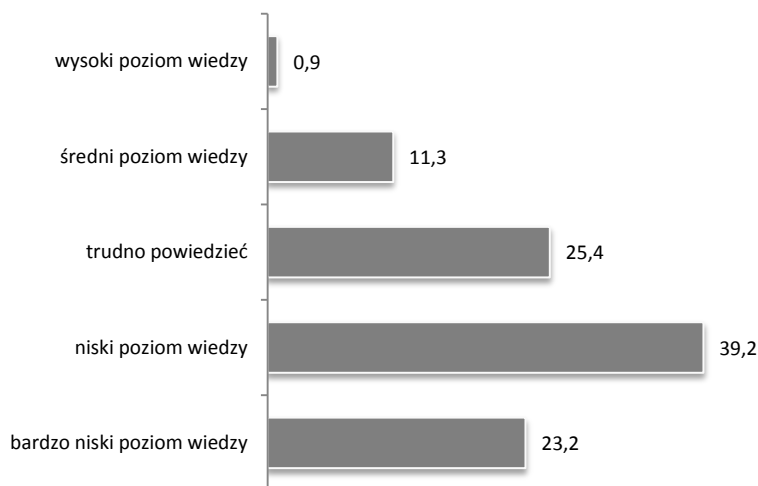
Wykres 1. Uwarunkowania sytuacji społeczno-zawodowej osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań; N=1012.

Jak powszechnie wiadomo warunkiem koniecznym integracji społecznej oraz zawodowej osób niepełnosprawnych intelektualnie jest świadomość społeczeństwa na temat ich kondycji oraz ograniczeń, którym muszą sprostać. Większość pracodawców stan wiedzy mieszkańców województwa zachodniopomorskiego na temat sytuacji społeczno-zawodowej osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim oceniła jako niski lub bardzo niski (62%). Pozytywnie poziom wiedzy na ten temat oceniło jedynie 12% respondentów (wykres 3). Słuszność idei integracji osób z niepełnosprawnością intelektualną ze społeczeństwem jest niekwestionowana, natomiast zakres jej realizacji spotyka się z wieloma ograniczeniami, w tym ze strony społeczeństwa, które – pomimo rozpowszechniania obywatelskiego modelu postrzegania osób niepełnosprawnych intelektualnie – wciąż nie jest przygotowane na zmianę podejścia do rozwoju społecznego tych osób.

Wykres 2. Jak oceniliby/aby Pan/i poziom wiedzy mieszkańców województwa na temat sytuacji społeczno-zawodowej osób niepełnosprawnych intelektualnie? (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań; N=1012.

Sytuacja zawodowa i wsparcie osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Wyniki badań fokusowych zwracają uwagę, że przedstawiciele pracodawców w województwie zachodniopomorskim dostrzegli wprawdzie nieznaczną poprawę sytuacji większości osób niepełnosprawnych, jednak osoby te nadal traktowane są jako gorsza kategoria, mająca dużo mniejsze szanse na uzyskanie zatrudnienia. Należy również zaznaczyć, że większość opinii sugerujących poprawę sytuacji osób niepełnosprawnych dotyczyła osób z widocznymi, fizycznymi objawami upośledzenia. **Przedstawiciele pracodawców nie potrafili na ogół określić cech ani predyspozycji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim.** Bardzo często mylili je z osobami cierpiącymi na dolegliwości psychiczne (jak np. ADHD) czy po prostu z osobami z problemami przystosowawczymi (tzw. „trudną młodzieżą”). Ponadto byli przekonani, że niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim wiąże się z niepełnosprawnością ruchową. Według uczestników badań **osoba niepełnosprawna jest również zupełnie niesamodzielna**, a stwierdzona niepełnosprawność intelektualna oznacza, że nie można powierzać jej odpowiedzialnych zadań. Stereotypowe myślenie nie zawsze ma jednak negatywny charakter – **osobom**

niepełnosprawnym intelektualnie przypisywano np. większe zdolności manualne niż osobom pełnosprawnym.

W ogólnym ujęciu sytuacja zawodowa osób niepełnosprawnych została oceniana jako zła. Według rozmówców osoby te radzą sobie lepiej w dużych miejscowościach, w których funkcjonują Zakłady Aktywności Zawodowej oraz istnieje możliwość kształcenia w szkołach specjalnych. Rzadko wspomniano, że **osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą być zatrudniane** na samodzielnych stanowiskach – częściej jako **pomocnicy** w branżach, które nie wymagają od pracowników zbyt dużej odpowiedzialności. **Szansą na poprawę sytuacji osób niepełnosprawnych intelektualnie jest zacieśnienie współpracy między szkołami zawodowymi czy ośrodkami szkolno-wychowawczymi a pracodawcami w zakresie kształcenia praktycznego.** Warto jednak zaznaczyć, że problemem nie jest wyłącznie brak informacji na temat możliwości i ograniczeń pracowników niepełnosprawnych intelektualnie. Przedstawiciele pracodawców zwracali uwagę, że rzadko w ogóle dowiadują się, że uczeń, którego zatrudnili na praktyki, jest niepełnosprawny intelektualnie – wynika to z ukrywania niepełnosprawności przez samych uczniów i/lub przez ich rodziców. Zjawisko to może mieć poważne konsekwencje dla przebiegu kształcenia praktycznego takiej osoby.

Pracodawcy nie czują się odpowiedzialni za sytuację osób niepełnosprawnych na rynku pracy – przeważa wśród nich przekonanie, że jedyną powinnością przedsiębiorstwa jest przynoszenie zysków. Zasadne wydaje się zarówno zatrudnianie przez szkoły doradców zawodowych i stworzenie systemu wczesnej „identyfikacji” osób z niepełnosprawnością intelektualną, jak i pomoc pracodawcom w zakresie ich kształcenia. Nie tylko bowiem brakuje specjalnych rozwiązań edukacyjnych w miejscu pracy dla analizowanej kategorii osób, ale również rola pracodawców w sferze kształcenia nie jest sprecyzowana. Pracodawcy krytykowali zresztą brak wytycznych co do trybu kształcenia praktykantów – pomoc ze strony instytucji odpowiedzialnych za edukację zawodową sprowadza się wyłącznie do wypłacania refundacji za ucznia. Tymczasem to właśnie prywatne przedsiębiorstwo stanowi jeden z ważniejszych elementów całego procesu kształcenia ucznia szkoły zawodowej. Szczególnie istotne jest więc ustanowienie ścisłych ram programowych dla nauczania oraz stworzenie możliwości do konsultowania się pracodawców z samymi szkołami zawodowymi – zwłaszcza w kontekście uzyskanych wyników

badań: aż 70% pracodawców z województwa zachodniopomorskiego nie jest zainteresowanych współpracą ze szkołami zawodowymi kształcącymi osoby niepełnosprawne w stopniu lekkim (z czego 40% dało jednoznacznie negatywną odpowiedź) na przykład w zakresie organizacji praktyk zawodowych w przedsiębiorstwach.

Analiza wyników badań jakościowych z przedstawicielami instytucji oświatowych pozwala na sformułowanie wniosku o wyłączeniu osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim z ogółu osób niepełnosprawnych. Z przeprowadzonych rozmów wynika, że sytuacja osób niepełnosprawnych w ostatnich latach w regionie poprawiła się, prowadzone są programy zapewniające im dostęp do różnego rodzaju instytucji oświatowych, kulturalnych itp.

Osoby niepełnosprawne są coraz częściej dostrzegane, uczestniczą w życiu społecznym. Wnioski te dotyczą jednak niemal wyłącznie osób, u których niepełnosprawność jest widoczna, tzn. można ją rozpoznać po cechach fizycznych. Należy zaznaczyć, że w sferze zwiększania dostępu do coraz liczniejszych obszarów życia społecznego rozmówcy podawali raczej przykłady tworzenia specjalnej infrastruktury miejskiej dla osób niepełnosprawnych – opinie o poprawie sytuacji osób niepełnosprawnych intelektualnie ograniczały się niemal wyłącznie do zapewniania o szerszym dostępie do klas integracyjnych. Ośrodki szkolno-wychowawcze są – zdaniem uczestniczących w badaniu nauczycieli – jedyną placówką pozwalającą kształcić osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim zgodnie z ich predyspozycjami i potrzebami, w odróżnieniu od klas integracyjnych, co do których formułowano raczej krytyczne wypowiedzi.

Jedną z głównych barier dla przygotowania analizowanej kategorii osób do przyszłego życia zawodowego jest – w opinii uczestniczących w badaniu przedstawicieli instytucji oświatowych – brak dostosowanego programu nauczania. Podobnie jak w życiu społecznym, tak i w sferze edukacji brakuje rozróżnienia kategorii osób niepełnosprawnych w stopniu lekkim. Różnice w kształceniu polegają wyłącznie na wydłużeniu czasu trwania egzaminu, przy czym jego zaliczenie wymaga posiadania tych samych umiejętności, co w przypadku osób pełnosprawnych. Stąd w wielu wywiadach powracała kwestia dostosowania podstawy programowej do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim – zamiast kształcenia w samodzielnym zawodzie postulowano raczej wykształcanie umiejętności dla zawodów pomocniczych. To właśnie na tym polu

rozmówcy dostrzegali szanse dla tych osób. Podkreślano, że **umiejscawianie osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w tych samych ramach, co pełnosprawnych uczniów wpływa negatywnie nie tylko na ich kształcenie, ale również wydaje się pozbawiać takie osoby pewności siebie.** System edukacji stawia przed osobami z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim zbyt wysokie wymagania. Stąd rozwiązaniem służącym dostosowaniu kształcenia do indywidualnych potrzeb tych osób powinno być w szczególności usprawnienie instytucji doradztwa zawodowego i wsparcia pedagogicznego. To z kolei wymaga bardziej indywidualnego podejścia do uczniów, kontaktu nie tylko z samym dzieckiem, ale również jego rodzicami (którzy – jak stwierdzono – mają decydujący wpływ na taką osobę). Fakt lepszego przyswajania wiedzy praktycznej niż wiedzy teoretycznej u osób niepełnosprawnych intelektualnie jest znany, a zwiększenie nacisku na kształcenie praktyczne w szkole wydaje się oczywistym zaleceniem. Warto jednak postawić pytanie odnośnie całościowego modelu kształcenia. Zbyt silna przewaga kształcenia praktycznego może spowodować, że szkoła kształcić będzie osoby zdolne co prawda do wykonywania kilku bardziej skomplikowanych czynności, ale niezdolne do myślenia abstrakcyjnego, a co za tym idzie, posiadające deficyty w kompetencjach społecznych. Dodatkowo silny nacisk na nauczanie praktyczne może spowodować, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim nie będą w stanie sprostać wyzwaniom związanym z przemianami na rynku pracy. Konieczność częstych zmian kwalifikacji może okazać się dla nich poważną barierą, jeśli nie wykształcą podstawowych kompetencji w zakresie myślenia pojęciowego. Problem ten wydaje się ważny w szczególności dlatego, że osoby niepełnosprawne w stopniu lekkim zostają na rynku pracy „osamotnione” – mogą liczyć tylko na taką pomoc, z jakiej korzystać mogą osoby pełnosprawne. W wywiadach pojawiały się też inne pomysły na usprawnienie nauczania osób niepełnosprawnych intelektualnie. W odpowiedzi na deficyt koncentracji postulowano skrócenie czasu lekcji. Na słabszą pamięć odpowiedzią powinna być większa indywidualizacja zajęć – poszerzenie oferty zajęć dodatkowych i wyrównawczych. Przed wszystkim jednak zwracano uwagę na konieczność stworzenia specjalnych programów kształcenia przy współpracy osób zawodowo zajmujących się osobami niepełnosprawnymi intelektualnie.

Wsparcie instytucjonalne osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Działania instytucjonalne podejmowane na rzecz osób niepełnosprawnych powinny być ukierunkowane na wyrównywanie ich szans życiowych oraz integrację społeczną. Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego przyjął w 2007 roku „Wojewódzki Program Działań na Rzecz Osób Niepełnosprawnych na lata 2007-2015”. Celem strategicznym programu jest *stworzenie warunków równego dostępu osób niepełnosprawnych do życia zawodowego i społecznego*¹³⁴. W dokumencie wyróżnia się poszczególne cele operacyjne programu oraz działania, poprzez które mają być osiągnięte:

- 1) Wyższy poziom świadomości społecznej;
- 2) Dostęp do diagnozy, leczenia i wszechstronnej rehabilitacji;
- 3) Dostęp do powszechnej edukacji;
- 4) Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych;
- 5) Niezależne życie i integracja społeczna.

W ramach oferty kierowanej do osób niepełnosprawnych trudno jednak wyróżnić te formy wsparcia, których adresatami są osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim. Z reguły bowiem mówi się o wsparciu dla niepełnosprawnych w ogóle, pomijając tę kategorię osób. W przypadku wsparcia w obszarze zatrudnienia istnieje błędne przekonanie, że osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim nie wymagają szczególnej pomocy przy wykonywaniu pracy. Z punktu widzenia możliwości wykonywania pracy przez analizowaną kategorię osób, zakłada się bowiem, że: *są to osoby, które mają określone problemy zawodowe, lecz nie wymagają specjalnej pomocy i wsparcia w przygotowaniu się do wykonywania pracy i uzyskaniu trwałego zatrudnienia*¹³⁵. Potwierdzają to zgromadzone przykłady ofert skierowanych na wsparcie niepełnosprawnych w powiatowych centrach pomocy rodzinie czy powiatowych urzędach pracy, które nie rozróżniają potrzeb badanej zbiorowości. Mimo iż część tych osób rzeczywiście jest w stanie poradzić

---

¹³⁴ Wojewódzki Program Działań Na Rzecz Osób Niepełnosprawnych w latach 2007-2015, Szczecin 2007, dostępny: www.rops.wzp.pl/rops1/wojewodzki_program_dzialan_na_rzecz_osob_niepelnosprawnych.htm; data dostępu: 25.07.2012.

¹³⁵ T. Majewski, *Problemy zatrudnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, (w:) B. Cytowska (red.), *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 90.

sobie w życiu rodzinnym i zawodowym, to przejawiają inne problemy, w których rozwiązanie nie angażują się instytucje pomocowe.

Niezwyczajnie istotną rolę we wspieraniu i aktywizacji niepełnosprawnych ma do spełnienia system edukacji w dwóch aspektach. Po pierwsze, wykształcenie umożliwia doświadczanie korzyści w postaci wzmocnienia integracji oraz poprawy sytuacji ekonomiczno-społecznej. Po drugie, istotnym znaczeniem dla aktywności zawodowej jest wpływ wykształcenia na rozwój społecznych kompetencji i samodzielności. W województwie zachodniopomorskim funkcjonują szkoły specjalne oraz szkoły z oddziałami specjalnymi, w których kształcą się osoby niepełnosprawne. Oprócz zajęć edukacyjnych, szkoły realizują zapisane statutowo działania, polegające w szczególności na:

- zajęciach rehabilitacyjnych, rewalidacyjnych, profilaktyczno-resocjalizacyjnych,
- zajęciach specjalistycznych, edukacyjnych, rozwijających zainteresowania,
- udziale w życiu społecznym szkoły i środowiska,
- pomocy w usamodzielnieniu się,
- współpracy z rodzicami i środowiskiem,
- realizowaniu indywidualnych programów nauczania, kształceniu dostosowanym do potrzeb,
- pomocy w planowaniu ścieżki edukacyjnej i zawodowej,
- wsparciu i pomocy dla rodziców uczniów,
- współpracy ze szkołami, poradniami psychologiczno-pedagogicznymi,
- współpracy z MOPS i GOPS,
- analizie stanu zdrowia uczniów.

Istotną formą wsparcia uczniów jest nauka zawodu w szkole zawodowej. Nauka zawodu jest cenną formą wsparcia ze strony szkół, o ile na dany zawód istnieje zapotrzebowanie na rynku pracy. W przedmiotowej analizie wskaźnik adekwatności tego typu wsparcia wynikał między innymi z konfrontacji oferty edukacyjnej sześciu szkół dla osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim z listami rankingowymi zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie. Szkoły, do których uczęszczają osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim, kształcą uczniów w wykonywaniu praktycznego zawodu, jednak nie zawsze są to zawody poszukiwane na regionalnym rynku pracy.

Powiatowe centra pomocy rodzinie (PCPR), działające na terenie województwa zachodniopomorskiego, oprócz zadań ustawowych, realizują również projekty systemowe współfinansowane z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (POKL). Przykładami projektów mających na celu aktywizację społeczną i zawodową osób niepełnosprawnych, realizowanych w regionie w ostatnich latach, są: „Kieruj Swoim Losem” w Choszcznie, „Szansa na przyszłość” w Drawsku Pomorskim, „Z bezradności do aktywności” w Goleniowie, „Minimalizacja wykluczenia społecznego w powiecie gryfińskim” w Gryfinie, „Pomocna dłoń plus” w Koszalinie i Myśliborzu, „Pobudka” w Policach, „Nowa Szansa” w Pyrzycach, „Szansa na rozwój” w Sławnie, „Rozwój i upowszechnienie aktywnej integracji w powiecie szczecineckim” w Szczecinku, „Samodzielność zobowiązuje” w Świdwinie, „Druga szansa” w powiecie wałeckim, „Teraz Ty” w Wałczu czy realizowany przez Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Szczecinie program „Aktywna integracja w Szczecinie” oraz przez MOPR w Świnoujściu projekt „Stać Mnie Na Więcej”. Żaden z wymienionych projektów nie był skierowany bezpośrednio do osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, na co wpływa niewątpliwie brak prawnego wyróżnienia tej kategorii osób. Podobna sytuacja występuje w przypadku oferty Centrum Doradztwa Zawodowego i Wspierania Osób Niepełnosprawnych Intelektualnie – beneficjentem Centrum DZWONI może zostać osoba posiadająca orzeczenie o **umiarkowanym lub znacznym stopniu niepełnosprawności** intelektualnej. Centrum DZWONI ma swoją siedzibę w dziesięciu miastach Polski, w tym w Kołobrzegu i Kamieniu Pomorskim. Wsparcie dla osób niepełnosprawnych intelektualnie z ośrodków związane jest z realizacją następujących zadań:

- 1) Analiza środowiska pracy w celu umiejscowienia pracownika na korzystnym dla firmy stanowisku;
- 2) Przygotowanie niepełnosprawnej osoby do pracy na danym stanowisku;
- 3) Udzielanie kompleksowego wsparcia osobie niepełnosprawnej podczas adaptacji na nowym stanowisku;
- 4) Kreowanie pozytywnego środowiska pracy poprzez warsztaty i szkolenia;
- 5) Przełamywanie stereotypów i promowanie zalet niepełnosprawnych pracowników;

6) Przygotowywanie osób niepełnosprawnych do efektywnego funkcjonowania w roli pełnowartościowego pracownika¹³⁶.

W województwie zachodniopomorskim wsparcie osobom niepełnosprawnych, w tym z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, oferują 24 poradnie psychologiczno-pedagogiczne (tabela 2). Jednostki te realizują zadania w zakresie: diagnozowania, opiniowania, działalności terapeutycznej, prowadzenia grup wsparcia, prowadzenia mediacji, interwencji kryzysowej, działalności profilaktycznej, poradnictwa, konsultacji oraz działalności informacyjno-szkoleniowej¹³⁷.

Tabela 2. Dostępność poradni psychologiczno-pedagogicznych w województwie zachodniopomorskim

Subregion	Miasto
KOSZALIŃSKI	Białogard, Drawsko Pomorskie, Kołobrzeg, Koszalin (2), Szczecinek, Świdwin, Połczyn-Zdrój, Wałcz
STARGARDZKI	Choszczno, Gryfice, Dębno, Barlinek, Myślibórz, Stargard Szczeciński
MIASTO SZCZECIN	Szczecin (5)
SZCZECIŃSKI	Goleniów, Gryfino, Wolin, Police

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Wczesne wspomaganie, Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego¹³⁸.

Analiza oferty skierowanej na wsparcie osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim¹³⁹ wykazała, że wyróżniona kategoria nie jest przedmiotem szczegółowego zainteresowania podmiotów działających na rzecz osób niepełnosprawnych. Problem związany jest z niejednoznacznością pojęcia niepełnosprawności i wielością kryteriów jej

¹³⁶ Protokół nr XLVIII/2009 z nadzwyczajnej sesji Rady Miejskiej w Kamieniu Pomorskim..., dostępny: bip.kamienpomorski.pl/plik,2370,4023,protokol-nr-xxlviii.pdf; data dostępu: 26.06.2012.

¹³⁷ Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna w Kołobrzegu, dostępny: www.poradnia-kolobrzeg.pl/10301/55101.html; data dostępu: 27.06.2012.

¹³⁸ Wczesne wspomaganie, Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, dostępny: www.wczesnewspomaganie.firr.pl/baza-adresowa/poradnie-psychologiczno-pedagogiczne/woj-zachodniopomorskie.html, data dostępu: 28.06.2012.

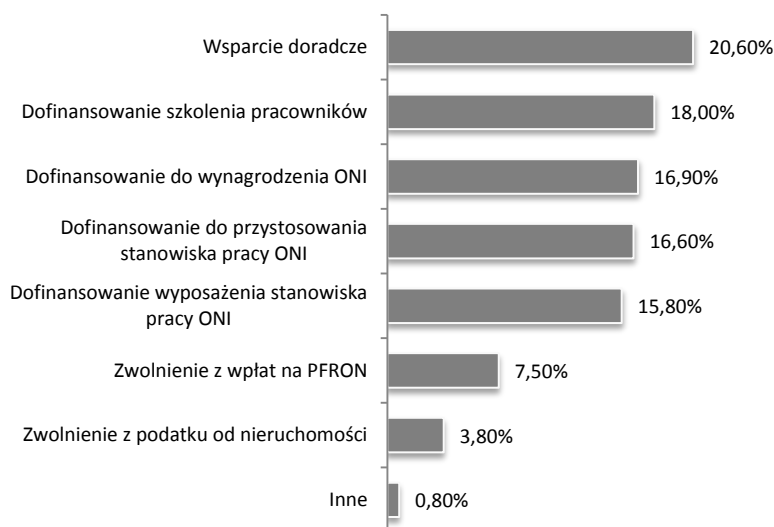
¹³⁹ Analiza oferty skierowanej na wsparcie osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012

rozdzielania. Dane na temat osób niepełnosprawnych w stopniu lekkim są dostępne do momentu funkcjonowania takich osób w szkole. Po jej ukończeniu osoby takie funkcjonują na rynku pracy na podobnych zasadach, jak osoby pełnosprawne, ze względu na brak prawnego orzeczenia o niepełnosprawności.

Stopień gotowość do zatrudnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie przy zapewnieniu odpowiedniego wsparcia instytucjonalnego

Wśród działań, które powinny podjąć instytucje publiczne w celu ułatwienia osobom niepełnosprawnym intelektualnie podjęcia pracy (wykres 4), pracodawcy najczęściej wskazywali na potrzebę wsparcia doradczego (21%), a następnie zwracali uwagę na konieczność dofinansowania: szkoleń pracowników (18%), wynagrodzenia pracowników (17%), przystosowania stanowiska pracy (17%) i jego wyposażenia (16%).

Wykres 4. Jakiego Pana/i zdaniem działania powinny podjąć instytucje publiczne, by ułatwić osobom niepełnosprawnym intelektualnie podjęcie pracy?

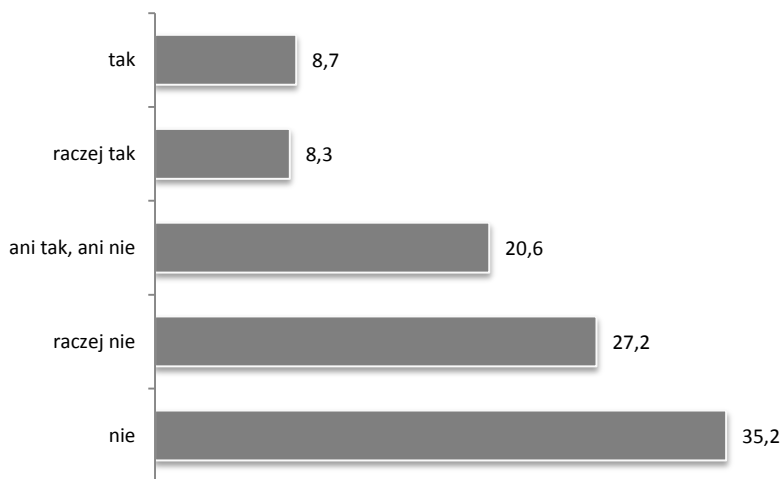

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań; odpowiedzi wielokrotne, N=3394¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Wielkość próby „N” stanowi w tym wypadku liczbę udzielonych odpowiedzi, ponieważ możliwe było wskazanie przez respondenta kilku odpowiedzi.

Jednak nawet gdyby istniała możliwość skorzystania z wymienionych wyżej form wsparcia, 62% pracodawców nie zdecydowałoby się zatrudnić osoby niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim, wobec 17% deklarujących odmienną postawę (por. wykres 5). Przedstawione w tabeli 2 wyniki analizy gotowości¹⁴¹ do zatrudnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie według rodzajów oczekiwanego wsparcia ze strony instytucji publicznych, pozwalają stwierdzić, że najmniej chętni do przyjęcia do pracy osób niepełnosprawnych byli pracodawcy, którzy proponowali dofinansowanie do przystosowania stanowiska pracy oraz wynagrodzenia. Natomiast najbardziej chętni do zaoferowania im zatrudnienia były firmy oczekujące od instytucji publicznych wsparcia doradczego i dofinansowania szkolenia nowych pracowników.

Wykres 5. Czy gdyby istniała możliwość skorzystania przez Pana/i firmę z którejś z w/w form wsparcia, czy zdecydował/aby się Pan/i zatrudnić osoby niepełnosprawne intelektualnie? (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań; N=1012.

¹⁴¹ Średnia na skali 1-5, gdzie 5 jest oceną najbardziej pozytywną.

Tabela 3. Gotowość do zatrudnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie przy zapewnieniu odpowiedniego wsparcia ze strony władz i instytucji

Rodzaje oczekiwanego wsparcia	Średnia chęć zatrudnienia osoby niepełnosprawnej intelektualnie
Wsparcie doradcze	2,3037
Dofinansowanie szkolenia pracowników	2,27
Zwolnienie z wpłat na PFRON	2,0833
Zwolnienie z podatku od nieruchomości	2,2174
Dofinansowanie do wynagrodzenia	1,9048
Dofinansowanie do przystosowania stanowiska pracy	1,9474

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań; N=1012.

Przeprowadzone testy statystyczne pokazały, że różnice średnich pomiędzy wsparciem doradczym i dofinansowaniem szkolenia nowych pracowników a pozostałymi oczekiwanymi rodzajami wsparcia są istotne statystycznie¹⁴². Oznacza to, że **aby skutecznie zwiększyć zatrudnialność osób niepełnosprawnych intelektualnie należy przede wszystkim zapewnić – obok dofinansowania szkolenia pracowników – wsparcie doradcze dla zainteresowanych przedsiębiorstw, uświadamiające pracodawcom kim tak naprawdę są osoby z niepełnosprawnością intelektualną i jakie korzyści dla przedsiębiorstw wynikają z przyjęcia takich osób do zespołu.** Jest to szczególnie istotne ze względu na zdiagnozowaną niską świadomość pracodawców na temat tej zbiorowości.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza sytuacji i wsparcia instytucjonalnego osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim w świetle opinii pracodawców oraz przedstawicieli pracodawców i instytucji oświatowych ujawniła szereg problemów w zakresie kształcenia, zatrudnienia oraz – pośrednio – integracji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim ze społeczeństwem. Jednocześnie wydaje się, że osoby z tej kategorii traktuje się jako niewymagające szczególnego wsparcia instytucjonalnego.

¹⁴² Istotność testów Welcha i Brown-Forsythe'a. Różnice są istotne na poziomie $p < 0,05$; za: *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych, Raport z wywiadów kwestionariuszowych (PAPI) z pracodawcami*, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012.

Negatywnie oceniona sytuacja społeczno-zawodowa osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim, niski poziom wiedzy mieszkańców regionu na temat sytuacji tych osób, negatywny stosunek pracodawców do zatrudniania osób z niepełnosprawnością intelektualną, niski poziom wiedzy pracodawców na temat specyfiki tej kategorii osób oraz brak dostosowanego do indywidualnych potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim wsparcia instytucjonalnego, uzasadniają potrzebę skierowania do tych osób pomocy poprzez wdrażanie innowacyjnych projektów, uwzględniających ich problemy, potrzeby i możliwości, które ułatwią im funkcjonowanie w życiu społecznym i zawodowym.

Powszechnie wiadomo, że zaspokojenie potrzeb kształcenia i zatrudnienia osób niepełnosprawnych służy ich rehabilitacji i przyczynia się do wyraźnej poprawy jakości ich życia. Publiczne służby zatrudnienia we współpracy z Zakładami Aktywności Zawodowej oraz organizacjami pozarządowymi (fundacjami i stowarzyszeniami) powinny szeroko informować pracodawców na temat możliwości zatrudnienia niepełnosprawnych i korzyści, jakie z tego wynikają. Niezbędne byłoby stworzenie długotrwałego i spójnego systemu zachęt dla przedsiębiorców, którzy zdecydowaliby się na zatrudnienie osób z niepełnosprawnością intelektualną, w tym w stopniu lekkim. Wskazane byłoby ponadto zorganizowanie ogólnopolskiej kampanii społecznej o charakterze motywującym. Wzorcowym przykładem takiej akcji była kampania zrealizowana w 2006 roku przez PFRON pod hasłem „Niepełnosprawni – pełnosprawni w pracy”. Izby rzemieślnicze oraz inne organizacje pracodawców powinny także intensywnie i skutecznie zaangażować się w tworzenie systemu kształcenia, określeniu wytycznych i zakresu umiejętności wymaganych na stanowiskach pomocników czeladników – na takich stanowiskach bowiem osoby niepełnosprawne intelektualnie radzą sobie dobrze. Dodatkowo organizacje pracodawców i instytucje otoczenia biznesu powinny działać na rzecz pracodawców chcących zatrudnić niepełnosprawnego intelektualnie (również w stopniu lekkim) pracownika. Zakłady Aktywności Zawodowej mogłyby się wówczas stać jedynie swego rodzaju pomostem dla osób niepełnosprawnych intelektualnie między edukacją a zatrudnieniem na otwartym rynku pracy.

Na zakończenie warto nawiązać do badań przeprowadzonych przez W. Otrębskiego, który zwraca uwagę, że punktem wyjścia w organizacji

przygotowania zawodowego osób z niepełnosprawnością intelektualną powinny być ich pasje i zainteresowania¹⁴³. Ważne jest, by umieć odkrywać zainteresowania tych osób – autor podkreśla, że zastosowanie narzędzi dostosowanych do możliwości poznawczych osób z niepełnosprawnością intelektualną pozwala na identyfikację ich zainteresowań zawodowych, a przez to ułatwia proces poradnictwa zawodowego, wyboru zawodu oraz nauki. W zaprezentowanym przez W. Otrębskiego interakcyjnym modelu rehabilitacji zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną także mocno akcentowane jest zagadnienie zainteresowań zawodowych oraz kompetencji zawodowych¹⁴⁴. Przeprowadzone przez W. Otrębskiego badania na próbie 360 osób z lekką i umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną pozwoliły m.in. stwierdzić, **że aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych intelektualnie zgodna z ich zainteresowaniami jest gwarancją większego poziomu kompetencji zawodowych**¹⁴⁵.

---

¹⁴³ W. Otrębski W., Zainteresowania zawodowe uczestników WTZ dla osób z upośledzeniem umysłowym, (w:) J. Pilecki, S. Olszewski (red.), Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych, Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków 1999, s. 137-150; por. K. Mariańczyk., Współczesny stan badań dotyczących edukacji i zatrudnienia osób z niepełnosprawnością umysłową w Polsce, Lublin 2010, dostępny: www.europerspektywa.pl/ekspert_marianczyk.pdf; data dostępu: 19.10.2012.

¹⁴⁴ W. Otrębski, *Interakcyjny model rehabilitacji zawodowej osób z upośledzeniem umysłowym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

Bibliografia

- *Analiza oferty skierowanej na wsparcie osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim*, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012.
- *Analiza sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim*, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012.
- Bakiera L., Stelter Ż., *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych intelektualnie*, (w:) A.I. Brzezińska, R. Kaczan, K. Smoczyńska (red.), *Diagnoza potrzeb i modele pomocy dla osób z ograniczeniami sprawności*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2010.
- Borzyszkowska H., *Upośledzenie – rewalidacja dzieci i młodzieży upośledzonych umysłowo* (w:) W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993.
- Cytowska B., *Adaptacja społeczna osób z niepełnosprawnością intelektualną - analiza narracji* (w:) Z. Gajdzica (red.), *Wokół problemów edukacji i socjalizacji osób niepełnosprawnych - idee, koncepcje, badania*, Impuls, Kraków-Katowice 2011.
- Cytowska B., *Ewolucja wzorów zachowań i postaw wobec ludzi niepełnosprawnych intelektualnie*, *Kwartalnik Pedagogiczny*. R. 53, nr 1/2008.
- Ćwirynka K., *Teraźniejszość i przyszłość osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną w opiniach rodziców*, (w:) A. Żyta (red.), *Rodzina osób z niepełnosprawnością intelektualną wobec wyzwań współczesności: heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji*, Akapit, Toruń 2010.
- Firkowska-Mankiewicz A., *Zmiana paradygmatu w postrzeganiu osoby z niepełnosprawnością intelektualną – z podopiecznego na pełnoprawnego i niezależnego uczestnika życia społecznego*, (w:) B.E. Abramowska (red.), *Z Warsztatów Terapii Zajęciowej do pracy – rozwiązania systemowe*, Materiały konferencyjne, Warszawa 2006.
- Gąciarz B., Ostrowska A., Pańków W., *Integracja społeczna i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych zamieszkałych w małych miastach i na terenach wiejskich, uwarunkowania sukcesów i niepowodzeń*, IFiS PAN, Raport z badań, 2008, dostępny: 23-99-97-33.tktelekom.pl/strony/ssp-publicacje-integracja-spoeczna.pdf; data dostępu: 22.10.2012.
- Januszewska-Warych M., *Kształcenie zawodowe a możliwości zatrudnienia młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim*, *Nauczyciel i Szkoła*, nr 1/2, 2009, s. 95-106.
- Jurgielewicz-Wojtaszek M., Pawlak M., *Wpływ zainteresowań na kształtowanie się drogi zawodowej młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim*, (w:) Z. Janiszewska-Niścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną t.2, Wybrane problemy społecznego funkcjonowania oraz rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004, s. 65-73.
- Łąba A., *Integracja społeczna a zachowania przystosowawcze dzieci i młodzieży z upośledzeniem w stopniu lekkim*, *Niepełnosprawność i Rehabilitacja*, 2010.

- Majewski T., Problemy zatrudnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną, (w:) B. Cytowska (red.), *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 90.
- Mariańczyk K., Współczesny stan badań dotyczących edukacji i zatrudnienia osób z niepełnosprawnością umysłową w Polsce, Lublin 2010, dostępny: www.europerspektywa.pl/ekspert_marianczyk.pdf; data dostępu: 19.10.2012.
- Mrugańska K., Wykład: *Zmiana podejścia w postrzeganiu osób niepełnosprawnych*, (w:) Materiały szkoleniowe: Podnoszenie umiejętności pracowników WTZ świadczących usługi osobom niepełnosprawnym, Paprotnia 14-17 lutego 2007 r., niepublikowany; za: M. Zima-Parjaszewska, *Niepełnosprawność intelektualna jako przesłanka dyskryminacji*, dostępny: www.tea.org.pl/userfile/s/file/Seminaria/Niepelnosprawnoszcz_20Intelektualna_MZima_TEA.pdf; data dostępu: 25.10.2012.
- Otrębski W., *Zainteresowania zawodowe uczestników WTZ dla osób z upośledzeniem umysłowym*, (w:) J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*, Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków 1999, s. 137-150.
- Otrębski W., *Interakcyjny model rehabilitacji zawodowej osób z upośledzeniem umysłowym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- Piotrowicz R., *Jakość życia w subiektywnej ocenie osób niepełnosprawnych intelektualnie jako podstawa konstruowania programów rehabilitacji społecznej*, Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo 2005, Nr 2.
- Plichta P., *Młodzież upośledzona umysłowo w świecie nowoczesnych technologii komunikacyjnych*, Kwartalnik Pedagogiczny, nr 4, 2009.
- Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna w Kołobrzegu, dostępny: www.poradnia-kolobrzeg.pl/10301/55101.html, 27.06.2012.
- *Protokół nr XLVIII/2009 z nadzwyczajnej sesji Rady Miejskiej w Kamieniu Pomorskim...*, dostępny: bip.kamienpomorski.pl/plik,2370,4023,protokol-nr-xlviii.pdf; data dostępu: 26.06.2012.
- Radecki P., *Preferencje osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej – wnioski z badań. Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych*, 4, 12, 2007, s. 157-193.
- *Raport z badań jakościowych prowadzonych metodą zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI) w ramach projektu: Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012.
- Sikorska K., Waszyk M., Badura-Stronka M. *Zapotrzebowanie na wielospecjalistyczną pomoc medyczną i pozamedyczne formy wsparcia niepełnosprawnych intelektualnie uczniów poznańskich szkół specjalnych i ich rodziców*, 2008.
- *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, Raport z wywiadów kwestionariuszowych (PAPI) z pracodawcami, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012.
- *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, Raport końcowy z badań, Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, Poznań 2012.

- Stelter Ż., *Młodzi dorośli z niepełnosprawnością intelektualną: kontekst społeczny*, (w:) A.I. Brzezińska, R. Kaczan, K. Smoczyńska (red.), *Diagnoza potrzeb i modele pomocy dla osób z ograniczeniami sprawności*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2010.
- Stelter Ż., *Charakterystyka niepełnosprawności intelektualnej. Zagadnienia szczegółowe*, Projekt DOBRY START – szkolenia dla usługodawców osób niepełnosprawnych, finansowany z Europejskiego Funduszu Społecznego i budżetu PFRON.
- Wapiennik E., Piotrowicz R.J., *Niepełnosprawny – pełnosprawny obywatel Europy*, Warszawa 2002.
- Wczesne wspomaganie, Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, dostępny, www.wczesnewspomaganie.firr.pl/baza-adresowa/poradnie-psychologiczno-pedagogiczne/woj-zachodniopomorskie.html, data dostępu: 28.06.2012.
- *Wojewódzki Program Działań Na Rzecz Osób Niepełnosprawnych w latach 2007-2015*, Szczecin 2007, dostępny: www.rops.wzp.pl/rops1/wojewodzki_program_dzialan_na_rzecz_osob_niepelnosprawnych.htm; data dostępu: 25.07.2012.
- Zawiaślak A., *Jakość życia osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Difin SA, Warszawa 2011.
- Zawiaślak A., *Społeczne funkcjonowanie osób upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim w rolach rodzinnych*, (w:) M. Chymuk, D. Topa (red.), *Edukacja prorodzinna*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000, s. 284-297.
- Zima-Parjaszewska M., *Niepełnosprawność intelektualna jako przesłanka dyskryminacji*, dostępny: www.tea.org.pl/userfiles/file/Seminaria/Niepelnosprawnosc_%20Intelektualna_MZima_TEA.pdf; data dostępu: 25.10.2012.
- Żelechowska M., Żyta A. *Formy pomocy osobom upośledzonym umysłowo. Rzeczywistość a oczekiwania*, (w:) J. Pilecki, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*, Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków 1999, s. 172-178.

Ocena dostosowania treści programowych i metod nauczania w szkołach zawodowych do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie możliwości, jakie polski system edukacji zapewnia dzieciom i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim. Opracowanie prezentuje legislacyjne rozwiązania będące podstawą do ich funkcjonowania w środowisku szkolnym oraz schemat ścieżek edukacyjnych, jakie są dla nich dostępne. Rozwiązania te zostały skonfrontowane z opiniami przedstawicieli instytucji oświatowych, nauczycieli oraz uczniów szkół zawodowych, biorących udział w jakościowej części badań przeprowadzonych w ramach projektu *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, na temat problemów, z jakimi zmagają się osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim w szkołach zawodowych. Ocenie poddane zostało w szczególności dostosowanie treści programowych oraz metod i technik nauczania do możliwości i potrzeb tej grupy uczniów.

Uprawnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w świetle obowiązujących przepisów

Zgodnie z Ustawą o systemie oświaty¹⁴⁶, każdy obywatel ma prawo do kształcenia się, wychowywania i opieki zgodnej z wiekiem oraz osiągniętym rozwojem. Regulacji prawnych w zakresie dostępu dzieci i młodzieży niepełnosprawnych umysłowo do edukacji dostarcza Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego z dnia 19 sierpnia 1994 r. W artykule 7 wspomnianego dokumentu zostało zapisane prawo osób niepełnosprawnych intelektualnie do nauki oraz udziału w zajęciach rewalidacyjno-wychowawczych, zwłaszcza w takich miejscach, jak przedszkola, szkoły, placówki opiekuńczo-wychowawcze, ośrodki rehabilitacyjno-wychowawcze, domy pomocy społecznej czy domy rodzinne. Ponadto ustawa gwarantuje dzieciom i młodzieży niepełnosprawnym umysłowo bezpłatną rehabilitację i zajęcia

---

¹⁴⁶ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.).

rewalidacyjno-wychowawcze¹⁴⁷. Dzieci niepełnosprawne, które rozpoczynają edukację, mają zatem prawo do pobierania nauki we wszystkich typach szkół oraz działań, które zapewnią dostosowywanie treści i metody nauczania do ich indywidualnych uwarunkowań psychofizycznych: szkołach ogólnodostępnych (również w istniejących w nich klasach integracyjnych i specjalnych), szkołach integracyjnych, szkołach specjalnych, ośrodkach rewalidacyjno-wychowawczych. Zasady, według których organizowana jest edukacja dla dzieci niepełnosprawnych, zostały zawarte m.in. w Zarządzeniu Nr 29 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 października 1993 r. w *sprawie zasad organizowania opieki nad uczniami niepełnosprawnymi, ich kształcenia w ogólnodostępnych i integracyjnych publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach oraz organizacji kształcenia specjalnego* (Dz.Urz. MEN Nr 9, poz. 36). Zarządzenie to precyzuje cele szkoły specjalnej: wszechstronny rozwój i rewalidacja społeczna uczniów oraz wychowanie ich na twórczych obywateli w stopniu dla nich dostępnym ze względu na rodzaj i stopień upośledzenia, jak również ukształtowanie zamiłowania i szacunku do pracy, rozbudzenie i umocnienie poczucia obowiązku i dyscypliny społecznej¹⁴⁸.

Istotnym dokumentem jest również Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w *sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół* (Dz.U. Nr 61, poz. 624) oraz rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w *sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych* (Dz.U. Nr 61, poz. 626). Warto zwrócić również uwagę na najnowsze Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010r. w *sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz w ośrodkach*. Rozporządzenie określa zakres oraz sposób opracowywania indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego. Zgodnie z rozporządzeniem programy te będą przygotowywane również w szkołach ogólnodostępnych tak, aby uczniowie z orzeczeniem niepełnosprawności mogli odbywać kształcenie specjalne nie tylko w szkołach specjalnych. Rozporządzenie uprawomocniło zatem dotychczasową praktykę

---

¹⁴⁷ Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. 1994 Nr 111, poz. 535).

¹⁴⁸ Zarządzenie Nr 29 Ministra Edukacji Narodowej, *op. cit.*

opracowywania indywidualnych programów edukacyjnych dla uczniów z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego¹⁴⁹. Jednak przeglądając dokumenty wydawane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej trudno znaleźć określenie „osoba niepełnosprawna intelektualnie w stopniu lekkim”. Niemal wszystkie ustawy i rozporządzenia odnoszą się do osób niepełnosprawnych intelektualnie w ogóle.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim znajdują się w bardzo specyficznej sytuacji – ze względu na ograniczone zdolności poznawcze z trudem radzą sobie w szkołach ogólnodostępnych (czy to w szkołach z oddziałami integracyjnymi, czy też w szkołach integracyjnych). Z kolei skierowanie ich do szkół specjalnych czy też ośrodków szkolno-wychowawczych jest dla wielu z nich krzywdzące, gdyż poziom tych szkół oraz dobór treści edukacyjnych jest często poniżej ich możliwości intelektualnych. Mimo orzecznictwa poradni psychologiczno-pedagogicznych o wyborze rodzaju ścieżki edukacyjnej (dzieci niepełnosprawne umysłowo mają możliwość nauki w specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych, szkołach specjalnych, szkołach z oddziałami specjalnymi, szkołach integracyjnych, szkołach z oddziałami integracyjnymi, szkołach ogólnodostępnych, lub podjęcia nauczania indywidualnego), decydują rodzice dziecka niepełnosprawnego w stopniu lekkim, w związku z czym często zdarza się, że dzieci o większym potencjale trafiają do szkół specjalnych, a dzieci nawet z pogranicza upośledzenia lekkiego i umiarkowanego, na życzenie rodziców trafiają do szkół ogólnodostępnych, w których nie są w stanie sobie poradzić. Dzieci niepełnosprawne umysłowo w stopniu lekkim często nie potrafią sobie radzić z niepowodzeniami, które spotykają je w szkołach ogólnodostępnych. Skutkuje to spychaniem tych dzieci na margines społeczności szkolnej. W efekcie dzieci niepełnosprawne umysłowo w stopniu lekkim przestają wierzyć we własne siły, nie mają motywacji do nauki, następują zaburzenia zachowania¹⁵⁰. Na te problemy zwracali uwagę

---

¹⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w *specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz w ośrodkach* (Dz.U. 2010 Nr 228, poz. 1489).

¹⁵⁰ I. Lipowicz, *Informacja o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich za rok 2010 oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela*, Biuro

biorący udział w badaniach przeprowadzonych na potrzeby projektu *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych* przedstawiciele instytucji oświatowych. Według uczestników badań wynika to z faktu, iż rodzice nie mogą pogodzić się z upośledzeniem swoich dzieci, wstydzą się, że musiałyby one uczęszczać do szkoły specjalnej: *Nie chcę nikogo skrzywdzić, ale patrząc na to, jakie osoby do nas trafiają, to często mam wrażenie, że bardziej te osoby kierowały się jakimś uczuciem, emocjami czy naciskiem rodziców, a nie intelektualnie uczciwym rozpoznaniem sytuacji tego dziecka, jego możliwości i oceny tego, co jest najlepsze dla tego dziecka*¹⁵¹. Dzieci trafiają do normalnych klas, w których sobie nie radzą, co rodzi ich frustrację, którą odreagowują często w patologiczny sposób – pojawia się agresja, używki itp. *Dopiero na etapie już któregoś roku edukacji, na jakimś etapie edukacji się okazuje, że jest już tyle problemów, z nieumiejętnością przyswajania sobie materiału, z wszystkich przedmiotów, z zachowaniem, występują zachowania agresywne, bo w jakiś sposób te osoby próbują sobie zrekompensować to, że nie rozumieją, nie pojmują, nie odnajdują się w grupie rówieśników czy nawet poprzez nauczycieli, że czasami zostają nawet ośmieszeni itd. Nie może być nic gorszego, jak nie wie, nie umie, nie potrafi. Musi sobie poprzez zachowania agresywne wobec innych, potem poprzez picie alkoholu, palenie papierosów, wulgaryzmy itd. jakoś zrekompensować, że jest ośmieszany, że nie może pojąć niektórych rzeczy*¹⁵². Dzieci takie często po krótkim okresie i tak trafiają do szkół specjalnych. Ilustruje to wypowiedź jednego z dyrektorów tego typu placówek: *Rodzice zapisują dziecko do szkoły integracyjnej i po roku nauki, gdzie już dziecko nie pokonuje tych wszystkich barier, idzie wtedy do szkoły specjalnej i rodzice tego chcą, bo jest dla dziecka za ciężkie i trudne w szkole*¹⁵³.

Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2011, str. 182, dostępny: ww2.senat.pl/k7/dok/dr/1150/1161.pdf; data dostępu: 05.06.2012.

¹⁵¹ *Raport z badań jakościowych prowadzonych metodą zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI) w ramach projektu: Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych, umowa o dofinansowanie projektu nr POKL.09.02.00-025/11.*

¹⁵² *Raport z badań jakościowych prowadzonych metodą indywidualnego wywiadu pogłębionego (IDI) w ramach projektu: Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych, umowa o dofinansowanie projektu nr POKL.09.02.00-025/11.*

¹⁵³ *Raport z badań jakościowych ...(FGI).*

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim w szkołach masowych

Podjmujące naukę w publicznych placówkach edukacyjnych dzieci niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim, realizują taką samą podstawę programową, jaką objęte są dzieci pełnosprawne, mimo iż ich możliwości percepcyjne są niższe. Nie oznacza to co prawda, że nie otrzymują one wsparcia – jest ono bowiem systemowo zagwarantowane. Niemal we wszystkich aktach prawnych dotyczących edukacji osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim zalicza się do grupy „uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych”. W skład tej kategorii wchodzi szereg grup uczniów zróżnicowanych pod względem rodzaju dysfunkcji. Zaliczają się do nich zarówno osoby niepełnosprawne intelektualnie (a zatem o ograniczonych możliwościach rozumowania – – spostrzegania relacji przyczynowo-skutkowych, zdolności wyciągania wniosków czy rozumienia ukrytych znaczeń), jak i np. osoby niedowidzące, jednak mieszczące się w normie intelektualnej czy też osoby z autyzmem i zespołem Aspergera, które niejednokrotnie są ponadprzeciętnie inteligentne. Do wszystkich grup uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych skierowana jest, niezależnie od poziomu i rodzaju szkoły do jakiej uczęszczają, pomoc psychologiczno-pedagogiczna, która przyjmuje następujące formy:

- klasy terapeutyczne,
- zajęcia rozwijające uzdolnienia,
- zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze,
- zajęcia specjalistyczne: korekcyjno-kompensacyjne, logopedyczne, socjoterapeutyczne oraz inne zajęcia o charakterze terapeutycznym,
- zajęcia związane z wyborem kierunku kształcenia i zawodu oraz planowaniem kształcenia i kariery zawodowej — w przypadku uczniów gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych,
- porady i konsultacje¹⁵⁴.

Rodzaj i zakres wsparcia, szczegółowo regulowane zapisami wzmiankowanego rozporządzenia¹⁵⁵, dostosowane są do specyficznych

---

¹⁵⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 roku, w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. 2010 Nr 228, poz. 1487).

¹⁵⁵ *Ibidem*.

potrzeb ucznia, identyfikowanych przez nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych czy też specjalistów z nim pracujących. W przypadku osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim zajęcia te mają za zadanie wyeliminować lub zminimalizować odchylenia w ich funkcjonowaniu psychofizycznym, które najczęściej polegają na: zaburzonym poziomie spostrzegania, zaburzeniu procesu analizy i syntezy, zaburzeniu koncentracji uwagi, zaburzeniu pamięci logicznej, myśleniu konkretno-obrazowym, często występujących wadach wymowy, niewielkim zasobie słownictwa, silnych zaburzenia myślenia abstrakcyjnego, znacznej impulsywności, częstych przejawach agresji, dominacji uwagi mimowolnej, braku samodzielności i inicjatywy w działaniu. Oznacza to, że mają one problemy z rozumieniem niektórych słów, terminów, pojęć, nie są w stanie wyjaśniać zjawisk na zasadzie przyczynowo – skutkowej, działają zazwyczaj nie z własnej inicjatywy, lecz naśladowując innych¹⁵⁶. Oczywiście nie wszystkie te dysfunkcje muszą pojawiać się u każdego dziecka z niepełnosprawnością intelektualną, jednak nawet wystąpienie tylko jednej z niej powoduje ograniczenie możliwości sprawnego funkcjonowania w środowisku szkolnym.

Stąd też kluczowa jest rola nauczycieli – ich postawa, zaangażowanie w proces edukacyjny ucznia niepełnosprawnego, zrozumienie jego potrzeb i możliwości. Właściwe zdiagnozowanie potrzeb konkretnego ucznia pozwala nauczycielom na dostosowanie do jego możliwości treści programowych, skupiających się na kluczowych elementach potrzebnych np. do nauki zawodu. Niestety, często nauczycielom ze szkół masowych brakuje odpowiedniego przygotowania i podejścia do ucznia: *Najgorsze, co może być, to kazać dziecku nauczyć się w tydzień chińskiego. Nauczycielom nieprzygotowanym wydaje się, że umiejętność trzymania ołówka dla dziecka lekko upośledzonego jest jak dla każdego innego dziecka – raz pokazać i dziecko robi. Nie. Dziecko trzeba uczyć etapami. Najpierw czym jest ołówek, później sukcesywnie pobudzać do rozwijania kolejnych umiejętności. Dziecko nie może czuć się wykluczone w integracji. Nauczyciel nie może go ignorować, bo nie podejmie zadania czując, że nie podąga. Jeśli stopniowo będzie się komplikować czynność, to dziecko stopniowo się*

---

¹⁵⁶ Analiza porównawcza rozwiązań dotyczących edukacji ONU w stopniu lekkim stosowanych w Polsce i Unii Europejskiej, raport napisany w ramach realizacji projektu : *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, umowa o dofinansowanie projektu nr POKL.09.02.00-025/11.

nauczy metodą małych kroczków¹⁵⁷. Jednakże jak przyznają sami przedstawiciele oświaty, w warunkach szkół integracyjnych kwestia odpowiedniego przygotowania ucznia do podjęcia zawodu schodzi nieco na dalszy plan, wobec problemu ich przystosowania do społecznego funkcjonowania, innymi słowy, niektórzy rozmówcy uważają, że dzisiejsza szkoła nie służy rzeczywistemu przygotowywaniu takich osób do wykonywania przyszłych zadań zawodowych: *I tutaj w przypadku takich osób, to na początku mieliśmy duże problemy, żeby się z tym pogodzić, teraz po wielu latach istnienia szkoły integracyjnej już koleżanki i koledzy są przyzwyczajeni, że w przypadku takich osób bardziej chodzi o ich uspołecznianie, o to, żeby mieli co w życiu robić, żeby mieli kontakt z rówieśnikami, w ogóle ze społeczeństwem, żeby wyszli z domu, niż o ich naukę*¹⁵⁸.

Kwestia zasadności funkcjonowania szkół i klas integracyjnych poddawana jest przez wielu przedstawicieli oświaty ostrej krytyce. Dotyczy ona zwłaszcza szkół zawodowych, do których uczęszcza wielu uczniów o niskiej kulturze osobistej, funkcjonujących w oparciu o stereotypy i uprzedzenia, którzy często marginalizują uczniów niepełnosprawnych: *Jest problem, jeśli to są uczniowie w normie intelektualnej. Jeśli są w swoim środowisku, to nie ma konfliktów. Natomiast jeśli jest różnica intelektualna, to słabsi są wykorzystywani, młodzież pełnosprawna pcha ich do zrobienia różnych rzeczy, nie zawsze zgodnych z prawem, a oni o tym nie wiedzą, nie mają tej świadomości. Osoby w normie intelektualnej wykorzystują osoby z upośledzeniem*¹⁵⁹. Co prawda bezpośrednia konfrontacja takich osób z niepełnosprawnymi pomogłaby owe stereotypy wykorzenić, uczyć społecznej wrażliwości i zasad wspólnej egzystencji, jednakże takie działania skuteczne są we wczesnym wieku: *Wśród młodszych dzieci również to widzimy, że te zdrowe dzieci uczą się jak pomagać tym dzieciom niepełnosprawnym, czy to na przerwie, czy to pomoc z wózkiem, oczywiście pod okiem nauczyciela dyżurującego w czasie przerw. Ale widać, że te zdrowe dzieci uczą się akceptować dzieci niepełnosprawne. Na początku było tak dziwnie, jak powstała ta szkoła integracyjna, a teraz jest to już normalnością. Dzieci zdrowe patrzyły trochę inaczej na uczniów niepełnosprawnych, a teraz nie. Nie odczuwa się jakoś znacząco tej*

---

¹⁵⁷ Raport z badań jakościowych ...(FGI).

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Raport z badań jakościowych ... (IDI).

*różnicy*¹⁶⁰. Na etapie szkoły ponadgimnazjalnej może być już na to za późno. Próby takie często odbijają się negatywnie na psychice osób niepełnosprawnych. Wysztydzenie, dokuczanie im sprawia, że często same reagują agresją, zachowaniami patologicznymi: *Były różne klasy i różne dzieci z problemami intelektualnymi. Czasami były bardzo sympatyczne i umiały się zachować, ale przeważały dzieci, które były bite często i same często okazywały jakieś sadystyczne zachowania. One nie umiały się bronić, zostawały same*¹⁶¹. Dlatego też wielu nauczycieli uważa, że często dużo lepszym rozwiązaniem jest dla takich uczniów szkoła specjalna: *W szkole specjalnej są bardziej otwarci i pewni siebie. Nie boją zgłosić się do odpowiedzi, nie boją się też reakcji drugiego człowieka. To nie jest takie oczywiste - niektórzy po doświadczeniach z innych szkół, gdzie zostali raz wyśmiani, mają z tym kłopoty*¹⁶².

Przedstawiciele oświaty wskazują także na inne problemy funkcjonowania klas integracyjnych. Jednym z nich jest obniżanie poziomu nauki w całej klasie. Nauczyciel przykładając więcej uwagi uczniom niepełnosprawnym, zaniedbuje nieco resztę uczniów: *U nas powstały dwie klasy integracyjne. Proszę sobie wyobrazić, jak klasa ma 30 osób i w tym są dwie o obniżonej sprawności, jak pracować. Ciężko jest pracować z normalnymi, a jeszcze jak ktoś ma obniżone?[...] Nie idzie pracować. Tam nie ma samodzielnej pracy. Co chwilę pani to, pani tamto, a pani jest jedna i nie wie, w którą stronę się obrócić (...) Bo każde dziecko wymaga wspomagania*¹⁶³. Często nauczyciele nie są w stanie pogodzić wymagań obu grup, stają więc przed dylematem – czy angażować się bardziej w edukację osób niepełnosprawnych, czy też reszty klasy. Dochodzi więc do sytuacji w której „odpuszcza się” uczniów niepełnosprawnych, zwłaszcza gdy program nauki wkracza w etap, w którym zaczynają oni mieć problemy z edukacją, albo na odwrót – zaniedbywani są uczniowie najlepsi: *Bo np. zdolny uczeń nie korzysta z lekcji w takim stopniu, jakby mógł, bo np. nauczyciel zbyt dużo czasu poświęca osobie niepełnosprawnej albo tok lekcji jest dostosowany do tych osób. Po prostu jest mniej informacji, wolniej, nie ma czasu na pogłębianie niektórych tematów, treści są traktowane pobieżnie właśnie ze względu na to, że jest to klasa*

---

¹⁶⁰ Raport z badań jakościowych ... (FGI).

¹⁶¹ *Ibidem.*

¹⁶² *Ibidem.*

¹⁶³ *Ibidem.*

integracyjna i na ucznia zdolnego, pełnosprawnego spada ciężar samodzielnego doksztalcania się¹⁶⁴. Problem szczególnie widoczny jest w szkołach zawodowych, gdzie wiele zajęć wymaga szczególnej uwagi nauczyciela, uwagi której nie jest w stanie udzielić uczniom w klasie, w której są zarówno osoby niepełnosprawne intelektualnie, jak i pełnosprawni uczniowie: *Dopilnować by dobrze włączył piekarnik. Żeby się nie poparzył, żeby czegoś nie zapomniał (...) Albo nie popsuł. Nie spalił. Naprawdę wszystkich czynności. Trzeba wszystkich pilnować [...] Tu nauczyciel musi podejść do każdego. Każdemu wytłumaczyć, każdego nadzorować. Ze cztery razy wykonać poszczególne czynności, żeby uczeń zaczął pracować, a nie tylko wykonał zadanie*¹⁶⁵. W szkołach zawodowych niezbędna zatem wydaje się obecność nauczycieli wspomagających, po raz kolejny jednak lepszym rozwiązaniem wydają się szkoły specjalne: *Tacy uczniowie powinni iść do klasy specjalnej, bo więcej z niej wyniosą. Są tam wszyscy razem, mają opracowany program – od jednych wymaga się więcej, od innych mniej, ale czegoś się nauczą. W klasie integracyjnej mało się nauczą*¹⁶⁶.

Dużym problemem osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim jest dostępność uczniowskich praktyk w zakładach pracy. Bardzo rzadko zdarza się, aby pracodawcy zechcieli przyjąć takie osoby na praktykę, a jeśli już je przyjmą, to nie pozwala się im poznawać tajników zawodu, są wykorzystywane do najprostszych prac: *W placówkach prywatnych czy zakładach tych prywatnych nikt nie będzie dbał o ucznia. Każdy traktuje go na zasadzie, że to jest chłopak, który ma pozamiatać, posprzątać. Ewentualnie dwóch, trzech z większej grupy uczniów, którzy są mądrzejsi, to ich się bierze do normalnej pracy, a pozostali służą za tanią siłę roboczą*¹⁶⁷.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim w szkołach specjalnych

Zasadnicze zawodowe szkoły specjalne i ośrodki szkolno-wychowawcze, do których uczęszczają dzieci niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim (w Polsce funkcjonują dwa typy szkół specjalnych: dla dzieci niepełnosprawnych w stopniu lekkim oraz dla dzieci

---

¹⁶⁴ *Ibidem.*

¹⁶⁵ *Ibidem.*

¹⁶⁶ *Raport z badań jakościowych ... (IDI).*

¹⁶⁷ *Ibidem.*

niepełnosprawnych w stopniu umiarkowanym i znacznym¹⁶⁸), także realizują program szkolny przygotowany z myślą o szkołach masowych, jednak odmienne są w nich metody pracy. Większy nacisk kładzie się w nich na dostosowanie społeczne ucznia, rewalidację – cały proces edukacyjny dostosowany jest do potrzeb i możliwości uczniów. Okres nauki wydłużony jest także o rok, co ułatwia niepełnosprawnej młodzieży opanowanie wymaganego zakresu materiału. Pedagodzy mogą poświęcić całą swoją uwagę na indywidualne potrzeby dzieci dysfunkcyjnych: *I my możemy poświęcić im maksimum czasu, wiemy kogo, na ile stać, wiemy, kto ma jakie braki, wiemy, kto jest bardzo dobry i wymaga jeszcze więcej, jeszcze więcej, bo nawet sami się upominają*¹⁶⁹. Szkoły takie są też zazwyczaj lepiej, w sensie technicznym, przystosowane do nauki osób niepełnosprawnych intelektualnie: *Mamy tablice multimedialne, mamy pracownię komputerową, dostęp do różnego rodzaju programów edukacyjnych, mamy bibliotekę, wykwalifikowaną kadrę, która ma odpowiednie kwalifikacje do pracy z ludźmi upośledzonymi i mamy boiska, mamy siłownię, mamy koła zainteresowań, czyli różne takie rzeczy, które sprzyjają temu, żeby stworzyć taką atmosferę właśnie nauki i pracy*¹⁷⁰. Zasadnicze zawodowe szkoły specjalne są najpopularniejszą formą kształcenia zawodowego wśród młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim. Nieco mniej popularne są ośrodki szkolno-wychowawcze, w których uczniowie przygotowują się do pełnienia roli konkretnego pracownika, np. pomocnika kucharza, pomocy sprzedawcy czy cukiernika. Zdaniem pracowników tego typu ośrodków ich uczniowie uzyskują na egzaminach zawodowych oceny lepsze niż osoby z podobnym upośledzeniem w szkołach masowych: *One tu się więcej nauczyły. Zresztą wszelkie badania wskazują na to, że dzieci, które są kształcone w ośrodkach szkolno-wychowawczych mają znacznie lepsze wyniki w przyswajaniu wiedzy niż te uczone z takim upośledzeniem w szkołach masowych*¹⁷¹. Mimo to dyrektorzy i nauczyciele pracujący

---

¹⁶⁸ *Zmiana w projekcie rozporządzenia regulującego m.in. funkcjonowanie specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych*, dostępny:

www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1277%3Azmiana-w-projekcie-rozporzdzenia-regulujcego-min-funkcjonowanie-specjalnych-orodkow-szkolno-wychowawczych&catid=60%3Akształcenie-i-kadra-specjalne-potrzeby-edukacyjne-default&Itemid=85; data dostępu: 01.06.2012.

¹⁶⁹ *Raport z badań jakościowych ... (IDI)*.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ *Raport z badań jakościowych ... (FGI)*.

w tego typu placówkach krytycznie odnoszą się do realizowania w nich podstaw programowych przygotowanych dla pełnosprawnych uczniów: *Powinien zostać zmieniony system nauczania osób niepełnosprawnych intelektualnie. U nas stanęło wszystko na głowie. Nasze dzieci uczą się tego samego, co dzieci w szkołach masowych [...] Niestety podstawa programowa jest, jaka jest i my musimy ją realizować*¹⁷². Szczególnie konieczność opanowania przedmiotów ogólnych oraz teoretycznych podstaw przedmiotów zawodowych jest często ponad możliwości osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim: *Jak przyszłam do pracy do szkoły, to był inny model nauczania. Nie było przedmiotów ogólnych, które są dla dzieci abstrakcją. Fizyka, geografia, chemia. Mieliliśmy dużo zajęć manualnych, które dzieci wykonywały, i które bardzo lubiły. W tej chwili takich zajęć w szkole zawodowej nie ma. Obecnie dzieci nie mają się gdzie wykazać*¹⁷³. W efekcie wielu uczniów, którzy doskonale poradziliby sobie jako pracownicy, nie uzyskują uprawnień zawodowych, nie są w stanie zdać egzaminu zawodowego mimo bardzo dobrego przygotowania praktycznego.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim na egzaminie zawodowym

Niezależnie od typu szkoły, a zatem i sposobu realizacji treści programowych w kształceniu zawodowym, osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim przystępują do egzaminu zawodowego, którego wymagania są identyczne, jak w przypadku uczniów pełnosprawnych. Jedyna znacząca różnica polega na tym, że osoby ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi obie części egzaminu (praktyczny i teoretyczny) mogą mieć wydłużone o 30 minut¹⁷⁴. Nie jest to zatem znaczna pomoc – w przypadku egzaminów gimnazjalnych czy sprawdzianów szóstoklasisty osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą liczyć na dużo więcej udogodnień – np. takich, że arkusze są specjalnie dostosowane do ich potrzeb i możliwości, dzięki czemu wyniki uzyskiwane przez nich są zbliżone do wyników dzieci pełnosprawnych. W przypadku egzaminu zawodowego

---

¹⁷² *Raport z badań jakościowych ... (IDI).*

¹⁷³ *Ibidem.*

¹⁷⁴ *Prezentacja wyników ogólnych egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe, który odbył się w czerwcu 2011 r. dla absolwentów wszystkich typów szkół prowadzących kształcenie zawodowe, którzy uzyskali świadectwo ukończenia szkoły w kwietniu lub czerwcu, Warszawa 2011, s. 43.*

odsetek uczniów niepełnosprawnych intelektualnie, którzy go nie zaliczyli jest większy niż uczniów pełnosprawnych¹⁷⁵. Jest to dość nieprzemysłana sytuacja, ponieważ osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim podczas całego procesu edukacji korzystają z pomocy, czy to nauczycieli przedmiotu, czy nauczycieli wspomagających: *Trzeba pamiętać, że jeżeli chodzi o realizację podstawy programowej np. na ocenę dopuszczającą, to musimy pamiętać o tym, że uzyskana ocena jest przy pomocy nauczyciela, czyli tak naprawdę, jak dziecko rozwiązuje zadania z matematyki, chemii, to przy pomocy nauczyciela. Podpowiedź, naprowadzanie*¹⁷⁶; wymagania wobec nich są, mimo realizowania programu dla osób pełnosprawnych obniżone: *One oczywiście mają obniżony próg wymagań, bo nie można mówić, że oni teraz na piątki i szóstkę, myślę, że ja i inni nauczyciele, wszyscy stosujemy się do tego, co jest zawarte w orzeczeniu, obniżamy próg wymagań*¹⁷⁷. Tymczasem na egzaminie są tej pomocy, ulgowego traktowania pozbawieni, wymagania wobec nich pozostają na poziomie ucznia pełnosprawnego: *Egzamin zawodowy dla ucznia, który jest opóźniony jest tylko o pół godziny przedłużony. A w taki sam sposób zdaje egzamin, jak uczeń normalny. Wymagania są na poziomie ucznia normalnego. Tylko czas wykonywania jest wydłużony o te 30 minut. Mnie się wydaje, że powinna być tutaj zmiana, że niestety programowo uczniowie niepełnosprawni nie są w stanie dorównać tym normalnym uczniom*¹⁷⁸.

Podsumowując, można z całą pewnością stwierdzić, że zarówno treści programowe, jak i metody nauczania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, w szkołach zawodowych, jak i zasadniczych szkołach zawodowych specjalnych zdecydowanie nie są dostosowane do ich potrzeb. Mimo mniejszych możliwości wymagania wobec nich są równie wysokie, co wobec uczniów pełnosprawnych. Problem ten niweluje w pewnym stopniu pomoc psychologiczno-pedagogiczna, jednak w kluczowym momencie (egzaminu zawodowego), są oni jej pozbawieni. Należałoby więc uprościć programy nauczania dla osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, zwłaszcza w specjalnych szkołach zawodowych, wprowadzić np. indywidualne plany nauczania (bądź odrębne

---

¹⁷⁵ Analiza sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim, raport przygotowany w ramach projektu: *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, umowa o dofinansowanie projektu nr POKL.09.02.00-025/11.

¹⁷⁶ *Raport z badań jakościowych ... (FGI).*

¹⁷⁷ *Raport z badań jakościowych ... (IDI).*

¹⁷⁸ *Raport z badań jakościowych ... (FGI).*

programy nauczania, jak ma to miejsce w przypadku osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i ciężkim) dla takich osób, które przygotowałyby je nie tyle do bycia wykwalifikowanym pracownikiem, co objęcia stanowisk niewymagających samodzielnej organizacji pracy, samodzielnego wykonywania czy projektowania zadań, jak np. pomocnik kucharza. Sami przedstawiciele oświaty wskazywali na takie rozwiązanie, podając przykład zawodu „pracownik pomocniczy obsługi hotelowej”, w którym zdawalność egzaminu zawodowego jest wśród osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim bardzo duża: *Pracownik pomocniczy obsługi hotelowej to jest bardzo wysoka zdawalność. Dlaczego? Kierunek jest tylko i wyłącznie przeznaczony dla uczniów z upośledzeniem w stopniu lekkim. Czyli te pytania są dostosowane do ich poziomu intelektualnego. Budowa pytań jest taka zwięzła. Egzamin praktyczny też jest dostosowany do ich możliwości (...). Bardzo wysoka jest zdawalność w tym zawodzie*¹⁷⁹. Wynika to z faktu, iż akurat w tym zawodzie program jest skonstruowany z uwzględnieniem potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie: *W kwestiach szkolnych, to muszą powiedzieć, że zawody dla osób niepełnosprawnych intelektualnie, jest to tylko jeden zawód: pracownik pomocniczy obsługi hotelowej. Pozostałe zawody, jeśli chodzi o treści kształcenia muszą być dostosowane. W nowej nomenklaturze zawodów, również tylko ten jeden zawód przeznaczony jest i dostosowany do nauki dla osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim (...). Uczniowie mogą się uczyć we wszystkich zawodach, ale do tego jednego jest dostosowana podstawa programowa. W innych zawodach nauczyciele muszą sami dostosowywać programy do sposobu nauczania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim*¹⁸⁰.

Należałoby też zmniejszyć liczbę i zakres zajęć teoretycznych, które niewiele im dają na rzecz praktycznych: *Jeżeli to jest zawodówka to powinno być to [liczba zajęć teoretycznych] obniżone. Można było to troszeczkę inaczej zrobić. Mniej teorii, a więcej praktyki, bo to dla nich jest bardziej z efektem niż teoria*¹⁸¹. To bowiem ćwiczenia przynoszą najlepsze efekty w kształceniu osób niepełnosprawnych intelektualnie: *Ćwiczyć i pracować od samego początku. Nic nie pomoże, jeżeli dziecko nie usiądzie i nie będzie tego ćwiczyło*¹⁸²;

---

¹⁷⁹ *Ibidem.*

¹⁸⁰ *Raport z badań jakościowych ... (IDI).*

¹⁸¹ *Ibidem.*

¹⁸² *Ibidem.*

potwierdzają to sami uczniowie, którzy z niechęcią mówią o konieczności uczęszczania na zajęcia ogólne: *Najgorsze przedmioty to WOS i historia [...] Rachunkowość to najbardziej przeszkadza (...) nie powinniśmy się tego uczyć w zawodzie kucharza (...) Rachunkowość się do niczego nie przyda*¹⁸³; oraz teoretyczne podstawy przedmiotów zawodowych: *Te technologie i podstawy [to najcięższe przedmioty] (...) chodzi o te podstawy np. obróbki wstępne, to jest ciężkie. Tego jest za dużo*¹⁸⁴. Dysfunkcje dzieci niepełnosprawnych intelektualnie powodują, że wymóg opanowania takiej samej treści programowej, jaki obowiązuje dzieci pełnosprawne, jest trudny do zrealizowania: *Trudno egzekwować od ucznia rozumienia treści, skoro nie czyta tych treści. Nie zapisuje treści, bo nie potrafi. Zdarzy się, że odwzoruje coś z tablicy, ale później nie jest w stanie tego odczytać. Ograniczone możliwości percepcyjne ograniczają możliwość dotarcia przez nich do informacji*¹⁸⁵. Uzupełnieniem obu tych postulatów byłoby utworzenie nowych zawodów, specjalnie dla osób niepełnosprawnych: *Obecnie mamy zawód kucharz. Uważam, że te dzieci powinny mieć zawód pomocnik kucharza. Tak samo powinno być w innych zawodach. W zawodzie malarz-tapeciarz ci uczniowie jeszcze sobie poradzą. Jednak od nowego roku będzie ten zawód nazywał się monter robót wykończeniowych i tu widzę problem, ponieważ dla tych dzieci powinien być zawód np. pomocnik w budownictwie. Należałoby wyodrębnić zawody pomocnicze, nie samodzielne*¹⁸⁶.

Zdaniem przedstawicieli szkolnictwa postulaty te są raczej nierealne, gdyż Ministerstwo Edukacji Narodowej naciska na realizowanie podstaw programowych skierowanych do uczniów szkół ogólnodostępnych, nie tylko w przypadku osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, które do takich szkół uczęszczają, ale nawet w przypadku szkół specjalnych: *Nie powinniśmy mieć takich nacisków, abyśmy w tak dużym procencie dostosowywali kształcenie naszych dzieci do podstawy programowej. Powinny wrócić do szkół programy dla szkół specjalnych (...) Powinna być podstawa dla szkół specjalnych*¹⁸⁷. Problem w dużej mierze dotyczy braku świadomości potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim na poziomie ministerialnym, wśród osób decydujących o kształcie systemu

---

¹⁸³ *Ibidem.*

¹⁸⁴ *Ibidem.*

¹⁸⁵ *Raport z badań jakościowych ... (IDI).*

¹⁸⁶ *Ibidem.*

¹⁸⁷ *Raport z badań jakościowych ... (FGI).*

oświaty w Polsce: *Państwo czy w ogóle władze oświatowe traktują, że upośledzenie to jest od umiarkowanego w dół. Natomiast lekko, to tam to są tak słabo upośledzeni, że ich obowiązuje podstawa programowa dla normy. Niestety to chyba tworzą osoby, które nie znają lekkiego upośledzenia. Dadzą sobie radę. No nie dadzą sobie rady*¹⁸⁸. Jednak nawet w przypadku szkół specjalnych, w których uczą się tylko dzieci niepełnosprawne trudno byłoby wprowadzić jednolity program, gdyż wśród tej grupy także występują spore różnice jeśli chodzi o potencjał intelektualny: *Problem polega na tym, że w jednej klasie, dla dzieci z lekkim upośledzeniem są i uczniowie z pogranicza upośledzenia umysłowego i normy, czyli około 80 punktów w skali Wechslera, oraz dzieci z pogranicza upośledzenia lekkiego i umiarkowanego czyli około 50 punktów. Różnica tych 30 punktów to jest przepaść. Na tym zasadza się problem w zorganizowaniu kształcenia dla uczniów według jednego programu, według jednej podstawy programowej*¹⁸⁹. Stworzenie więc jednolitego programu nauczania dla Osów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim jest zadaniem dość karkołomnym, jednakże nakreślenie ogólnych wytycznych i dostosowanie później treści programowych do indywidualnych potrzeb i możliwości uczniów zdecydowanie wpłynęłoby pozytywnie na kształcenie zawodowe tej grupy.

Nawiązując do kwestii dostosowania metod nauczania do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, najlepszym rozwiązaniem wydaje się koncepcja klas terapeutycznych, realizowana w szkołach ogólnodostępnych, w których program jednego roku byłby realizowany przez dwa lata. Klasy te zapewniałyby dzięki małej liczbie uczniów i dostosowanym programie nauczania lepszy rozwój dzieciom, a ich otwarty charakter umożliwiałby swobodne przemieszczanie się między nimi a klasami ogólnymi. Rzadko kiedy zdają bowiem egzamin uczniowie klas integracyjnych, wielu uczniów niepełnosprawnych nie radzi sobie w nich, nie jest akceptowanych przez rówieśników, którzy nie rozumieją ich specyficznej sytuacji. Klasy terapeutyczne mogłyby zatem stać się udanym kompromisem między szkołą masową a szkołą specjalną, w których – zdaniem np. przedstawicieli szkół – –osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim przeważnie czują się lepiej, osiągają też lepsze wyniki w nauce: *Czują się dobrze. Są pewni siebie. Otaczają się takimi samymi uczniami. Nie odstają od normy i są dobrzy w pewnych dziedzinach [...] Świetnie sobie radzą, współpracują ze sobą bardzo*

---

¹⁸⁸ *Ibidem.*

¹⁸⁹ *Raport z badań jakościowych ... (IDI).*

chętnie, pomagają sobie wzajemnie. Są tam takie pojedyncze incydenty, chyba w normalnych szkołach też tak samo jest. Ale tutaj naprawdę świetnie funkcjonują¹⁹⁰.

Duży problem występuje też w przypadku podręczników, które są jednakowe dla wszystkich uczniów, niezależnie od typu szkół, w których pobierają naukę. Nie uwzględniają wcześniej wzmiankowanych problemów osób niepełnosprawnych umysłowo. O niedostosowaniu podręczników mówili m.in. przedstawiciele oświaty: *Problemem jest również niedostosowanie podręczników szkolnych, ponieważ my jako szkoła dla dzieci upośledzonych w stopniu lekkim mamy właściwie taki nakaz odgórny posługiwania się podręcznikami, które są w szkołach masowych. Nasze dzieci mają trudności z czytaniem, pisanem. Nie są w stanie przeczytać długich tekstów, które są w podręcznikach dla szkół masowych¹⁹¹; czy też nauczyciele pracujący w szkołach specjalnych: Czasem zadziwiają nas podręczniki, które są niby podręcznikami dla dzieci z lekkim upośledzeniem. Mówię tu o kształceniu ogólnym. To są podręczniki bardzo trudne¹⁹². Nauczyciele starają się zatem dostosować dostępne materiały dydaktyczne do potrzeb uczniów niepełnosprawnych umysłowo we własnym zakresie: Korzystamy z materiałów ogólnie dostępnych do kształcenia zawodowego i my dostosowujemy je do zdolności naszych uczniów [...], my robimy indywidualne programy nauczania dla każdego ucznia, bo każdy uczeń przyswaja inaczej materiały. Nauczyciel musi zrobić tak, by przyswoił materiały. Są te podręczniki, ale my je przetwarzamy. Niejako nie ma takich podręczników dla szkół specjalnych.¹⁹³ Uczniowie niepełnosprawni intelektualnie mają często problemy z płynnym czytaniem. Aby treści podręcznikowe były dla nich bardziej zrozumiałe, pedagodzy przekładają je więc na krótkie, treściwe komunikaty: Wyjaśnienie nawet najbardziej podstawowych pojęć zawodowych jest przedstawiane w sposób bardzo zawiły. Oni muszą mieć to wyjaśnione krótkimi prostymi zdaniem. My skracamy i przerabiamy pod tym kątem. Wyciągamy tę kwintesencję i oni na tym bazują¹⁹⁴. Wydaje się zatem niezbędne opracowanie podręczników i materiałów dydaktycznych dopasowanych do możliwości percepcyjnych osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim.*

---

¹⁹⁰ *Raport z badań jakościowych ... (IDI).*

¹⁹¹ *Ibidem.*

¹⁹² *Ibidem*

¹⁹³ *Ibidem.*

¹⁹⁴ *Ibidem.*

Bibliografia

- *Analiza sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim*, raport przygotowany w ramach projektu: *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, umowa o dofinansowanie projektu nr POKL.09.02.00-025/11.
- *Analiza porównawcza rozwiązań dotyczących edukacji ONU w stopniu lekkim stosowanych w Polsce i Unii Europejskiej*, raport napisany w ramach realizacji projektu : *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, umowa o dofinansowanie projektu nr POKL.09.02.00-025/11.
- Lipowicz I., *Informacja o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich za rok 2010 oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2011, str. 182, dostępny: ww2.senat.pl/k7/dok/dr/1150/1161.pdf.
- *Prezentacja wyników ogólnych egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe, który odbył się w czerwcu 2011 r. dla absolwentów wszystkich typów szkół prowadzących kształcenie zawodowe, którzy uzyskali świadectwo ukończenia szkoły w kwietniu lub czerwcu*, Warszawa 2011, s. 43.
- *Raport z badań jakościowych prowadzonych metodą indywidualnego wywiadu pogłębionego (IDI)* w ramach projektu: *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, umowa o dofinansowanie projektu nr POKL.09.02.00-025/11.
- *Raport z badań jakościowych prowadzonych metodą zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI)* w ramach projektu: *Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych*, umowa o dofinansowanie projektu nr POKL.09.02.00-025/11.
- *Zmiana w projekcie rozporządzenia regulującego m.in. funkcjonowanie specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych*, dostępny: www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1277%3Azmiana-w-projekcie-rozporzdzenia-regulujcego-min-funkcjonowanie-specjalnych-orodkow-szkolno-wychowawczych&catid=60%3Aksztacenie-i-kadra-specjalne-potrzeby-edukacyjne-default&Itemid=85.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. 1994, nr 111, poz. 535).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz w ośrodkach (Dz.U. 2010, nr 228, poz.1489).

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 roku, w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. 2010 Nr 228, poz. 1487)
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. Nr 61, poz. 624)
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (Dz.U. Nr 61, poz. 626).
- Zarządzenie nr 29 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 października 1993 r. w sprawie zasad organizowania opieki nad uczniami niepełnosprawnymi, ich kształcenia w ogólnodostępnych i integracyjnych publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach oraz organizacji kształcenia specjalnego (Dz.Urz. MEN, Nr 9, poz. 36).

Postawy i opinie pracodawców wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych przyjęte przez Organizację Narodów Zjednoczonych w 1993 roku¹⁹⁵, zachęcają państwa członkowskie do prowadzenia działań mających na celu wzmocnienie pozycji osób niepełnosprawnych w obszarze zatrudnienia. Bez względu na rodzaj niepełnosprawności, osoby takie powinny mieć zapewnione „równe szanse do wykonywania pożytecznego i satysfakcjonującego finansowo zajęcia”¹⁹⁶ zarówno na otwartym rynku pracy, jak i w zakładach pracy chronionej lub zatrudnienia wspomaganego dla osób, których potrzeb w ten sposób zaspokoić nie można. Tymczasem jeszcze do niedawna problematyka osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim (stanowiących 75% osób niepełnosprawnych intelektualnie¹⁹⁷), a także kwestia ich zatrudniania pomijana była zarówno w badaniach społecznych, jak i dyskursie publicznym¹⁹⁸. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną, ze względu na rodzaj niepełnosprawności, stanowią grupę najbardziej dyskryminowaną przez pracodawców¹⁹⁹. Niepełnosprawność intelektualna, charakteryzująca się zaniżoną sprawnością umysłową, zaburzeniami spostrzegania, oceny i rozumienia sytuacji, podejmowania decyzji, wyciągania wniosków czy rozwiązywania problemów, ma istotne znaczenie dla charakteru możliwej do wykonywania przez osoby dotknięte tymi deficytami pracy²⁰⁰. Braki te nie oznaczają jednak, że osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu

---

¹⁹⁵ Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych, Organizacja Narodów Zjednoczonych, 1994, dostępny: www.opc.uj.edu.pl/poradnik/links/pdf/Standardowe_Zasady.pdf; data dostępu: 26.10.2012.

¹⁹⁶ *Ibidem*, s. 13.

¹⁹⁷ J. Wyczesany, *Pedagogika osób z lekkim upośledzeniem umysłowym*, w: W. Dykciak (red.), *Pedagogika specjalna*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2005.

¹⁹⁸ Zob. B. Cytowska (red.), *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności. Analiza badań – krytyka podejść – propozycje rozwiązań*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.

¹⁹⁹ T. Majewski, *Problem zatrudnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, w: B. Cytowska (red.), *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności. Analiza badań – krytyka podejść – propozycje rozwiązań*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 89-105.

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 89.

lekkim mogą być całkowicie wykluczone z rynku pracy. Są bowiem czynności, które przy minimalnym nadzorze osoby te są w stanie wykonywać. Co więcej, to właśnie praca zawodowa dla osób niepełnosprawnych intelektualnie może stanowić sedno poczucia wartości i bycia pożytecznym dla społeczeństwa.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim to przede wszystkim młodzież kończąca placówki kształcenia zawodowego, posiadająca określone przygotowanie zawodowe, które daje im możliwości znalezienia zatrudnienia w zwykłych zakładach pracy²⁰¹. W tym kontekście badania przeprowadzone z pracodawcami z województwa zachodniopomorskiego uzupełniają nie tylko ważną lukę w analizach na temat sytuacji i postrzegania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, stanowią także diagnozę uprzedzeń i niewiedzy pracodawców na temat ich faktycznej kondycji, która jest jedną z głównych barier zwiększonego dostępu osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim do rynku pracy. Rzetelna diagnoza sytuacji tych osób stanowi warunek konieczny jej poprawy.

Celem opracowania jest przedstawienie postaw i opinii zachodniopomorskich pracodawców wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, a w szczególności wizerunku osób z lekkim deficytem intelektualnym oraz stosunku pracodawców do ich zatrudniania. W opracowaniu wykorzystano wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych”. Zrealizowano zarówno badania ilościowe, z wykorzystaniem techniki PAPI, na reprezentatywnej próbie 1012 pracodawców, jak i cztery zogniskowane wywiady grupowe (FGI)²⁰². Zrealizowane badania ilościowe pozwalają wnioskować o stosunku zachodniopomorskich pracodawców do osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, natomiast wywiady grupowe stanowią ilustrację i pogłębienie problematyki, którą ujęto w standaryzowanym kwestionariuszu badania ilościowego. Opracowanie składa się z trzech części, które mają za zadanie jak najlepsze wprowadzenie w badaną problematykę. W części pierwszej – w celu nakreślenia kontekstu funkcjonowania osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim –

---

²⁰¹ *Ibidem*, s. 94.

²⁰² Zogniskowane wywiady grupowe przeprowadzono w okresie 01.07.2012 – 31.08.2012 w Kołobrzegu, Gryfinie, Świnoujściu i Koszalinie.

–przedstawiony zostanie ich społeczny odbiór i wizerunek. Następnie omówione zostaną kompetencje osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim tak, jak widziane są one przez zachodniopomorskich pracodawców. Trzecia część podsumowywać będzie postawy wobec zatrudniania osób z lekką dysfunkcją intelektualną.

Wizerunek osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Sytuacja osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim jest bardzo specyficzna. Nie tylko wymykają się oni instytucjonalnemu orzecznictwu, ale także sam odbiór społeczny pojęcia lekkiego upośledzenia umysłowego budzi zróżnicowane skojarzenia. Potwierdzają to zarówno przeprowadzone badania ilościowe, jak i jakościowe. Wciąż w świadomości Polaków, osoba niepełnosprawna jednoznacznie kojarzona jest z osobą o ograniczonej sprawności ruchowej czy zmysłowej. Odróżnienie osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim od ogółu osób niepełnosprawnych przysparzało badanym trudności. Jedynie nieliczni pracodawcy, którzy wzięli udział w wywiadach grupowych, przyznali, zgodnie ze stanem faktycznym, że lekką niepełnosprawność intelektualną trudno jest zidentyfikować „na pierwszy rzut oka”. Trzeba także podkreślić, że rzadko który pracodawca miał w ogóle kontakt z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie w stopniu lekkim, które stawiane są w jednym szeregu z osobami cierpiącymi na choroby psychiczne czy ADHD, a którym przypisuje się cechy występujące także w przypadku lekkiej niepełnosprawności intelektualnej. Co więcej, osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną charakteryzowano jako posiadające ograniczenia fizyczne, które w rzeczywistości rzadko ich dotyczą. Już na wstępie należy zaznaczyć, że w badaniach zdiagnozowano bardzo niski stan wiedzy wśród zachodniopomorskich pracodawców na temat zróżnicowania różnych stopni niepełnosprawności, co zidentyfikowano jako jedną z najpoważniejszych przeszkód dla zatrudniania takich pracowników.

Oprócz tego osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim postrzegane są jako osoby **niemogące wykonywać samodzielnych zadań**, *Znam taką dziewczynę, która pracuje w hotelu, świetnie sprząta (...). Ale nie zostawisz takiej osoby samej (F2)*. Osobom z niepełnosprawnością intelektualną trzeba poświęcać więcej uwagi, a w świadomości pracodawców **częściej niż inni pracownicy narażone są one na wypadki przy pracy**: *Nie wiem, czy w pewnym momencie ta osoba nie straci*

przytomności, może się przewrócić, a ja za nią odpowiadam, musi być bezpiecznie, później jak jest jakiś wypadek, to pojawia się problem. Większość ludzi nie chce sobie robić problemu (F2). Badani pracodawcy mieli także obawy, czy osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim mogą dobrze wykonać daną usługę czy czynność: *Jeśli chodzi o takiego masażystę-kręglarza, to tu raczej osoba pełnosprawna – on tobie krzywdy nie zrobi, bo się na tym zna. A taka osoba trochę nie do końca sprawna umyślowo może gdzieś szarpnąć, coś źle zrobić i będą dwie niepełnosprawne* (F2). Pojawiały się nawet opinie, że osoby niepełnosprawne intelektualnie nie powinny obsługiwać ostrych narzędzi: *Ale właściwe obsłużenie obieraka – może to zrobić krzywdę* (F2). Wśród tych wypowiedzi, które potwierdzają stereotypowe postrzeganie osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną jako posiadających jakieś dysfunkcje fizyczne, pojawiały się także bardziej zbliżone do stanu faktycznego wypowiedzi, w których **osoby niepełnosprawne umyślowo utożsamiane były z „trudną młodzieżą”, zachowującą się niespokojnie i mającą dysfunkcje społeczne**: *Nie będzie robiona ankieta w szkole, bo nikt na to się nie zgodzi, że ten ma podejrzenie, że będzie świrował potocznie mówiąc, a ten będzie wybuchowy, a ten będzie szarpał się z kolegami w szkole* (F1). Podkreślano także, że osoby niepełnosprawne w stopniu lekkim **najlepiej sprawdzają się w przypadku prostych prac manualnych**, gorzej zaś radzą sobie z bardziej skomplikowanymi zadaniami: *To jest sfera rzemiosła – takie rzeczy manualne, to jest ok, ale takie prace, jak my tu z koleżanką mamy, to nie za bardzo, bo pewne sytuacje są takie, że trzeba je rozwiązać i my nie możemy sobie pozwolić, że ktoś zrobi fuszerkę, ponieważ my za to odpowiadamy, to jest bezpieczeństwo ludzi. Tak, jak koleżanka powiedziała, przy kosztorysach tak, ale to bardziej osoby niepełnosprawne fizycznie. W mojej branży (architektura) osoba niepełnosprawna może wykonać rysunki, projekty* (F2). Z kolei czynności wymagające odpowiedzialności np. finansowej już niekoniecznie, zdaniem pracodawców, mogą być powierzane osobom niepełnosprawnym intelektualnie w stopniu lekkim. Jednakże oprócz niedoskonałości osób niepełnosprawnych umyślowo, podkreślano także, że w sytuacjach prac fizycznych radzą sobie one lepiej niż osoby zdrowe: *Są często silniejsi. Bo jakoś natura musi zrównoważyć. W tych pracach fizycznych to jest atutem* (F4).

Na podstawie badań jakościowych, trzeba zaznaczyć, że postrzeganie osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim jest w dużej mierze predefiniowane przez osobiste doświadczenia pracodawców. Podczas gdy jedni świadomie unikają kontaktów z osobami z dysfunkcjami, innych denerwuje takie zachowanie: *Nie wiem, czy państwo zwrócili uwagę, że w Inter Marche jest chłopak upośledzony. Bardzo sympatyczny. Dwa razy spotkałam się, że nie było w ogóle kolejki do niego, a w reszcie kas były. Dwa razy to widziałam. Ja byłam zaszokowana, bo ja tam od razu do niego idę. Nie wiem, czy ludzie się boją. On jedynie nie mówi przecież, a jest bardzo sympatyczny. Ludzie nie lubią sobie komplikować życia i to może być też zbyt czasochłonne. W PKO też nikt nie podchodzi do tego chłopaka na wózek, wszyscy się boją* (F3).

Podsumowując, społeczny wizerunek osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim należy zwrócić uwagę, że jest on w dużej mierze kształtowany przez stereotypy, uproszczenia, spowodowane małą znajomością problematyki niepełnosprawności i praktycznie niemożnością odróżnienia tej grupy osób od ogółu niepełnosprawnych. Oznacza to, że pracodawcy, którzy być może spotkali się nawet w środowisku pracy z takimi osobami, mogli wcale z tego sobie nie zdawać sprawy. Lekka niepełnosprawność intelektualna nie jest widoczna, a takie osoby nie posiadają specjalnego orzeczenia. Paradoksalnie jednak, te cechy nie zapewniają im lepszej sytuacji na rynku pracy, nie mogą one konkurować ani z pracownikami pełnosprawnymi, ani z niepełnosprawnymi, z orzeczeniem, których zatrudnienie wiąże się z dofinansowaniem. W świetle przeprowadzonych badań najbardziej znaczącym czynnikiem rzutującym na sytuację osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim jest brak świadomości społecznej, także wśród pracodawców, że taka niepełnosprawność w ogóle istnieje.

Zdaniem badanych, w ostatnich latach sytuacja osób niepełnosprawnych poprawiła się, większa jest świadomość ich problemów, ciągle jednak potrzebują one wsparcia ze strony otoczenia: *Z biegiem lat ta sytuacja się troszeczkę poprawiła. Że ta świadomość ludzi też się zwiększyła. I jest troszeczkę lepiej niż było. Aczkolwiek trzeba cały czas pracować... Są takie osoby. Trzeba im pomóc* (F4). Trzeba jednak zaznaczyć, że pracodawcy głównie mają tu na myśli osoby niepełnosprawne ruchowo, natomiast sytuacja osób z lekkim deficytem intelektualnym jest znacznie gorsza. Traktowane są one jako „gorsza kategoria”, a ukończenie szkoły

specjalnej stanowi pewnego rodzaju piętno: *Świadomość się zwiększyła, lecz nadal uważam, że dziecko z jakimkolwiek upośledzeniem stoi na uboczu. Uważamy ich za gorszych. Społeczeństwo. Bo my nie jesteśmy w stanie dokonać żadnego porównania młodzieży ze szkół masowych do tych ze szkolnictwa specjalnego, a uważam, że są godni tego, by traktować ich na równi (F4).*

Kompetencje osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Oceny kompetencji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, przedstawione przez zachodniopomorskich pracodawców, były bardzo zróżnicowane. Podczas gdy jedni doceniali mocne strony, mogące stanowić atuty osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim na rynku pracy, drudzy podkreślali ich niedoskonałości. Dość powszechną opinią o kompetencjach osób niepełnosprawnych intelektualnie była ich **sumienność**: *Wiem, że oni są bardzo sumienni (F1). Wcale to jego upośledzenie powiedzmy nie wpływało na to, że prace powierzone były wykonywane gorzej. Nie. Wręcz lepiej, sumiennie. Na tego chłopaka zawsze można było liczyć (F1).* Podkreślano także **zdolności manualne** osób niepełnosprawnych w stopniu lekkim oraz ich **skupienie podczas wykonywania prostych zadań**, a także **dokładność**: *Ja wyraźnie widzę, czy ktoś się potrafi przejmować jakąś rzeczą, aż nieraz normalnie byśmy machnęli ręką na to. Natomiast w pewnym sensie to jest atutem, że to są osoby bardzo dokładne. Które jeżeli zaangażują się w jakiś temat, to całym swoim sercem (F4).* Praca taka, zdaniem badanych pracodawców, sprawia osobom z lekką niepełnosprawnością intelektualną radość: *Ale pamiętajmy, że niepełnosprawni w stopniu lekkim funkcjonują jak normalni ludzie. Wydaje mi się, że takie osoby wykonując rzeczy manualne, wykonują je nawet lepiej. Te osoby są tak zaprogramowane, skupione, że tą swoją pracę robią bardzo dobrze, skrupulatnie. Wiedzą, co do nich należy, cieszą się, że mogą to wykonywać i są w jakiś sposób potrzebni (F2).* Jednocześnie osoby takie **mają dużą motywację**: *Są bardzo zmotywowani tacy ludzie (F2). Zaletą jest też punktualność (...) Takie osoby mają motywację do pracy i to się chwali, niczego nie odmówią, zawsze są pod ręką, zapytają się, czy coś jeszcze dodatkowo mogą zrobić (F2).* Sygnalizowano także, że osoby z lekkim deficytem intelektualnym **charakteryzują się większą** niż pełnosprawni **siłą fizyczną**: *Trzeba zaznaczyć, że większość niepełnosprawnych masażyistów to mężczyźni ze względu na siłę fizyczną*

(F2). Akcentowano także fakt, że osobami niepełnosprawnymi intelektualnie w stopniu lekkim dość łatwo się zarządza, a zdaniem niektórych pracodawców ich zaletą jest **mała mobilność**, co powoduje, że bardziej przywiązują się do zakładu pracy: *One są mało mobilne i jeżeli już znajdą dobrą, stałą pracę, to one, mówiąc krótko, długo się tej pracy trzymają. I to jest atutem dla pracodawców, jeżeli kogoś wykształci w fachu, to ta osoba na ogół zostaje bardzo długo. Nie wiem, nie czytałem żadnych badań w tym temacie. Natomiast bardzo często są to osoby przywiązane, zaangażowane wręcz nie raz do takiego poziomu wysokiego, bardzo szczegółowego* (F4).

Oprócz powyższych atutów osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, zachodniopomorscy pracodawcy zauważają także ich **deficyty** m.in. w **myśleniu pojęciowym**, które uniemożliwiają im wykonywanie niektórych prac: *W księgarni – raczej nie widzę takiej osoby u siebie. – Nie mówię o czymś takim, że ktoś ma mi polecać książkę z fizyki kwantowej, ale takie prace podstawowe, proste. – Wiesz, co innego poukładanie w magazynie. Ale co innego jest, gdy trzeba poukładać książki codziennie w innym kluczu. Dziś układam je tak, jutro tak. Potrzebne jest myślenie szybkie, abstrakcyjne. Układ książek, tytułów dopasowanych do tematu* (F2).

Podkreślano jednak, że osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim **dobrze sprawdzają się w przypadku prac prostych** niewymagających myślenia, np. zbieranie owoców, jednakże nawet w przypadku takich obowiązków mogą potrzebować wsparcia: *Moim zdaniem najbardziej bezpieczny jest stróż. Ja właśnie takiego zatrudniłem, niepełnosprawny umysłowo. Jest wspierany przez kamery, przez jakiegoś innego stróża* (F2); a także w czynnościach pomocniczych w gastronomii: *Kiedyś były zakłady, gdzie robiło się szczołki czy gastronomia, to tam jak najbardziej i będzie efekt ich pracy. Tam ich widzę* (F3). Chociaż pojawiały się i odmienne opinie: *Matematyka, rachunkowość. W gastronomii też są rzeczy, które trzeba przeliczać. To na porcje, na coś odmierzyć. To jest odwieczny problem i z tym mają duże trudności* (F4). Pracodawcy sugerowali także, że osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim mogą dobrze sprawdzić się przy pracy przy wycince lasów: *Ja mam kilku pracowników, czy wiem o kilku pracownikach, którzy są absolwentami szkół specjalnych. Bardzo często przewija się temat, że jakiś uczeń nie przyjechał do szkoły, bo poszedł z tatą na zrywkę drewna. Więc osoby*

niepełnosprawne w stopniu lekkim umysłowo docelowo dla gospodarki leśnej mogłyby znaleźć jakąś szansę zatrudnienia i powinno się im stworzyć jakąś możliwość (F4). Warto jednak podkreślić, że w opinii pracodawców osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim mogą pracować w wielu zawodach, jeśli tylko się je odpowiednio do tego przyuczy: Nasi uczniowie pracują w masarni i też są chwaleni. (...) Jak uczeń osiągnie wymagania, które są niezbędne do danej pracy, to on się w tej pracy zrealizuje. Nie będzie wtedy widać, czy on skończył szkołę specjalną, czy on skończył szkołę masową (F4). W opiniach innych badanych lekkie upośledzenie umysłowe praktycznie nie wpływa na jakość wykonywanych przez osoby niepełnosprawne prac rzemieślniczych, która może być na tym samym poziomie, jakby wykonały je osoby pełnosprawne: Te osoby są tak różne. One się trafiają tak, jak cały przekrój społeczeństwa. Może być z lekkim lub poważnym upośledzeniem. Może być złośliwy, nieprzystosowany, a może być w drugą stronę. Miły, sympatyczny, przystosowany i chcący czegoś. Jako takie ograniczenie, tak jak życie. Jak się trafi taki, to jest taki, a jak nie to inny. Tak jak mówię. W moim przypadku nie stanowiłoby to problemu, bariery. Bo podchodziłbym jak do każdego innego. Z takim czy innym charakterem. Trochę tych uczniów przewinęło się przez mój zakład przez lat dwadzieścia parę. Kilkudziesięciu, czyli cały ten przekrój i tym się różnią. To czy on był w jakimś stopniu ograniczony, to nie stanowiło żadnego kryterium (F1).

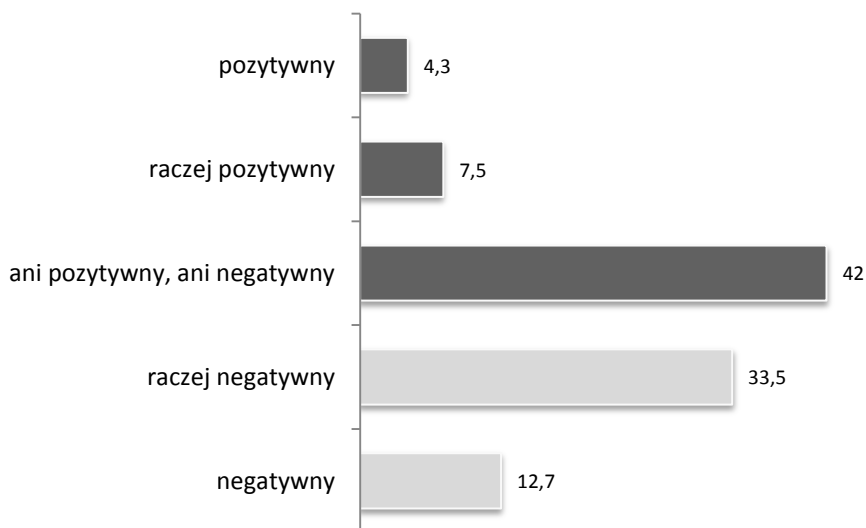
Pamiętać należy, że powyższe opinie nie stanowią diagnozy faktycznych umiejętności osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, ale jedynie stanowią opinie badanych pracodawców z województwa zachodniopomorskiego. Przy okazji wywiadów dokonano ciekawej obserwacji co do wpływu dynamiki grupy, w której przeprowadzano wywiad na przekonania pracodawców do jakich zadań najlepiej nadają się osoby z lekkim deficytem intelektualnym. W wywiadach, w których przynajmniej jeden respondent deklarował wiedzę na temat sytuacji osób niepełnosprawnych intelektualnie, opinie na temat ich kwalifikacji były bardziej pozytywne, dostrzegano szersze perspektywy ich zatrudnienia. Odmienną sytuację notowano jednak w grupach, gdzie ogólna wiedza na temat niepełnosprawności intelektualnej była niewielka. Tam kompetencje niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim oceniano bardziej krytycznie. Świadczy to o tym, że stan wiedzy pracodawców nie pozostaje bez wpływu na ocenę

kompetencji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, a co za tym idzie na chęć ich zatrudniania w swoich firmach.

Zatrudnianie osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Przeprowadzone badania ilościowe potwierdziły negatywny stosunek zachodniopomorskich pracodawców do zatrudniania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Postawy te zostały zweryfikowane dwukrotnie w standaryzowanym kwestionariuszu wywiadu, a reprezentatywny dla województwa dobór próby sprawia, że można wnioskować, że są one rozpowszechnione na terenie całego badanego obszaru. Zarówno w pytaniu diagnozującym pośrednio stosunek do zatrudniania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim (tj. pytaniu o opinie), jak i pytaniu badającym tę kwestię bezpośrednio (tj. pytaniu o postawy), odpowiedzi były jednoznacznie krytyczne. Zdaniem większości pracodawców stosunek do zatrudniania takich osób jest negatywny (46% w tym 13% wydało jednoznaczną ocenę), zaś 42% oceniło go neutralnie. Pozytywne opinie podkreśliło jedynie 12% respondentów (z czego 4% nie miało co do tego wątpliwości).

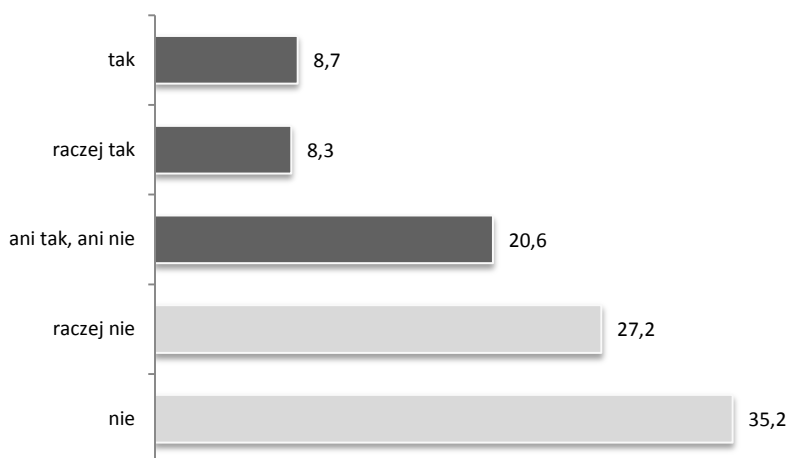
Wykres 1. Jaki jest Pana/i zdaniem stosunek pracodawców do zatrudniania osób niepełnosprawnych intelektualnie? (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań. N=1012.

Natomiast pytanie odnoszące się bezpośrednio do postaw pracodawców miało charakter projekcyjny. Badanych zapytano, czy zatrudniliby osoby niepełnosprawne intelektualnie, gdyby zapewniono im wsparcie doradcze, a także możliwość dofinansowania stanowiska pracy, szkoleń, wynagrodzenia, przystosowania stanowiska pracy czy ulg podatkowych, które dostępne są pracodawcom zatrudniającym osoby niepełnosprawne posiadające orzeczenie o niepełnosprawności. Co ciekawe, także i w tym przypadku ponad połowa zachodniopomorskich pracodawców nie zdecydowałaby się na zaoferowanie osobom niepełnosprawnym intelektualnie w stopniu lekkim pracy, mimo wyraźnych profitów płynących dla zakładu pracy z takiego rozwiązania.

Wykres 2. Czy gdyby istniała możliwość skorzystania przez Pana/i firmę z którejś z w/w form wsparcia, czy zdecydował/aby się Pan/i zatrudnić osoby niepełnosprawne intelektualnie? (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań. N=1012.

Poniżej przedstawiono analizę gotowości do zatrudnienia we własnej firmie osób niepełnosprawnych intelektualnie według rodzajów oczekiwanego wsparcia ze strony władz i instytucji publicznych. Z analizy wynika, że średnio najmniej chętni do przyjęcia do pracy osób niepełnosprawnych byli pracodawcy, którzy proponowali dofinansowanie do przystosowania stanowiska pracy oraz wynagrodzenia. Natomiast najbardziej chętni do zaoferowania im zatrudnienia były firmy oczekujące od władz i instytucji publicznych wsparcia doradczego i dofinansowania szkolenia nowych pracowników. Przeprowadzone testy statystyczne

pokazały, że różnice średnich pomiędzy tymi formami wsparcia a pozostałymi są istotne statystycznie²⁰³. Obserwacje te mają doniosłe znaczenie praktyczne. Na podstawie przeprowadzonych badań okazuje się, że ani potencjalne dofinansowanie do przystosowania stanowiska pracy dla ONI w stopniu lekkim, ani dofinansowanie ich wynagrodzenia nie przyczyni się znacznie do zwiększenia zatrudnialności takich osób. Przeciwnie, działania mające na celu poprawę sytuacji ONI w stopniu lekkim na rynku pracy powinny skupiać się raczej na doradztwie dla zainteresowanych przedsiębiorstw oraz dofinansowaniu szkolenia pracowników.

Tabela 1. Gotowość pracodawców do zatrudnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie przy zapewnieniu odpowiedniego wsparcia ze strony władz i instytucji

Rodzaje oczekiwanego wsparcia	Średnia chęć zatrudnienia osoby niepełnosprawnej intelektualnie ²⁰⁴
Wsparcie doradcze	2,3037
Dofinansowanie szkolenia pracowników	2,27
Zwolnienie z podatku od nieruchomości	2,2174
Zwolnienie z wpłat na PFRON	2,0833
Dofinansowanie do przystosowania stanowiska pracy ONI	1,9474
Dofinansowanie do wynagrodzenia ONI	1,9048

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań. N=1012.

Bariery w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

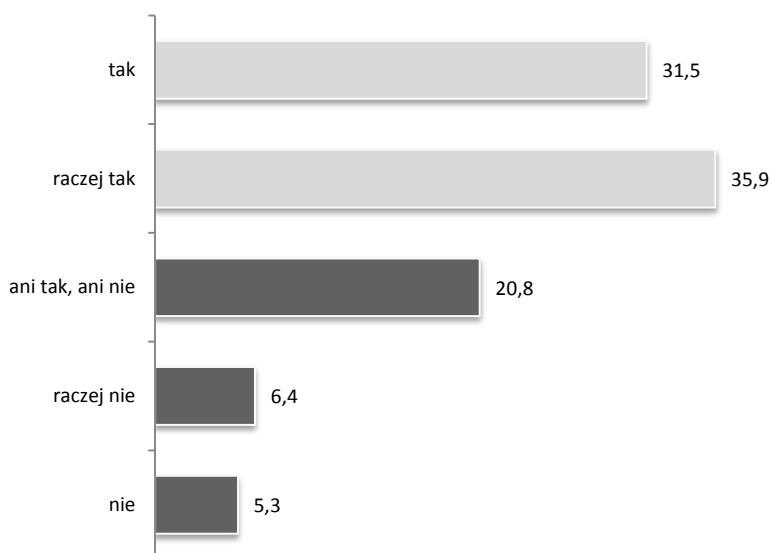
Większość pracodawców z województwa zachodniopomorskiego uważa, że bariery w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim są powszechne. Z taką diagnozą zgodziło się 67% badanych (z czego 32% nie miało co do tego wątpliwości). Natomiast zdaniem 12% pracodawców bariery w zatrudnianiu niepełnosprawnych intelektualnie nie istnieją (z czego dla 5% jest to oczywiste).

---

²⁰³ Istotność testów Welcha i Brown-Forsythe'a. Różnice są istotne na poziomie $p < 0,05$.

²⁰⁴ Średnia na skali 1-5, gdzie 5 jest oceną najbardziej pozytywną.

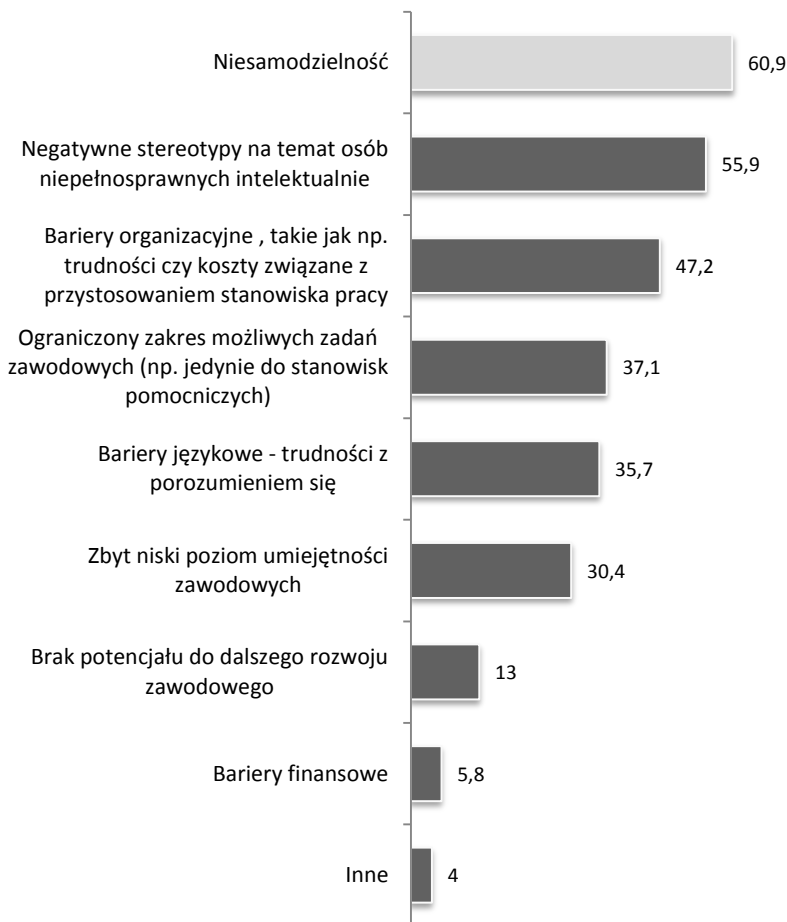
Wykres 3. Czy Pana/Pani zdaniem istnieją bariery w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych intelektualnie? (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań. N=1012.

Za główną przeszkodę w przyjmowaniu osób niepełnosprawnych intelektualnie do zespołu pracowników, pracodawcy uznają ich niesamodzielność (60,9%), a następnie negatywne stereotypy (55,9%), bariery organizacyjne, m.in. trudności z przystosowaniem stanowiska pracy dla potrzeb osoby niepełnosprawnej (47,2%). Znacznie rzadziej podkreślano takie bariery jak ograniczony zakres zadań, które osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą wykonywać w pracy (37,1%), trudności z porozumiewaniem się (bariery językowe) (35,7%), zbyt niski poziom umiejętności zawodowych (30,4%). Bardzo rzadko wskazywano zaś na bariery finansowe (5,8%) czy brak potencjału do dalszego rozwoju (13%).

Wykres 4. Główne bariery w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych intelektualnie (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań. Odpowiedzi wielokrotne. N=1012. Odpowiedzi nie sumują się do 100%.

W tym miejscu należy podkreślić, że rozkład odpowiedzi na to pytanie sugeruje bardzo stereotypowe postrzeganie osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Najbardziej liczna kategoria odpowiedzi na pytanie o przeszkody w zatrudnieniu - „niesamodzielność” – najlepiej o tym świadczy. Wielokrotnie podczas analizy zdiagnozowano mylenie przez pracodawców osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim z osobami niepełnosprawnymi w stopniu lekkim lub też z ogółem osób niepełnosprawnych. Odnosząc się do powyższego pytania należy zaznaczyć, że osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim w większości są samodzielne, a określanie ich w przeciwny sposób wskazuje na

nieznajomość specyfiki tej grupy wśród pracodawców województwa zachodniopomorskiego. Obserwację tę potwierdzają wyniki badań jakościowych: ***Spółceństwo ma problem z tym, co to znaczy niepełnosprawność w niewielkim stopniu, bo tak naprawdę osoby z lekką niepełnosprawnością mogą prowadzić własne firmy, tyle tylko, że my postrzegamy te osoby jako niedorozwinięte, które nie za bardzo ogarniają, co się wokół nich dzieje, bo tak wcale nie musi być. Mogą to być osoby, które fizycznie wykonują bardzo dobrze wiele rzeczy i z zewnątrz, w rozmowie z nimi wcale się nie odczuwa, że są to osoby niepełnosprawne i w tym momencie mogą sami pozostać na stanowisku, tylko chodzi o ten brak wiedzy społeczeństwa*** (F2).

W niektórych wywiadach pracodawcy bezpośrednio sygnalizowali, że ich stan wiedzy na temat specyfiki osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim jest niewystarczający: ***Pracodawcy są za mało informowani. Praktycznie nie ma żadnych informacji (...) Nie wiemy, jacy to są ludzie; co ewentualnie mogliby nam zaproponować*** (F1).

Warto podkreślić, że **przy pierwszym kontakcie osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim zasadniczo nie różnią się od osób pełnosprawnych**, a zauważenie ich deficytów np. społecznych, może zająć trochę czasu. Problem ten był sygnalizowany przez pracodawców, którzy czasami w ogóle nie zdają sobie sprawy, że wśród ich pracowników występują także ONI w stopniu lekkim. Nie posiadają bowiem specjalnych zaświadczeń, a jedyną przesłanką, na podstawie której można wnioskować o ich deficytach umysłowych jest ukończenie szkoły specjalnej, wpisane w CV. Ten brak świadomości pracodawców, może, ale nie musi, wpływać na sytuację zawodową osób niepełnosprawnych intelektualnie. Z jednej strony bowiem, już na wstępie, nie są oni dyskryminowani (także pozytywnie) ze względu na swoją niepełnosprawność, z drugiej zaś świadomość pracodawców na temat ich specjalnych potrzeb (np. wymagania większej uwagi i cierpliwości) może mieć spore znaczenie. Brak jasnej informacji, o tym, jak taką osobę przygotować do wykonywania obowiązków, z jakimi czynnościami może mieć problemy, może zahamować ich rozwój zawodowy oraz generować konflikty (wynikające z braku wzajemnego zrozumienia) w miejscu pracy: ***Myśmy oczekiwali, że przypadłości tych ludzi będą jawne w formie rzetelnego badania, że do tego zawodu się nadaje, w jakim stopniu, do jakich prac*** (F1).

Tutaj kolega mówi o zaświadczeniu lekarskim, które wydaje lekarz medycyny pracy. Nie wydaje mi się, by ten młody człowiek, który idzie po to zaświadczenie musiał mówić o tym. Bo z tego co słyszałem, to nie musi mówić, że ona ma jakąś przypadłość, nie musi się chwalić. A nie wiem, czy lekarz ma za zadanie dopytać znowu. Bo ja dostając świadectwo, czy on się nadaje nie mam tam wpisane, że cierpi na ADHD czy jest podejrzany o to. Że ja muszę wziąć poprawkę na to, że z tym człowiekiem może zacząć się coś dziać lub nie. Może być to normalna współpraca (F1).

W przypadku braku rzetelnej informacji dostępnej dla pracodawców, większość z nich posługuje się stereotypami, uproszczonymi, opartymi na generalizacjach sądami. Natomiast **stereotypowe traktowanie osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim**, także i podczas wywiadów grupowych, zidentyfikowano jako główną przeszkodę ich udziału w rynku pracy: *Te stereotypy przeważają. Zwłaszcza w takim środowisku małomiasteczkowym, jak jest u nas. Może po ośrodku szkolno-wychowawczym z miejsca spisać go na straty. Bo z niego i tak nic nie będzie (F4).* Opinie te potwierdzali także inni pracodawcy, sygnalizując, że w dużych miejscowościach sama już obecność ośrodka dla osób niepełnosprawnych, ich widoczność w przestrzeni publicznej, kontakt z osobami niepełnosprawnymi, może pozytywnie wpływać na ich sytuację. *Niejednokrotnie dzwonią tutaj do nas i chwalą, że pracują gdzieś w McDonald 's, gdzieś w ochronie. Myślę, że są to prace takie typowo fizyczne. Ale oni są zadowoleni, są szczęśliwi, że mogą do nas zadzwonić i się pochwalić, że pracują. I to jest to; właśnie tu nasze środowisko w Bobolicach jest na pewno moim zdaniem wyczulone na niepełnosprawność. Ze względu na ten ośrodek (F4).*

Niepełna informacja, będąca podstawą stereotypów na temat osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, przekłada się na obawy pracodawców do zatrudniania takich osób. **Pracodawcy obawiają się** przede wszystkim, że osobom niepełnosprawnym intelektualnie **trzeba będzie poświęcić więcej uwagi**, a także pomóc im w pokonywaniu barier, które nie są związane z obowiązkami zawodowymi: *Miałam takie doświadczenie, że miałam dziewczynkę na praktycznej nauce zawodu, która była w klasie integracyjnej, w szkole zawodowej. To zupełnie się nie udało. Zupełnie. Nie wiem. Ona była niewłaściwie przygotowana do podjęcia takiego zawodu, ponieważ pierwsza wizyta to się skończyła tym, że dostała hysterii, nie chciała mamy puścić za rękę, więc wydaje mi się, że tu był*

popętniony jakiś błąd, bo ja jako pracodawca nie mogę poświęcać takiej dziewczynie tyle czasu, by zaczynać od tego, żeby sam próg zakładu chciała przekroczyć. Takie problemy. Tutaj się męczyliśmy jeden semestr i ona niestety musiała zrezygnować (F1).

Niepokój zachodniopomorskich pracodawców budziło też **zapewnienie odpowiedniego bezpieczeństwa w pracy** osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim: *Nie wolno dopuścić takiego człowieka do pracy przy napięciach i tak dalej (F1)*. Niektórzy zaś podkreślali, że zatrudnienie osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną wiąże się z **koniecznością ciągłego nadzoru** ich pracy przez innych pracowników: *Dla pracodawcy to jest po prostu strach, bo nie dość, że pracodawca musi przyrzucać, to dodatkowo musi być osoba, która będzie kontrolowała (F2).*

Oprócz stereotypów stanowiących główną barierę zatrudniania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, zachodniopomorscy pracodawcy wymieniali także i inne ograniczenia, które bezpośrednio nie zniechęcają do zatrudnienia takich osób, jednocześnie jednak nie stanowią dla przyjmowania ich do pracy specjalnej zachęty. Podkreślano przede wszystkim **brak korzyści**, głównie **finansowych** z zatrudnienia tego rodzaju pracownika: *Pracodawcy nie mają żadnych korzyści z tego (F1).*

Takie coś nastąpi w momencie, kiedy pracodawca będzie świadomy, będzie wiedział, jakie są możliwości, jak te osoby wyglądają, jakie mają kwalifikacje. Bo ja w tej chwili nie pójdę i nie zapytam o osobę niepełnosprawną, bo ja się boję. Nie ma świadomości. Do czego zmierzam. To jest fajne, ja na przykład mogę pójść i powiedzieć: chce skorzystać z dotacji miasta, państwa, czegokolwiek. Że oni pokryją składkę tego człowieka na ubezpieczenie czy cokolwiek. Dostanę 200 zł miesięcznie. I ja chce takie miejsce stworzyć u siebie. Ja proszę o takiego pracownika (F2).

Jednocześnie jednak, oprócz braku wymiernych korzyści z zatrudnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie, pracodawcy, którzy wzięli udział w wywiadach grupowych wskazywali na **koszty**, które będą musieli ponieść **w związku z zatrudnieniem** tej osoby: *Za duże byłyby koszty utrzymania. To jest niemożliwe (F2).*

Trzeba jednak przypomnieć, że wyniki badań ilościowych pokazały, że nawet w przypadku potencjalnych profitów finansowych, nie wzrasta znacząco deklarowana chęć do zatrudniania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Pracodawcy sygnalizowali także, że na brak chęci zatrudniania takich osób wpływają czynniki systemowe, między innymi

zmniejszenie liczby szkół specjalnych oraz niski poziom nauczania w takich placówkach: *Wracając do tej niepełnosprawności umysłowej – to tak jak koleżanka mówi – to są prace manualne, można te osoby nauczyć wykonywania jakiejś czynności bezpiecznie, tylko wracając do podstaw, nie ma gdzie takich osób nauczyć tej pracy. Słyszysz się, że były szkoły, ośrodki, które przystosowują, ale to się wszystko zamyka. Ponadto pracodawcy tracą ulgi z tytułu zatrudniania osób niepełnosprawnych (F2).*

Masz dziecko niepełnosprawne, to co one w tej szkole może zrobić, nic. Później kończy szkołę i nie ma żadnych predyspozycji do pracy w zawodzie. Przychodzi do pracy i co, ja mam go uczyć tego, co on powinien wynieść ze szkoły? To jest zadanie dla szkoły (F2).

Pracodawcy sugerowali także, że do zatrudniania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim zniechęcają ich **skomplikowane procedury formalne:** *Taki pracownik musi mieć kartę zdrowia, musi mieć badania do pracy na wysokości i moje pytanie, jak taką osobę niepełnosprawną puścić na wysokość. Jeżeli ja nie mam tych papierów, to każda kontrola z Urzędu czy gdziekolwiek, nałoży na mnie karę. Powiem tak, jeśli ta osoba ma niewielki stopień niepełnosprawności, to dałoby radę się ją przyuczyć, wyznaczyć osobę kontrolującą wykonanie najprostszych czynności. Tu chodzi o przełamanie tej bariery papierowej i te wszystkie kontrole. Pracodawcę przeraża strona formalna (F2).*

Trzeba jednak podkreślić, że zatrudnianie osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną, które nie stanowią osobnej kategorii pracowników, nie wymaga żadnych specjalnych dokumentów. Wypowiedzi takie są zatem ponownym potwierdzeniem niskiego stanu wiedzy zachodniopomorskich pracodawców.

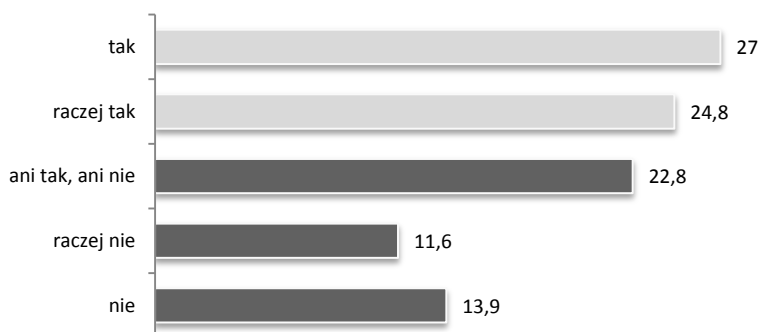
Wszystkie omówione powyżej czynniki sprawiają, że osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim znajdują się w szczególnej sytuacji na rynku pracy. Z jednej strony pracodawcy nie posiadają odpowiedniej wiedzy jak postępować z takim pracownikiem, posługują się stereotypami, z czego wynikają nierealne oczekiwania (np. co do możliwości uzyskania dofinansowania z PFRON), z drugiej natomiast obawiają się procedur, wypełniania stosów dokumentów, z którymi w rzeczywistości nie będą mieć w przypadku zatrudnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim do czynienia. Tak naprawdę, jak wynika z badań, **pracodawcy nie widzą realnych zachęt do zatrudniania pracowników niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim.** Sytuację tę może zmienić

jedynie wzrost świadomości i wiedzy na temat sytuacji osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Pamiętać należy, że właśnie wsparcie doradcze zdiagnozowane zostało jako największa zachęta do zatrudniania takich osób dla zachodniopomorskich pracodawców.

Korzyści z zatrudniania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Pomimo że większość badanych zauważa widoczne bariery w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych intelektualnie, 52% pracodawców dostrzega także korzyści w posiadaniu w swoim zespole takich pracowników (w tym 27% jednoznacznie). Żadnego pożytku z zatrudniania niepełnosprawnych intelektualnie dla firmy nie widział co czwarty pracodawca (z czego 14% nie miało co do tego wątpliwości). Natomiast 23% badanych nie miało w tej kwestii wyrobionego zdania.

Wykres 5. Czy dostrzega Pan/Pani korzyści dla pracodawców w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych intelektualnie? (%)

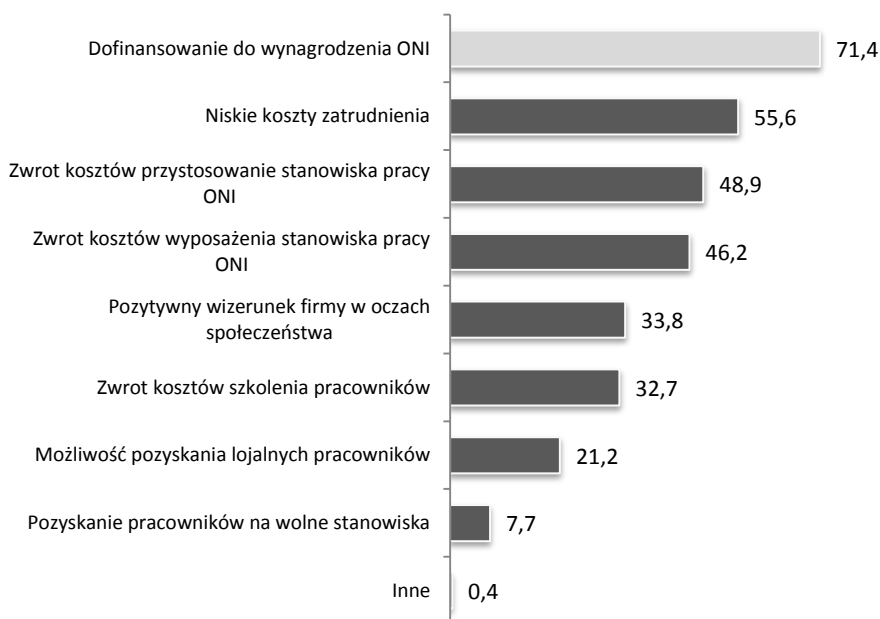
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań. N=1012.

Pracodawcy, którzy zauważyli korzyści z zatrudniania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, poproszeni zostali o doprecyzowanie, jakie dokładnie są zalety obsadzania stanowisk takimi osobami. Najczęściej podkreślano korzyści finansowe, które mają pracodawcy z zatrudniania osób niepełnosprawnych: dofinansowanie wynagrodzenia (71,4%), niskie koszty zatrudnienia (55,6%), zwrot kosztów przystosowania (48,9%) czy wyposażenia stanowiska pracy do potrzeb osób niepełnosprawnych (46,2%). Znacznie rzadziej podkreślano kreowanie w ten sposób pozytywnego wizerunku firmy w oczach społeczeństwa (33,8%), możliwość pozyskania lojalnych pracowników (21,2%) czy w ogóle pozyskanie pracowników na wolne stanowiska (7,7%). Odpowiedzi te

jednak ponownie sygnalizują omówiony wcześniej problem niskiej świadomości pracodawców na temat tego, kim są osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim. Wszelkie dotacje i dofinansowania dostępne z PFRON dla osób niepełnosprawnych dotyczą bowiem kategorii niepełnosprawnych posiadających orzeczenie nadawane przez instytucje państwowe. Pomimo że do tej kategorii zaliczają się osoby niepełnosprawne w stopniu lekkim, to osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim już nie. Niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim²⁰⁵ jest pojęciem z pogranicza medycyny i pedagogiki i ma jedynie pomocnicze znaczenie dla instytucjonalnego definiowania niepełnosprawności (która może wiązać się z odpowiednimi dofinansowaniami).

Wykres 6. Jakie korzyści widzi Pan/i z zatrudniania osób niepełnosprawnych intelektualnie? (%)

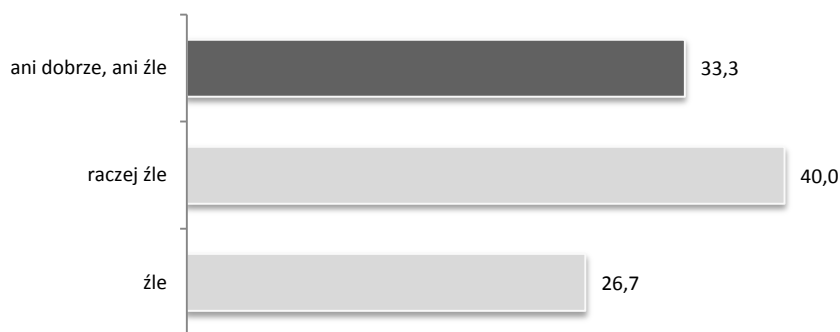

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań. Odpowiedzi wielokrotne. N=1012.
Odpowiedzi nie sumują się do 100%.

²⁰⁵ J. Wyczesany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*, Kraków 2002, s. 29.

Pomimo deklarowanych przez pracodawców korzyści, szczególnie finansowych, wynikających z przyjmowania do pracy osób niepełnosprawnych intelektualnie, zdecydowana większość badanych firm z województwa zachodniopomorskiego nie zatrudnia takich pracowników (98,4%). Niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim zatrudniało jedynie 1,6% przedsiębiorstw. Pracodawcy zatrudniający osoby niepełnosprawne intelektualnie zostali poproszeni o ocenę ich umiejętności. Ponad 66% z nich wydało krytyczną ocenę kwalifikacji osób niepełnosprawnych intelektualnie (diagnoza 27% była jednoznaczna). Warto podkreślić, że żaden z badanych pracodawców nie wyraził pozytywnej opinii na temat zdolności takich pracowników, jednakże co trzeci nie miał na ten temat wyrobionego zdania.

Wykres 7. Jak ocenia Pan/Pani poziom umiejętności zawodowych osób niepełnosprawnych intelektualnie? (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań. Odpowiedzi wielokrotne.
N=15.

Jeśli umiejętności nielicznych zatrudnionych niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim ocenione są negatywnie, należy podejrzewać, że nie zapewnia się im dostatecznego wsparcia w miejscu pracy bądź też niedostateczne jest ich przygotowanie zawodowe. Tymczasem ponad 70% pracodawców z województwa zachodniopomorskiego nie jest zainteresowanych współpracą ze szkołami zawodowymi kształcącymi osoby niepełnosprawne w stopniu lekkim (z czego 40% dało jednoznacznie negatywną odpowiedź) na przykład w kwestii odbywania praktyk zawodowych w przedsiębiorstwach.

Przedstawione powyżej wnioski z badań ilościowych znajdują także swoje potwierdzenie w przeprowadzonych zogniskowanych wywiadach grupowych. Biorący w nich udział pracodawcy, sytuację zawodową osób

niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim także oceniają jako złą, a **sytuacja zatrudniania takich osób należy**, ich zadaniem, **do rzadkości**: *U nas to tak się chyba wszyscy zgodzą, że to jest margines zatrudnianie osób niepełnosprawnych czy z lekkim upośledzeniem (F1)*. Pomimo to zauważono, że większe miejscowości zapewniają szerszą ofertę pracy, bardziej liczne są w nich Zakłady Aktywności Zawodowej czy liczba szkół specjalnych, w których osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą pobierać naukę: *U nas zatrudnienie osób niepełnosprawnych lub z jakimś lekkim stopniem upośledzenia to jest margines, ale w Kołobrzegu są takie instytucje ZAZ. Zakład Aktywności Zawodowej, Warsztaty Terapii Zajęciowej i tam moja córka jest nawet psychologiem, tam właśnie pracuje. Jeszcze oprócz tego jest taka szkoła na Rzecznej. Tam są typowe firmy, to znaczy instytucje, które zajmują się tymi osobami w lekkim upośledzeniu, jak i jakimś głębszym (F1)*.

Sygnalizowano także, że zdarzają się, jednak sporadycznie, przypadki, kiedy osoby niepełnosprawne intelektualnie znajdują pracę w handlu czy usługach, rzadziej zaś powierzane są im obowiązki wiążące się z odpowiedzialnością za życie lub zdrowie osób trzecich: *Ja prowadzę zakład elektryczno-instalacyjny (...). Niepełnosprawni z całym szacunkiem, ale nie są brani pod uwagę, żeby ich zatrudniać do tego. Tu jest jedna sprawa. A druga sprawa, tu na naszym rynku, jest duży ośrodek, gdzie niepełnosprawni robią tam jakieś prace. Szyją, gotują, to jest przyjęte w dość dużym zakresie działalności. Tam są objęci opieką i są te zawody niestwarzające zagrożenia dla zdrowia i życia. Po prostu handel, ale tak jak u mnie, to muszą być inteligentne, bystre chłopaki, bo nawet w budownictwie było kiedyś tak, że elektrycy to jest elita i do dziś to jest tym bardziej, jeżeli chodzi o technologie, rozwiązania. Musi być bystry chłopak, by się nadawał do tego (F1)*.

Sugerowano, że osoby lekkim deficytem intelektualnym mogą znaleźć zatrudnienie w cukiernictwie: *W moim przypadku dziewczyna klasa cukiernik mogłaby się sprawdzić, bo jest wiele takich prac pomocniczych, których cukiernik mógłby nie wykonywać. Gdyby miał taką pomoc, gdyby to było ktoś sumienny, to by się sprawdził (F1)*. W badaniu wzięli udział pracodawcy, którzy zatrudniali już takich uczniów na praktyki i byli zadowoleni z tego, jak wywiązywali się ze swoich obowiązków. *To praktyka, można traktować go jako pomocnika. Mówię mam kontakt. Radzi sobie doskonale. Pracuje i ma takie dosyć odpowiedzialne stanowisko w nowej*

pracy. Jest dobrze. Nie miałbym zahamowań, żeby znowu przyjąć takiego ucznia czy uczniów (F1). Opinia ta nie była odosobniona, także i inny pracodawca zwrócił uwagę, że jego niepełnosprawny intelektualnie pracownik pracował na tym samym poziomie, co osoby pełnosprawne: W branży, w której ja pracuję, nie stanowiło to większego problemu. Zasymilował się z pozostałymi uczniami, pracownikami. Proces może trochę dłużej niż w przypadku zdrowych uczniów przebiegał, ale nastąpił w nie tak długim czasie. Przystosował się, zastosował się. Skończył szkołę, praktykę z oceną dobrą (F1).

Podsumowanie

W świetle przeprowadzonych badań, należy jeszcze raz podkreślić, że wiedza zachodniopomorskich pracodawców na temat specyfiki grupy jaką tworzą osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim jest znikoma. Większość pracodawców nie zatrudnia takich osób. Co więcej nie wyraża chęci przyjęcia ich do załogi swojego przedsiębiorstwa nawet, jeśli wiązałoby się to z korzyściami finansowymi. Pracodawcy oczekują zachęt m.in. ze strony państwa, które motywująco wpłynęłyby zatrudnianie takich osób, bo w innym wypadku przyjmowanie osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim do grona swoich pracowników postrzegają jako działalność prawie charytatywną: *Czyli jednym słowem, musi być jakaś marchewka ze strony rządu, jeżeli zależy im na tym, aby takie osoby zatrudnić (F2).*

Jeżeli te osoby rzeczywiście mają gorzej na starcie, to czy są skierowane jakieś działania ze strony naszego państwa. Jeżeli pracodawca ma realną promocję zatrudnienia tej osoby, to może chociaż na początku będzie bodźcem do zatrudnienia tej osoby. I być może po czasie, jak te różne zalety, o których mówiłem się uaktywnią, ten pracodawca zobaczy, że rzeczywiście było warto zainwestować w tą osobę i po czasie ta osoba zdobędzie pewne umiejętności i doświadczenie, które będą go osadzały na tym stanowisku na stałe, to okaże się, że dobrze sobie zaktywizowaliśmy pracownika i mamy pożytek dla pracodawcy i całego społeczeństwa, bo ja też nie wiem, jakie jest działanie ze strony państwa. Czy te osoby są promowane na rynku pracy, czy stawiane jak każdy równorzędny pracownik (F4).

Jak wynika z badań najbardziej skuteczne okazać może się wsparcie doradcze skierowane do pracodawców przekazujące podstawową wiedzę na temat tej kategorii osób. Informacji takiej domagają się także sami

pracodawcy, którzy nie potrafią rozróżnić niepełnosprawności intelektualnej od niepełnosprawności np. ruchowej. Niewiedza pracodawców rodzi konieczność zorganizowania spotkań informacyjnych, trzeba się jednak liczyć z niechęcią niektórych pracodawców do tego typu rozwiązań, które już zidentyfikowano podczas przeprowadzonego badania jakościowego: *Mnie nie zależy na takich spotkaniach, powiem szczerze. Nie widzę sensu takich spotkań z samymi uczniami, z rodzicami uczniów, czy jakiegoś zebrania, spędu. Zupełnie nie. Kontakt z rodzicami tych uczniów jest na początku przed przyjęciem na praktykę. Nie raz zdarza się telefoniczny, nieraz w czasie praktyk, gdy niepokojące się historię dzieją pod tytułem: absencja, drobne uchybienia, większe, mniejsze. To ten kontakt jest. O czym byśmy mieli? O narzekaniu? Sądzę, że nie byłoby frekwencji ze strony rodziców i rzemieślników. Bezcelowe zupełnie (F1).* Sytuacje takie nie powinny jednak zniechęcać, gdyż przeprowadzone badania jasno wskazały, że negatywne stereotypy na temat osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim są głównym powodem ich niskiego uczestnictwa w rynku pracy. Tymczasem podczas wywiadów grupowych zaobserwowano, że pracodawcy czują się praktycznie zwolnieni z odpowiedzialności za trudną sytuację osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim na rynku pracy. Bezpodstawnie, bo to w ich rękach w dużej mierze leży dostęp osób niepełnosprawnych intelektualnie do zatrudnienia.

Bibliografia

- Cytowska B., (red.), *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności. Analiza badań – krytyka podejść – propozycje rozwiązań*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Majewski T., *Problem zatrudnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, w: B. Cytowska (red.), *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności. Analiza badań – krytyka podejść – propozycje rozwiązań*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 89-105.
- *Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych*, Organizacja Narodów Zjednoczonych, 1994, dostępny: www.opc.uj.edu.pl/poradnik/links/pdf/Standardowe_Zasady.pdf.
- Wyczesany J., *Pedagogika osób z lekkim upośledzeniem umysłowym*, w: W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2005

Postawy osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim wobec edukacji oraz pracy zawodowej

Wprowadzenie

Osoby niepełnosprawne intelektualnie (ONI) w stopniu lekkim pod wieloma względami rozwijają się i funkcjonują gorzej niż osoby pełnosprawne, co przejawia się w trudnościach z postrzeganiem świata, myśleniem abstrakcyjnym, czy też wyrażaniem własnym myśli i emocji²⁰⁶. Pomimo tych problemów, a z drugiej strony – właśnie ze względu na nie, ONI powinni być objęci systemem kształcenia umożliwiającym rozwój i przełamywanie barier codziennego życia. Edukacja jest dla nich także szansą na zdobycie zatrudnienia, które może im przynieść zarobek, a także satysfakcję i poczucie niezależności. Jakie są postawy osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim wobec tych dwóch kluczowych w życiu człowieka sfer? Jakie czynniki wpływają na ich stosunek do edukacji i pracy zawodowej? Próba odpowiedzi na te pytania została podjęta w niniejszym artykule. Posłużyły ku temu wyniki badań jakościowych, przeprowadzonych w ramach projektu pn. „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych”, na które składały się indywidualne i grupowe wywiady z uczniami i pracownikami z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, przedstawicielami oświaty, przedstawicielami szkół zawodowych oraz pracodawcami²⁰⁷. Na podstawie uzyskanych wypowiedzi możliwe jest zdefiniowanie postaw ONI w stopniu lekkim wobec edukacji i pracy zawodowej w aspekcie poznawczym, emocjonalnym i behawioralnym.

W teorii postaw wyróżnia się zwykle definicyjnie ich trzy składowe elementy, zwane komponentami: **poznawczym, afektywnym**

---

²⁰⁶ Zob. *Analiza sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim*, projekt pn. Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych

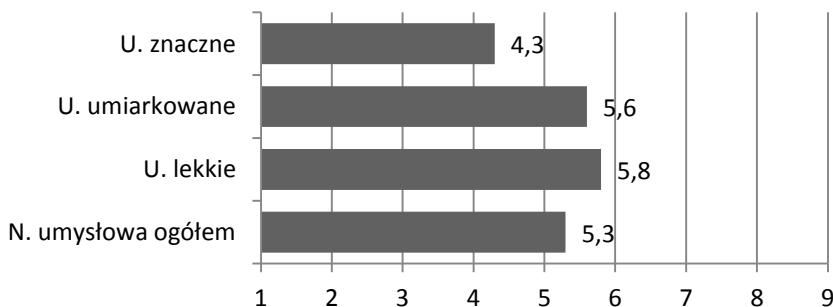
²⁰⁷ *Raport z badań jakościowych prowadzonych metodą indywidualnego wywiadu pogłębionego (IDI) w ramach projektu: Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych,*

Raport z badań jakościowych prowadzonych metodą zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI) w ramach projektu: Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych

i behawioralnym²⁰⁸. Analiza postaw ONI w stopniu lekkim wobec edukacji i pracy z perspektywy tych trzech elementów umożliwia określenie przekonań, poglądów i opinii, zdefiniowania pozytywnych lub negatywnych ocen i odczuć oraz podejmowanych i planowanych działań w obszarze edukacji i pracy.

Przed dokonaniem właściwej analizy, warto przytoczyć wyniki innych badań, zawartych w raporcie Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON) na temat wpływu wykształcenia na aktywność zawodową osób niepełnosprawnych z 2009 roku. W ramach projektu przeprowadzono badania z samymi niepełnosprawnymi, ich opiekunami oraz ekspertami. W badaniu podjęto m.in. próbę określenia wartości wykształcenia dla osób niepełnosprawnych intelektualnie, czy ich gotowość do podjęcia pracy zawodowej. Okazało się, że dla ogółu osób niepełnosprawnych intelektualnie (bez względu na stopień) wykształcenie jest postrzegane jako ważniejsze niż dla osób zdrowych. Przewaga ta zaznacza się natomiast szczególnie w przypadku ONI w stopniu lekkim. Im głębszy stopień niepełnosprawności, tym waga wykształcenia w relacji z osobami zdrowymi maleje, co wyraźnie pokazuje wykres 1.

Wykres 3. Postrzegana waga wykształcenia dla osób niepełnosprawnych w porównaniu z osobami zdrowymi (Skala: [1] dużo mniej ważna, [9] dużo bardziej ważna)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie raportu *Badania wpływu kierunku i poziomu wykształcenia na aktywność zawodową osób niepełnosprawnych*²⁰⁹.

²⁰⁸ Zob. S. Nowak, *Teorie postaw*, PWN, Warszawa 1973, S. Mika, *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa 1984.

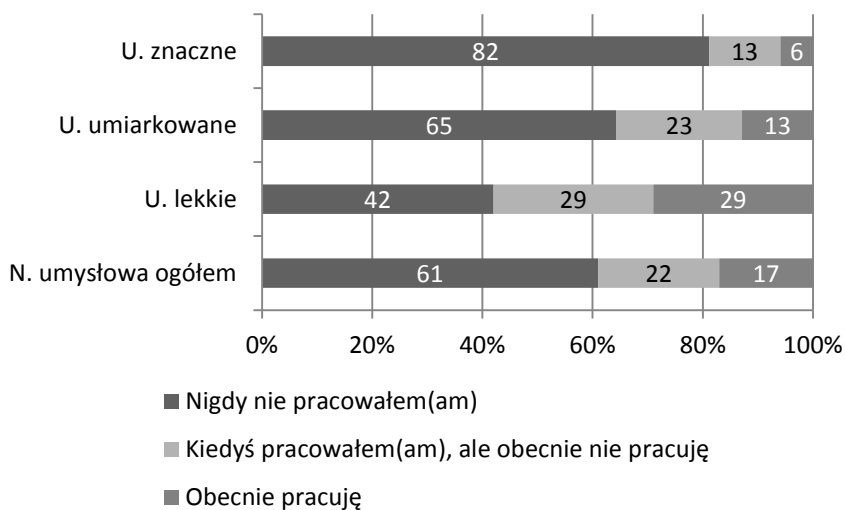
²⁰⁹ Raport *Badania wpływu kierunku i poziomu wykształcenia na aktywność zawodową osób niepełnosprawnych*, Pentor Research International, dostępny: www.pfron.org.pl/ftp/dokumenty/Badania_i_analazy/Raport_CZESC_6z6_N_umysl_owa_final.pdf [22 VII 2012].

Odpowiedzi wskazują, że istnieje przekonanie o potrzebie kształcenia ONI oraz że proces ten ma dla nich porównywalne, a nawet większe znaczenie niż dla osób pełnosprawnych.

Wśród osób niepełnosprawnych intelektualnie największy odsetek pracujących występuje, co oczywiste, w grupie z najniższym stopniem niepełnosprawności. Niemal 60% badanych z tej grupy pracuje lub kiedyś pracowało. Pozostałe 42% osób nigdy nie podjęło pracy.

Wykres 4. Status osób niepełnosprawnych umysłowo na rynku pracy (%)

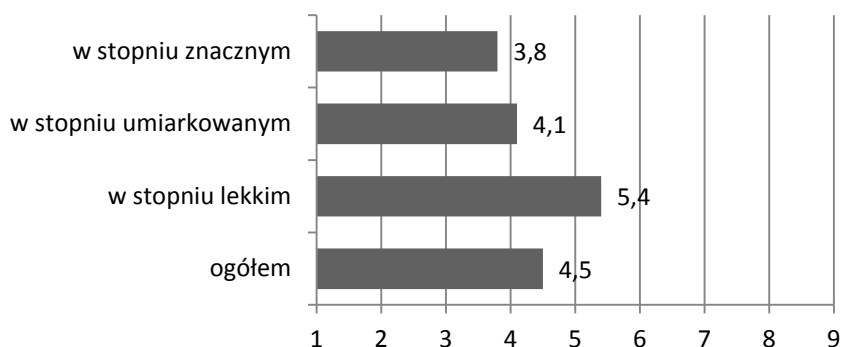

Źródło: Opracowanie własne na podstawie raportu *Badania wpływu kierunku i poziomu wykształcenia na aktywność zawodową osób niepełnosprawnych*²¹⁰.

Niepełnosprawni intelektualnie w stopniu lekkim deklarują największą gotowość do podjęcia pracy, w porównaniu z ONI w stopniu umiarkowanym i znacznym. Na 9-cio stopniowej skali średnia wskazań badanych ONI w stopniu lekkim wyniosła 5,4 co oznacza, że odpowiedzi były częściej pozytywne niż negatywne.

²¹⁰ *Ibidem.*

Wykres 5: Gotowość do podjęcia pracy przez osoby z niepełnosprawnością umysłową – średnie na 9-cio stopniowej skali, gdzie 1=brak gotowości, a 9=bardzo duża gotowość

Źródło: Raport Badania wpływu kierunku i poziomu wykształcenia na aktywność zawodową osób niepełnosprawnych²¹¹.

Postawy wobec edukacji

Aspekt poznawczy

Na **komponent poznawczy** postawy składają się przekonania, poglądy i opinie o edukacji, wyrażane przez niepełnosprawnych uczniów podczas badania.

Przedmiotem oceny badanych była między innymi **kwestia formy i treści zajęć**, na które uczęszczają. Na podstawie ich wypowiedzi łatwo dostrzec, że najczęściej są zadowoleni z zajęć praktycznych, a narzekają na część teoretyczną programu nauczania. Niektórzy uczniowie uważają, że w pewnych przedmiotach zawodowych jest zbyt dużo szczegółowych treści, przez co mają kłopoty z jej przyswajaniem:

- *Te technologie i podstawy [to najcięższe przedmioty] (...) chodzi o te podstawy np. obróbki wstępne, to jest ciężkie. Tego jest za dużo (F4),*
- *Za dużo materiałów i szczegółów (F5),*
- *Za dużo pisana i testy to jest masakra. A praktyczne to fajne, bo gotujemy itp. (F5).*

W związku z tym, że negatywna ocena formy teoretycznej może wynikać z niedostosowania sposobu przekazywania wiedzy uczniom szkół specjalnych, warto poświęcić uwagę na ocenę możliwości wykorzystywania w szkole nowoczesnych metod nauczania. Postawy badanych względem

²¹¹ *Ibidem.*

wykorzystania urządzeń multimedialnych są zazwyczaj pozytywne: *Lepiej się uczyć z filmu niż z książki* (F2). Ponadto uczenie się poprzez prezentacje wydaje się im po prostu ciekawsze: *Tak samo jak my robimy na informatyce. Jakież prezentacje (...) to jest fajne, przydałoby się* (F3). Badani nie są jednak bezkrytyczni w ocenie powyższych metod, dostrzegają bowiem potencjalne problemy:

- *Tablet by się zawiesił i nie byłoby lekcji* (F3),
- *Jak się popsuje cały system to co wtedy?* (F3).

Jeszcze inni są po prostu przyzwyczajeni do tradycyjnych metod nauczania: *Wolę pisać niż pracować na tablecie* (F3).

Uczniowie są przekonani o tym, że pewne zawody (takie jak np. kucharz) dają możliwość nauczania się samodzielności i niezależności. Tego typu ocena sprawia, że zawód staje się dla nich wyjątkowo atrakcyjny: *Człowiek jest niezależny od kogoś. Sam coś przygotowuje* (W3). Wyjaśnieniem dla pragnienia samodzielności jest wypowiedź kierownicy Zakładu Aktywności Zawodowej, która przekonuje o istnieniu sporego deficytu w kwestii decydowania o sobie. Przekonanie o niezależności, którą daje wspomniany zawód kucharza jest z pewnością jednym z motywów wyboru ścieżki edukacyjnej uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim.

Z wypowiedzi respondentów wynika, że **uczniowie uważają edukację za mniej atrakcyjne zajęcie niż praca**. Nie wszyscy są co prawda negatywnie nastawieni wobec możliwości kontynuowania nauki po ukończeniu szkoły zawodowej, ale czasem badani wychodzą z założenia, że po prostu nie poradziłoby sobie w dalszej nauce: *Nie poszłabym jeszcze raz do szkoły. Ponieważ bym sobie po prostu nie poradziła* (W1). Zdarzają się jednak uczniowie o większych ambicjach edukacyjnych: *Chciałabym podjąć inny zawód. (...) By mieć po prostu więcej umiejętności i zdolności* (W5).

Wszelkie wybory edukacyjne i tak najczęściej są dokonywane poza nimi, co zostanie szerzej przedstawione w części dotyczącej podejmowania działań edukacyjnych. Uwzględniając poglądy i opinie badanych na temat własnej edukacji warto podkreślić ich przekonanie o ograniczonym lub niemal zerowym wpływie na swoje życie, zarówno w sferze edukacyjnej, jak i zawodowej. **Charakteryzuje ich postawa bierna**: *W szkole podstawowej w Przemysłu uczyłam się. (...) A później się nie uczyłam, bo pomagałam rodzicom w gospodarstwie* (W2). Osoba ta zdaje sobie sprawę z tego, że

wpływ na jej życie w sferze edukacyjnej mieli rodzice i ich sytuacja zawodowa.

Aspekt emocjonalny

Postawy wobec edukacji są również wyrażane poprzez emocje, jakie wzbudza przedmiot rozważań. ONI w stopniu lekkim wypowiedali się o tym czego lubią się uczyć, a co ich zniechęca i co im się w kształceniu nie podoba. Wszystko to zostało uwzględnione w analizie postaw w **wymiarze afektywnym**.

Wspomnienia ze szkoły, które zwykle skłaniają do refleksji i pobudzają emocje rozmówców, wielokrotnie są związane z relacjami z otoczeniem. **Kontakty z osobami spotykanymi w szkole mają szczególny wpływ na postawy uczniów** względem edukacji. Pozytywna lub negatywna atmosfera jest często przywoływana jako pierwsze skojarzenie ze szkołą:

- *Fajni byli koledzy tam. Parę osób (W4),*
- *Było gorzej, bo koledzy byli jacyś tacy. Dokuczali (...) Dlatego musiałem przenieść się z tamtej szkoły. Z tej szkoły do tam. Na Rzeczną (W4),*
- *Tam było trochę. Nauczycielki były fajne. Koleżanki były nie za ciekawe (W6).*

Nie bez znaczenia pozostaje dla nich także organizacja czasu pozalekcyjnego. Badani uczniowie, obok relacjami z rówieśnikami i nauczycielami zwracają uwagę na ofertę spędzania wolnego czasu poza lekcjami: *Mieszkałam w internacie i tej w pokoju coś się nie podobało i po prostu skończyłam szkołę w Kołobrzegu i teraz przyszedłam tutaj, to jest mi tutaj w sumie lepiej. Mamy wycieczki (W6)*. Ważnym elementem postaw wobec edukacji ma więc nie tylko rodzaj zajęć i realizowany program, ale także pozytywne lub negatywne relacje z innymi jednostkami odgrywającymi różne role w życiu szkoły i klasy.

W kwestii decydowania o wyborze ścieżki kształcenia po raz kolejny należy podkreślić **zamiłowanie, jakie uczniowie przejawiają do nauki praktycznej** w przeciwieństwie do teorii z podręcznika. Część respondentów już we wczesnym okresie edukacji była zdecydowana, by przede wszystkim przygotowywać się do zawodu, a wspomnienia z czasów szkolnych są pozytywne przede wszystkim przez wzgląd na szkolną praktykę. Zdobywanie nowych, praktycznych umiejętności przynosiło też badanym najwięcej satysfakcji:

- *Dlaczego w tym zawodzie? Lubię gospodarkę i taką ciężką pracę. To jest po prostu dla mnie (...) wolałam pracować niż się uczyć od małego (W1),*
- *Jak jeździliśmy po gospodarstwie [to mi się najbardziej podobało]. Mogłam sprzątać, obornik wyrzucać. Takie tam. Po prostu to, co się robi w gospodarstwie (W1),*
- *Najlepsze są praktyki, bo teorii to ja nie lubię (F5),*
- *Z praktyką łatwiej idzie (F5),*
- *Nie było ciężko. Nie, jak się już nauczyłam, to było super. To nie było ciężkie. Potem osoby liczyłam, potem odpoczywałam (W10).*

Tylko nieliczni badani wyrażali niechęć wobec przedmiotów zawodowych: *Nie lubię [przedmiotów] zawodowych (F3)*. Większość natomiast nie jest zadowolona z konieczności uczenia się przedmiotów ogólnych, takich jak WOS, czy historia: *Najgorsze przedmioty to WOS i historia (F1)*. Jeden z respondentów uważa ponadto, że niektóre przedmioty teoretyczne nauczane w ramach nauki zawodu są zbędne: *Rachunkowość to najbardziej przeszkadza (...) nie powinniśmy się tego uczyć w zawodzie kucharza (...) Rachunkowość się do niczego nie przyda (F3)*.

Aspekt behawioralny

Komponent behawioralny postawy obejmuje zachowania i działania podejmowane przez uczniów względem edukacji. Opinie i oceny zazwyczaj przekładają się na podjęcie konkretnych działań w ramach postawy.

Indywidualny wybór ścieżki kształcenia jest najlepszym wskaźnikiem behawioralnego składnika postawy wobec edukacji. Należy jednak mieć na uwadze wspomnianą już niesamodzielność osób niepełnosprawnych intelektualnie i ich zależność od decyzji osób trzecich, w tym najczęściej rodziców. **Wybór szkoły i klasy o danej specjalności, rzadko jest wynikiem samodzielnych decyzji uczniów**. To zastrzeżenie samo w sobie jest istotne dla poszerzenia wiedzy na temat czynników wpływających na funkcjonowanie niepełnosprawnych w systemie szkolnym oraz ich postawy względem edukacji. Kilka wypowiedzi badanych dobrze obrazuje omawiany problem wskazując na ograniczanie lub całkowite zaniknięcie podmiotowości ucznia, o którym decydują rodzice, pracownicy instytucji oraz inne, niezależne od nich czynniki:

- *Dla mnie było pół na pół, ale się nie widziałem. Kiedyś chciałem iść na leśnika do technikum. Coś się rodzicom odwidziało, że na leśnika to nie, ale na sprzedawcę tak (W9),*
- *Ja byłem tutaj na warsztatach terapii zajęciowej, a później tutaj mnie przystano (W4).*
- *Chciałem iść do szkoły, ale mama nie miała pieniędzy. (...) Chciałem się nauczyć gotować (W3),*
- *Nie poszłam do szkoły, bo rodzice popijali (...), ja nie umiałam załatwić (W3).*

Taki stan rzeczy budzi sprzeciw kierownika ZAZ-u, biorącego udział w wywiadzie:

To jest też to, z czym nie mogę się pogodzić. Duża niechęć rodziców do zmiany. Gdy osoba jest przekonana do czegoś to jak pójdzie do domu i rodzic powie nie, to potem nie dziwię się, że zmienia decyzję. Rodzice są najbliżsi i oni mają największy wpływ. To jest trochę denerwujące, że można pracować tam ileś czasu nad osobą, po czym dwa zdania powiedziane w domu burzą naszą pracę (P).

Dzięki zebranim wypowiedziom można zdefiniować powody wyboru kierunku kształcenia. Staje się jasne, że **o podjęciu tego konkretnego działania decyduje przypadek lub inni ludzie:**

- *[Znalazłem się w tej szkole] przypadkiem (F1),*
- *Niektórzy przez przypadek, niektórzy sami wybrali. Jak wszędzie (F5),*
- *Krótszy był, dlatego [wybrałem ten kierunek] (...) Tak samo jak ja (F1),*

Rzadko jest to wynik własnych zainteresowań, ocen i planowania kariery:

- *To jest to, co chcę robić (F1),*
- *W kucharzu można szybciej pracę dostać (F5),*
- *Mam takie natchnienie. Po prostu lubię gotować (F3).*

Podjęcie nauki w danej szkole i w konkretnym zawodzie często jest także efektem wyboru z ograniczonej oferty lokalnych szkół:

- *No tak po prostu musiałam wybrać ten kierunek, bo innego nie było, a tak to chciałabym się zająć czymś innym. No chciałabym sobie zrobić taki kurs fryzjerki albo kosmetyczki. To by mnie interesowało. Było tu kiedyś w szkole fryzjerstwo ale nie ma już (F5),*

- *Chciałem iść na stolarza (...) Nie poszedłem, bo nie było stolarzy (...) nie było naboru. Za mało chętnych było (F2), Jak są tylko 2 osoby to nie mogą otworzyć. Jest za mało chętnych (F4).*

Innym wymiarem przejawiania się postawy wobec edukacji w zachowaniu uczniów są zachowania agresywne, zrodzone z frustracji wywołanej niepowodzeniami szkolnymi oraz niską samooceną niepełnosprawnych uczniów:

- *Kiedy młodzież ma 13, 14 lat i jakby rekompensuje niepowodzenia szkolne agresją, zachowaniem odbiegającym od normy (W3),*
- *Agresja to jest raz, po drugie niska samoocena, więc i braki umiejętności nauczania, są bardzo niskie oceny, najczęściej powtarzanie klasy (W1).*

Omawiając postawy względem edukacji, które uruchamiają pewne działania, warto przytoczyć plany uczniów, o których wspominali podczas wywiadów. Jakie działania planują więc podjąć w przyszłości? Większość, jak łatwo się domyślić, pragnie definitywnie zakończyć edukację i rozpocząć pracę zawodową: *Chciałbym już kończyć [edukację] i iść do pracy (F4)*. Zdarzają się tacy uczniowie którzy chcą zwiększyć swoje szanse na rynku pracy dzięki nauce dwóch przedmiotów: *Ja też już nie będę się uczył. Będę miał drugi zawód. Zrobiłem jeszcze rolnika (...) jeśli w pierwszym nie znajdę pracy to w drugim znajdę. Najpierw będę szukał w budowlance (...) rolnictwem, maszyny, zwierzęta, pola, chów (F4)*. Tylko kilkoro uczniów nie wyklucza dalszego kształcenia się.

Postawy wobec pracy

Aspekt poznawczy

W toku realizowanych wywiadów uczniowie dzielili się poglądami na temat pracy, pozwalając na określenie ich przekonań i ocen, składających się na **poznawczy wymiar** postawy wobec pracy.

Warto odnotować, że jedną z postaw osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim jest traktowanie **pracy jako wartości autotelicznej**, czyli sytuacji, w której praca jest celem samym w sobie. Sam fakt zatrudnienia jest w ich przekonaniu ogromną zaletą. Świadczą o tym zarówno wypowiedzi samych niepełnosprawnych, jak i przedstawicieli szkół zawodowych:

- *Tak więc pracują w różnych zawodach, jednak istotą jest to, że w ogóle pracują. Różnie się to układa. Najłatwiej jest im znaleźć*

pracę w sezonie, później to się różnie układa, ale część kontynuuje później pracę (W4),

- *Co najbardziej lubię? To, że codziennie tam idę, że mogę pracować, że coś robię (W1),*
- *Największą satysfakcję daje mi to, że w ogóle mam pracę, że nie siedzę w domu (W5).*

Inni traktują jednak pracę jako środek do osiągnięcia celów dodatkowych. W tym przypadku praca stanowi dla nich **wartość instrumentalną**. Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych intelektualnie jest dla nich bardzo istotna choćby ze względu na możliwość zdobycia pieniędzy na utrzymanie lub, dla części, na rehabilitację. Praca w znaczący sposób wpływa także na wdrożenie w życie społeczne, umożliwia integrację z otoczeniem i daje szansę na pełne uczestnictwo w życiu społecznym. Posiadanie orzeczenie o niepełnosprawności staje się jednak czasem przeszkodą uniemożliwiającą pełną integrację: *...w późniejszym etapie ich życia, przy poszukiwaniu pracy czy przy zakładaniu rodziny ciągnie się za nimi naznaczenie, że są niepełnosprawni (W10).*

Analiza niektórych wypowiedzi na temat działalności zawodowej rozmówców, pozwala zaryzykować stwierdzenie o istnieniu wśród nich swego rodzaju **etosu pracy**. Nie tylko deklarują oni czasami, że woleliby pracować dłużej: *Wolałbym pracować trochę dłużej. 6 godzin (W4),* ale również uznają życie za bardziej satysfakcjonujące, gdy jego stałym elementem jest praca. Zdanie się na wsparcie instytucji pomocy społecznej postrzegane jest raczej negatywnie: *Jest zupełnie inaczej, kiedy ktoś ma rentę, a kiedy ma pracę i stałe wynagrodzenie. Za coś mnie chwalą chociaż (W6).* Dodatkowo, za powód do dumy uznawane są przez nich podstawowe cechy osobowości świadczące o solidności – np. punktualność: *Nikt się na mnie nie skarży, że się spóźniam, bo punktualny jestem. Nawet mogę i godzinę wcześniej przyjść, bo jestem punktualny (W9).*

Przekonania i opinie o pracy dotyczą również kwestii **szans na zatrudnienie** wśród osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Spora część badanych dostrzega trudności ze znalezieniem pracy, związane z wymogami pracodawców, niedoborem własnych umiejętności i wiedzy, czy potrzebą posiadania znajomości i kontaktów pomagających w znalezieniu pracy:

- *No jest ciężko znaleźć pracę (F1),*

- *To, czego się uczymy nie jest wystarczające, żeby nas zatrudnili (F1),*
- *Znajomości też są ważne (...) to jest złe (F2),*
- *Ja nie mam w rodzinie kucharzy, ale przez brata, nie? Powiedział mi, że może mi załatwić. Ma znajomych, którzy pracują; są kucharzami (F3).*

Przyczyn trudności w znalezieniu pracy, niepełnosprawni upatrują także w nienajlepszej sytuacji lokalnego rynku pracy. W związku z tym **wielu uważa, że aby zostać zatrudnionych trzeba zdecydować się na zmianę miejsca zamieszkania:**

- *Praca na pewno by się znalazła (...) ale trzeba by było gdzieś dojeżdżać (F2),*
- *Do Koszalina wyjeżdżają za pracą (F2),*
- *Czasami tak jest, że nie ma pracy. Tak samo jakby, że robota w Niemczech jest. Przyjeżdżasz a przychodzi co do czego i nie ma (F2).*

Respondenci, którzy pracują, podczas wywiadów wskazywali na te aspekty pracy, z których nie są zadowoleni. Zarzuty wobec pracy dotyczą między innymi tego, że jest zbyt ciężka, niezgodna z ich zainteresowaniami, a nawet nudna:

- *Praca nie tyle jest męcząca. Nieraz są różne sytuacje także. Jest nieraz ciężko. Da się wytrzymać. Zależy od dnia, ile mamy gości (W1),*
- *...nie za bardzo [mi się podoba w tej pracy] (...) wolałabym w ogrodnictwie (W3),*
- *Ciężko jest (...). Nawet na chwile nie da się usiąść, bo jest tyle pracy. Ja po 6 godzinach jestem tak zmęczona, że czasem nie mam siły się dzieckiem dobrze po opiekować (W5).*
- *Czasami jest nudno. Nie ma co robić i już (W4),*
- *Chciałem nowy rozdział w życiu zacząć, a nie tylko na WTZ-tach siedzieć i nic nie robić i przysypiać co pół godziny (W9),*
- *Chciałam odejść (...), bo się mi nudziło. Poszłam porozmawiać z panią dyrektorką i przesłałam z ZAZ-ów tutaj (W10).*

Można zaryzykować stwierdzenie, że **pracujący wyrażają tym bardziej pozytywną postawę wobec pracy, im bardziej przypomina ona zatrudnienie w przedsiębiorstwie**, nie w warsztacie terapii. Respondenci taką „normalną pracę” cenią wyżej. Jednocześnie, taka ocena jest potęgowana przez fakt, że praca w warsztatach nie daje oczekiwanych

zysków pieniężnych: *Mam tu więcej kasy. Z warsztatów nie dają – tylko kieszonkowe. To tu przesłtam* (W6).

ONI w stopniu lekkim przejawiają interesujące **przekonania na temat pracy na wolnym rynku**. Pod określeniem „wolny rynek” kryją się dla nich prywatne przedsiębiorstwa. Badani uabstrakcyjniają w ten sposób to, co rzeczywistość jest dla nich odległym światem. Świat ów postrzegają raczej przez pryzmat wyobrażeń, niż własnych doświadczeń. **Badani są przekonani, że praca na wolnym rynku jest dużo cięższa**, bardziej wymagająca i uniemożliwiająca dłuższy odpoczynek w jej trakcie: *Teraz szykują na wolny rynek, ale ja wołałabym zostać tutaj niż na otwarty rynek iść. Kolega był, ale tam naprawdę trzeba robić, nie ma siedzenia. A jak mam tu porobione, to na podwórku sobie siedzimy. Odpoczywamy, a tam po prostu by nie było takiego czegoś* (W6). Respondenci obawiają się wkroczenia na rynek pracy także ze względu na towarzyszące im odczucie, że nie poradziłyby sobie w takiej pracy: *Nie wiem, czy bym sobie dała radę. Nie wiem. Tam bym sobie nie posiedziała (...) tam trzeba szybko robić* (W6). Wizerunek firm prywatnych, które zdaniem badanych są nastawione tylko i wyłącznie na zysk, również zniechęcają do samodzielnego poszukiwania zatrudnienia i potęgują dystans do rynku pracy: *Nie są nastawieni na to, że zatrudniają taką osobę, tylko na zbyt. A tu przychodzi osoba niepełnosprawna i ma pracę. W normalnej pracy przychodzi się gdzieś i mówią, że nikogo takiego nie potrzebują. Jak potrzebują, to przez dofinansowanie* (W10).

Zgromadzone do tej pory wypowiedzi są podstawą do wniosku o pewnej **sprzeczności w postawach niepełnosprawnych wobec pracy**. Z jednej strony chwalili się ciężką pracą, z której byli dumni, wykazując w ten sposób swoisty etos pracy. Z drugiej jednak strony odnoszą się niechętnie wobec pracy w systemie ekonomicznym prywatnego przedsiębiorstwa, która też ma być ich zdaniem zbyt wymagająca. Badani podkreślają, że w ZAZ-ach można liczyć na przyjazny stosunek, inaczej niż w prywatnej firmie: *Na własną rękę nie wiem, czy dałbym radę. Ale jak tu przyszedłem, to od razu się zdecydowałem i tyle* (W9). Sytuacja ta może wynikać z faktu, iż Zakłady Aktywności Zawodowej, w których najczęściej pracują niepełnosprawni, kreują specyficzną wizję pracy i wizerunek wolnego rynku, oferując niepełnosprawnym specjalne warunki pracy i dodatkowe atrakcje. W pewnym sensie ZAZ wzmacnia ich przekonanie o tym, że praca jest celem samym w sobie, co przeczy zasadom

i mechanizmom gospodarki rynkowej. W związku z tym, przekroczenie bramy prywatnego zakładu pracy, może rzeczywiście oznaczać dla ONI wejście do innego świata.

Aspekt emocjonalny

Komponent emocjonalny postawy wobec pracy jest kształtowany poprzez indywidualne odczucia niepełnosprawnych respondentów, którzy pozytywnie lub negatywnie oceniają różne jej aspekty. Wskazując charakter emocjonalnego stosunku do pracy przede wszystkim trzeba podkreślić, że wielu badanych woli pracować niż uczyć się.

Z przeprowadzonego badania wynika, że praca zawodowa jest ceniona dużo wyżej niż kontynuowanie nauki. Niektórzy rozmówcy deklarowali **zamiłowanie do ciężkiej pracy**: *Lubię konkretne prace. Ciężkie i konkretne prace, które sprawiają mi satysfakcję (W1)*. Co jeszcze sprawia radość niepełnosprawnym w pracy? Czasem dosłownie wszystko:

- *Nie ma takiej rzeczy, której bym nie lubiła robić (W5),*
- *Mi się wydaje, że wszystko na razie lubię robić (W6),*
- *Nie ma nic w pracy, czego bym nie lubił robić (W7),*
- *Wszystko mi się tu podoba (...), bo to jest coś, czego się chciałam uczyć (W2).*

Warto również podkreślić, że respondenci doceniają dodatkowe atrakcje, jakie są im oferowane w ramach pracy z zakładzie. Wyjazdy, turnusy, czy zniżki, wpływają na pozytywne emocje względem pracy: *[Zakład oferuje] bezpłatne [bilety] dla pracowników (...)* *Czy do teatru do Koszalina na „Wieczór Kawalerski”. Dla mnie to sztuka przepiękna była (...). Teatr mi się podoba. Nie wiem, czy gdzieś jeszcze wyjazd będzie, ale do teatru chyba też będzie. Bardzo mi ten zakład się podoba i kierownictwo (W9).*

Tak samo, jak w przypadku edukacji, na ocenę działalności zawodowej wpływ mają ludzie, z którymi rozmówcy współpracowali w danym zakładzie. **Pozytywne stosunki z innymi stanowią wartość decydującą o ich postawie:**

- *Najbardziej podoba mi się, że jest fajnie. Dogaduję się ze wszystkimi (...) mam trzech kolegów (W4).*
- *Co najbardziej lubię w swojej pracy? Kontakt z ludźmi - z panem Tomkiem, z panem Pawłem, z Marcinem. Wszystko jest ok. Miła jest pani kierownik, pani Agnieszka. Kierownictwo jest bardzo miłe.*

Gdzie ja bym takie kierownictwo znalazł? Na wolnym rynku nie (W9).

Analogicznie, **zła atmosfera kształtuje negatywne postawy wobec pracy**, skłaniając niepełnosprawnych nawet do decyzji o opuszczenia danego zakładu pracy: *Stamtąd się zwolniłem, bo przeszkadzali - jeden kierownik mi przeszkadzał (...). My przyjechaliśmy z roboty na bazę i chciałem sobie wypić kawę o pierwszej, to nalał kleju i przykleił, a ja nie mogłem odkleić (W8).*

Aspekt behawioralny

Aspekt behawioralny jest rozpatrywany w kwestii podejmowania przez ONI w stopniu lekkim działań, zmierzających do zatrudnienia.

W tym miejscu warto powrócić do wypowiedzi uczniów, którzy w wypowiedziach odnosili się do planów na przyszłość, które zwykle powinny być związane z planowaniem kariery zawodowej. Czy badani mają sprecyzowany plan działania w odniesieniu do pracy? Ich postawy są bardzo zróżnicowane. Jedni deklarują wprost, że nie mają żadnych planów i aspiracji w tej materii lub jeszcze o tym nie zdecydowali:

- *Będę siedział tak jak teraz (F1),*
- *Nie no, żeby więcej w życiu coś tam robić, to nie myślałem (F4),*
- *Jeszcze nie wiem [co będę robił] (F1).*

Inni wyrażali mniej lub bardziej sprecyzowane wizje własnej przyszłości zawodowej:

- *Chciałabym się dostać na staż lub pracować gdzieś tak (F1),*
- *[Będę pracował zagranicą] i będę sobie mógł odkładać. Nazbiera się tam na bilet czy nawet znajomi (...) Zostanę ale co pół roku, co rok będę przyjeżdżał odwiedzać (F2),*
- *Ja po zakończeniu szkoły za granicę jadę. Do Niemiec. Do firmy budowlanej (...)mam tam znajomego (F4),*
- *Chciałbym pracować w barze, nad morzem (F4),*
- *Ja w jakimś barze, stołówce, co będzie. Ale tu na miejscu (F4).*

Część rozmówców czeka na możliwość wykorzystania zdobytej wiedzy w praktyce. Chęć wykazania się stanowi pozytywną postawę wobec pracy: *Nie uczyłem się tego 3 lata, żeby teraz odpuścić. Można się wykazać po zakończeniu szkoły. Teraz można pokazać na co nas stać (F5).*

Niepełnosprawni w pracy z perspektywy pracodawców i przedstawicieli oświaty

Tego jakie postawy wobec pracy przejawiają niepełnosprawni w praktyce zawodowej, można wyczytać z wypowiedzi pracodawców, przedstawicieli oświaty i szkół zawodowych. Wielu z nich chwali postawę ONI na podstawie własnych doświadczeń lub jedynie tego, co podpowiada im intuicja. **Pozytywną postawę w komponencie behawioralnym budują ich zdaniem: sumienność, skrupulatność, zaangażowanie, punktualność, uczciwość, czy przywiązanie do zakładu pracy:**

- *Ja z opowiadań córki wiem, że oni są bardzo sumienni (F1),*
- *Ale pamiętajmy, że niepełnosprawni w stopniu lekkim funkcjonują jak normalni ludzie. Wydaje mi się, że takie osoby wykonując rzeczy manualne, wykonują je nawet lepiej. Te osoby są tak zaprogramowane, skupione, że tą swoją pracę robią bardzo dobrze, skrupulatnie. Wiedzą, co do nich należy, cieszą się, że mogą to wykonywać i są w jakiś sposób potrzebni (F2),*
- *Są bardzo zmotywowani tacy ludzie (F2),*
- *Zaletą jest też punktualność (...) Takie osoby mają motywację do pracy i to się chwali, niczego nie odmówią, zawsze są pod ręką, zapytają się, czy coś jeszcze dodatkowo mogą zrobić (F2),*
- *One są mało mobilne i jeżeli już znajdą dobrą, stałą pracę, to oni, mówiąc krótko, długo się tej pracy trzymają. I to jest atutem dla pracodawców, jeżeli kogoś wykształci w fachu, to ta osoba na ogół zostaje bardzo długo. Nie wiem, nie czytałem żadnych badań w tym temacie. Natomiast bardzo często są to osoby przywiązane, zaangażowane wręcz nie raz do takiego poziomu wysokiego, bardzo szczegółowego (F4).*
- *Przede wszystkim są to osoby uczciwe - naprawdę. Gdy zaczną pracować, to nieraz widzę, że chcą dokończyć to, co zaczęli. Oni wiedzą, że są postrzegani jako gorsi i chcą nadążyć (W7),*
- *Ja wyraźnie widzę, czy ktoś się potrafi przejmować jakąś rzeczą, aż nieraz normalnie byśmy machnęli ręką na to. Natomiast w pewnym sensie to jest atutem, że to są osoby bardzo dokładne. Które jeżeli zaangażują się w jakiś temat, to całym swoim sercem (F4),*
- *Intelektualnie są mniej sprawni, ale jako pracownicy fizyczni się sprawdzają. Pracodawcy często nie wiedzą, że zatrudniają osobę upośledzoną (W7).*

Oprócz zalet dostrzega się także wady, które wskazują na ich negatywne postawy wobec pracy. Jeden z nauczycieli twierdzi, że osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną częściej niż osoby z głębszą niepełnosprawnością unikają pracy:

- *Ci z lekkim potrafią się migać. Oni są inteligentniejsi i dążą do tego, by nie robić (F5),*
- *Jeszcze to, co kolega mówi oni unikają pracy. To też wywodzi się z tego, z jakich środowisk pochodzą (F5).*

Przedstawiciele szkół zawodowych dostrzegają problemy w znalezieniu pracy przez niepełnosprawnych, które wynikają z **braku przebojowości, ograniczeń intelektualnych, a także z przejęcia od rodziców negatywnej postawy względem pracy:**

Oni nie są na tyle zaborczy, by pobić się o miejsce pracy. Nie są na tyle atrakcyjni, bo ogranicza ich intelekt. Rzadko wspomaga ich rodzina. W tych rodzinach jest generalnie ubogo pod względem finansowym i uczuciowym. Te rodziny raczej nie wspierają swoich dzieci. 80% tych rodzin jest niewydolna wychowawczo. Jeśli takie dziecko trafi na rynek pracy, to nie ma kto go wspomóc. Często też korzystają z pomocy społecznej. W rodzinach i później wśród uczniów pojawiają się nałogi, co także jest powodem eliminacji ze społecznego i zawodowego życia. Oni są biedni, mało przedsiębiorczy, mało odważni. Ich trzeba by było dalej prowadzić (W3).

Spora część badanych pracowników niepełnosprawnych intelektualnie rzeczywiście nie poszukiwała samodzielnie pracy. W wywiadach wskazywali na pomoc instytucji: Urzędu Pracy, Warsztat Terapii Zajęciowej, a także osób indywidualnych:

- *Trafiłam tu przez gminę (W2),*
- *Przez Urząd Pracy [udało mi się znaleźć pracę] (...) Tak. I tak poszłam i się sprawdziłam (W3),*
- *Na początku chodziłam na Warsztaty Terapii Zajęciowej, które znajdowały się na Katedralnej. Zostały przeniesione i cały ośrodek się przeniósł. Pani Agnieszka tym sposobem wytypowała mnie, bym poszła do pracy (W5),*
- *Taka pani Ania z Koszalina, znajoma, znalazła mi na Katedralnej w DPS-ie chciała, bym tu była (W1),*
- *Trafiłam tu przez opiekunkę, psycholog z dziennego szpitala (W3).*

Jeden z przedstawicieli szkół zawodowych zwrócił uwagę, że w praktyce sytuacja ONI różnicuje się w zależności od płci. Mężczyźni mają znacznie większe szanse na lokalnym rynku pracy niż kobiety, dzięki lepszemu zorganizowaniu i determinacji, których brakuje dziewczętom: *Wyraźnie rozróżniłabym sytuację chłopców i dziewczyn. Chłopcy są bardziej zorganizowani i starają się poszukać pracy. Natomiast dziewczyny raczej pełnią obowiązki domowe i na tym się koncentrują. Rzadko kiedy któraś podejmuje pracę (W3).*

Podobnie jak w przypadku edukacji, możliwość dokonywania wyborów w kwestii pracy zawodowej jest często ograniczona poprzez wpływ rodziców. Szczególnie niepokojące są przykłady przejmowania negatywnych postaw względem pracy: **postawy roszczeniowej i postawy wyczonej bezradności:**

- *Są przypadki jednak, że nic nie da się zrobić, że nie znajdują pracy. Ale to wynika też z tradycji rodzinnych, gdzie cała rodzina jest na utrzymaniu opieki społecznej. To jest wyczony sposób działania naszej młodzieży na przyszłość i często oni po prostu nie chcą pracować. Zastaniają się orzeczeniami o upośledzeniu i wykorzystują nasze państwo (W4),*
- *...oni są leniwi, oni chcieliby tutaj zarabiać, dostawać już pieniążki i wcale niemałe, ale tak do takiej rzetelnej pracy, to są za leniwi (W1).*

W tym kontekście znów powraca kwestia samodzielności w dokonywaniu wyborów życiowych – wiele wypowiedzi ONI wskazuje na **zanik podmiotowości, uniemożliwiający podejmowanie niezależnych działań względem pracy**. Świadczą o tym wypowiedzi, w których osoby mówią o „przenoszeniu” ich z jednego miejsca pracy na inne:

- *[Zajmowałem się] tym wszystkim, co na stolarni było. Potem po tych 6 latach przenieśli mnie na rękodzieło artystyczne. Ja się w tym temacie nie widziałem, tylko na poligrafii i sitodruku się widziałem (W9),*
- *Na początku, jak przyszedłam do zakładu, pracowałam na krawiectwie, ale później z krawiectwa przeniesiono mnie na kuchnię (W5).*

Podsumowanie

ONI w stopniu lekkim, kształcący się w szkołach zawodowych, szczególne znaczenie przywiązują do zajęć praktycznych, które też zdecydowanie bardziej lubią. Na pozytywną lub negatywną ocenę edukacji szkolnej silny wpływ mają relacje z innymi, które wywołują wśród niepełnosprawnych emocje zdolne kierować ich wyborem edukacyjnym. Niepełnosprawnych uczniów charakteryzuje niski stopień podmiotowości i decydowania o edukacyjnym wymiarze swojego życia. Postawy wobec edukacji są w znacznym stopniu wynikiem decyzji rodziców, opiekunów lub innych osób i czynników, którym poddaje się młodzież.

Niepełnosprawni z lekkim stopniem niepełnosprawności z reguły bardziej od edukacji wolą pracę, która czasem jest dla nich celem samym w sobie. Poza tym praca daje im poczucie niezależności i samodzielności, które w ich życiu są osiągalne trudniej. Podobnie jak w przypadku edukacji bardzo duże znaczenie w kształtowaniu postawy wobec pracy mają stosunki z innymi ludźmi. Mimo iż badani niejednokrotnie deklarowali zamiłowanie do ciężkiej pracy, raczej nie są skłonni podjąć pracy w prywatnych przedsiębiorstwach, które nie oferują im takich udogodnień jak Zakłady Aktywności Zawodowej, czy Warsztaty Terapii Zajęciowej.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że na postawy ONI w stopniu lekkim wobec edukacji i pracy zawodowej ma wpływ wiele czynników, wśród których wyróżniają się przede wszystkim: własne możliwości i ograniczenia intelektualne, postawy rodziców, nauczycieli i pracodawców, system szkolnictwa zawodowego i sytuacja na lokalnym rynku pracy. Ważnym zadaniem wydaje się być stymulowanie postaw proedukacyjnych i zawodowych wśród niepełnosprawnych, ale równie istotne jest uwzględnienie pozostałych wymiarów. Spore znaczenie mogą mieć bowiem działania mające na celu niwelowanie negatywnych stereotypów społecznych na temat edukacji i pracy osób niepełnosprawnych, a także dostosowanie systemu kształcenia zawodowego zgodnie z potrzebami tych osób, przy uwzględnieniu zapotrzebowania lokalnego rynku pracy. Niezwykle istotne wydaje się także pogłębianie współpracy i wsparcia szkół, poradni i ośrodków pomocy na rzecz rodziców i opiekunów osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Z powodu trudnej sytuacji życiowej, a często także w efekcie negatywnego nastawienia, podejmują oni decyzje uniemożliwiające realizowanie ścieżki edukacyjnej i zawodowej swoich podopiecznych, bez względu na ich zdanie.

Bibliografia

- *Analiza sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim*, w ramach projektu: Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych
- Mika, S., *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa 1984
- Nowak, S., *Teorie postaw*, PWN, Warszawa 1973
- *Raport Badania wpływu kierunku i poziomu wykształcenia na aktywność zawodową osób niepełnosprawnych*, Pentor Research International, dostępny: www.pfron.org.pl/ftp/dokumenty/Badania_i_analizy/Raport_CZESC_6z6_N_u_myslowa_final.pdf [22 VII 2012]
- *Raport z badań jakościowych prowadzonych metodą indywidualnego wywiadu pogłębionego (IDI) w ramach projektu: „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych”*
- *Raport z badań jakościowych prowadzonych metodą zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI) w ramach projektu: „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych”*.

Eyetracking jako metoda dostosowania treści, metod i narzędzi nauczania do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Na wstępie artykułu traktującego o eyetrackingu, jako metodzie, należy precyzyjnie wskazać konkretny cel postawiony przed nią w projekcie „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych”. W artykule eyetracking będzie rozpatrywany, jako **metoda weryfikacji poprawności przyjętych założeń budowania narzędzi multimedialnych pod kątem percepcji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim**.

Z tego punktu widzenia koniczne będzie oparcie się przede wszystkim na wiedzy ze styków takich obszarów, jak medycyna, neurobiologia, psychologia i informatyka²¹². Natomiast przy samym badaniu dokonywanym na próbie przedstawicieli grupy docelowej (ONI-L²¹³) wykorzystana zostanie metodologia *eyetracking* (śledzenia ruchu gałek ocznych, a dokładniej tego, na co patrzy badany, czyli ruchu źrenic), wypracowana w toku doświadczeń empirycznych, oparta o procedury eksperymentalne i obserwacyjne, a przede wszystkim metodę naukową²¹⁴ ze wszystkimi jej obostrzeniami. Należą do nich przede wszystkim 4 postulaty przedstawione poniżej.

---

²¹² Wiedza będzie tu rozumiana jako pewien używany przez przedstawicieli danej dyscypliny zasób przeświadczeń i sądów o tym, jak jest, jak się rzeczy mają i dlaczego tak się one mają oraz wyrażających te sądy twierdzeń czy całych systemów takich twierdzeń, stanowiących bądź opisy poszczególnych fragmentów rzeczywistości, bądź też teorie wyjaśniające zjawiska z danej dziedziny; za: S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2006, s. 19.

²¹³ Skrót ten w niniejszym opracowaniu będzie odnosił się do osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim.

²¹⁴ Rozumianą jako pewien sposób postępowania (określony, powtarzalny, „wyczuwalny”), zmierzającego świadomie przy doborze odpowiednich środków do realizacji pewnego celu czy pewnej kategorii celów poznawczych w nauce. Na podst. S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2006, s. 19.

Schemat 1. Główne aspekty stosowania metody naukowej w kontekście badania eyetracking ONI-L

rozwijanie, rozszerzanie i pogłębianie wiedzy o tej dziedzinie zjawisk, przedmiotów i procesów, która znajduje się w polu zainteresowania danej nauki/nauk

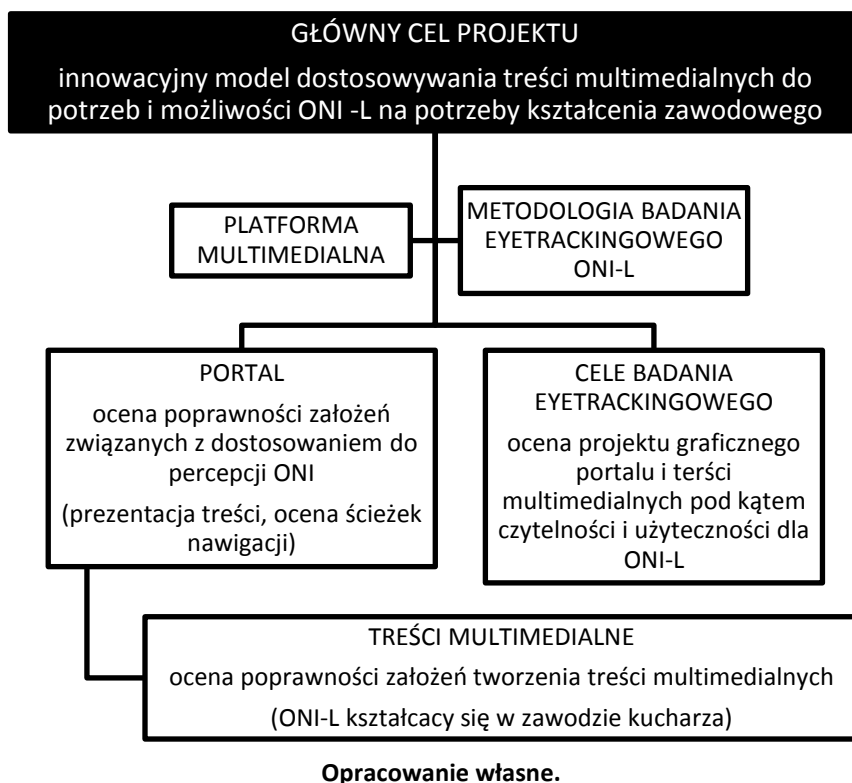
uzyskanie maksymalnie możliwej zgodności twierdzeń z rzeczywistością i dostarczenie przez nie (w przypadku nauk praktycznych) możliwie niezawodnych sposobów realizacji praktycznych celów

weryfikacja twierdzeń i całych zespołów twierdzeń w wyniku intersubiektywnej kontroli (oceny możliwej do dokonania przez wszystkich kompetentnych specjalistów z danej dziedziny)

konieczność dowiedzenia twierdzeń, czy teorii uznania i uzasadnienia przez wyniki najszerzej pojętej obserwacji tej dziedziny rzeczywistości, która stanowi przedmiot zainteresowań danej nauki i odpowiednią interpretację tych wyników

Źródło: S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2006, s. 19-21, opracowanie własne.

Przywołując usystematyzowaną strukturę głównych celów (całego projektu, jak i badania) oraz zadań z nimi związanych, przedstawia się ona jak na przedstawionym poniżej schemacie 2.

Schemat 2. Założenia do badań metodą eyetracking

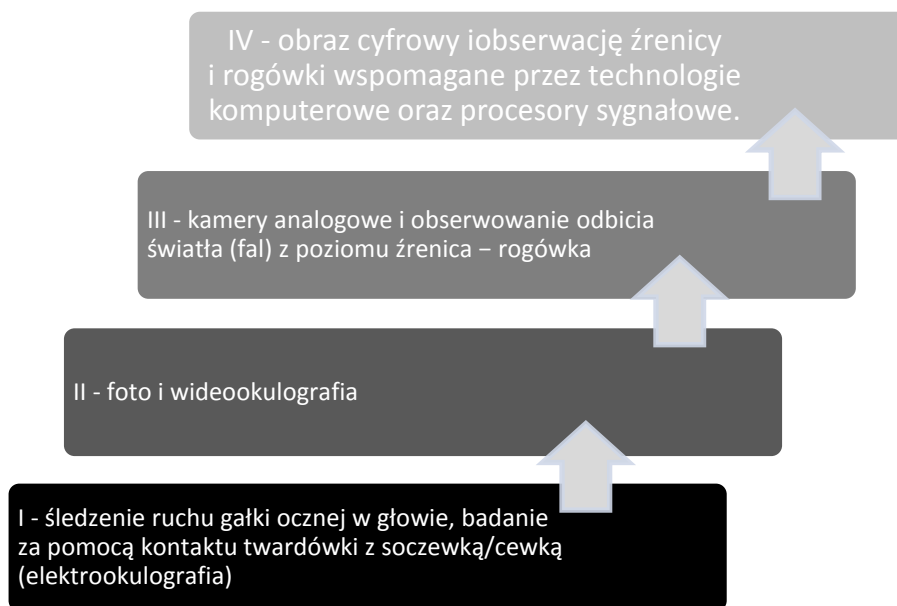
Eyetracking czyli co?

Wykorzystanie eyetracking, jako technologii służącej badaniu percepcji treści odbieranych przy pomocy urządzeń elektronicznych, jest od lat znane w nauce i badaniach użyteczności (z ang. *usability studies*). Co więcej, jest ono żywo dyskutowane w środowiskach akademickich, ale i badaczy zajmujących się czynnikiem ludzkim w inżynierii przemysłowej, marketingu czy informatyce²¹⁵. Ostatnia dziedzina jest szczególnie zainteresowana śledzeniem ruchu gałek ocznych w kontekście dostosowywania GUI (graficznego interfejsu użytkownika) do potrzeb odbiorców. Taki sposób rejestracji i analizy pozwala na sprawdzenie, które składowe wykonywanych czynności angażują uwagę wzrokową badanych

²¹⁵A. Duchowski, *A breadth-first survey of eye-tracking applications*, *Behav Res Methods Instrum Comput*, T. 34, nr 4, listopad 2002, s. 455-470.

w zależności od tego na co i jak długo patrzą²¹⁶. Robert J. K. Jacob oraz Keith S. Karn precyzują natomiast proces wykorzystania eyetrackera (narzędzia badawczego), **określając go mianem urządzenia do śledzenia i nagrywania ruchu gałki ocznej człowieka podczas wykonywania konkretnych czynności poznawczych, a następnie analizowania materiału badawczego**²¹⁷. We wstępie do swojej metodologii A. Duchowski wyróżnia cztery technologiczne generacje eyetrackerów. Podział zbudowany jest na podstawie różnic konstrukcyjnych urządzeń.

Schemat 3. Oprzyrządowanie do eyetrackingu – 4 generacje

Źródło: Na podstawie A. Duchowski, *Eye tracking methodology...*

Nie wchodząc zbyt głęboko w szczegóły techniczne poszczególnych generacji urządzeń, należy stwierdzić, że dopiero czwarta generacja wykazuje znacząco wyższą użyteczność i dokładność od pozostałych – przy jednocześnie niższej cenie. Co więcej, wsparcie jej odpowiednim oprogramowaniem (*software*) oraz procesorami sygnałowymi

---

²¹⁶F. Keller, Informatics 1: *Cognitive Science*, School of Informatics, University of Edinburgh, październik 2010 tekst dostępny online pod adresem: www.inf.ed.ac.uk/teaching/courses/inf1-cg/lectures/14/inf1cg_l14.pdf slajd 3.

²¹⁷A. Poole, L.J. Ball, *Eye tracking in human-computer interaction and usability research: Ready to deliver the promises*, s. 1.

(*hardware*)²¹⁸ pozwala już nie tylko rejestrowanie światła podczerwonego odbitego od rogówki i źrenicy, ale również na bezproblemowe prezentowanie tych informacji w czasie rzeczywistym.

Przed upowszechnieniem się urządzeń IV generacji, przeprowadzenie i efektywne wykorzystanie tego rodzaju badań było w praktyce niedostępne dla innych dziedzin, niż psychologia poznawcza. Pomimo to, należy jednak pamiętać, że nawet graficzna wizualizacja wyników wymaga dokładnej analizy ilościowej i jakościowej, połączonej z interpretacją zachowań osób badanych na podstawie obserwacji w toku badania. Ten aspekt będzie miał szczególne znaczenie przy badaniach ONI-L, co zostanie rozwinięte w dalszej części opracowania.

Potrzeba dostosowania częstotliwości oraz innych parametrów eyetrackera jest spowodowana różnym zachowaniem oka oraz istotnością pojedynczych jego ruchów dla różnych celów badawczych. Dla badań użyteczności najważniejsze jest, aby system uchwycił ścieżkę, jaką porusza się spojrzenie uczestnika badania oraz czas, jaki poświęca na obserwację danego obszaru zainteresowań. W badaniach procesu czytania istotne jest, w jaki sposób oko akomodacyjnie „przeskakuje” pomiędzy konkretnymi słowami oraz symbolami, a nawet do kolejnej linijki. Bardziej skomplikowane badania, na przykład łączone z innymi technikami (jak EEG), muszą być dokładniejsze ze względu na bardziej skomplikowane procedury i środowisko, mogące powodować zakłócenia i artefakty²¹⁹ powstałe w badaniu.

Problemy ze wzrokiem ONI-L wpływające na badanie techniką eyetracking

Wśród osób z lekkim stopniem niepełnosprawności intelektualnej występują często sprzężone deficyty sprawności sensorycznej i fizycznej²²⁰.

---

²¹⁸ Inaczej DSP z angielskiego *Digital Signal Processor*, wyspecjalizowane procesory służące do cyfrowej obróbki sygnału o rozdzielnej pamięci programu i danych.

²¹⁹ Artefakt w tym kontekście to zniekształcone bądź nierealne wyniki spowodowane zastosowaniem urządzenia.

²²⁰ Dotyczą one wielu różnych obszarów jak pasożyty, nowotwory, problemy neurologiczne, choroby psychiczne czy wady wrodzone związane z zaburzeniami i deformacjami chromosomów. Część z nich jest bezpośrednią przyczyną zaburzeń w rozwoju osoby niepełnosprawnej intelektualnie, inne zaś bardzo często towarzyszą rzeczonym osobom chociaż nie są źródłem problemu.

Najważniejsze dla omawianego badania techniką eyetracking są jednak zaburzenia związane z percepcją oraz ściśle z narządami wzroku. Wady wzroku – co oczywiste – mogą znacząco wpłynąć na przeprowadzanie badania za pomocą eyetrackera. Według raportu ICD-10, dotyczącego lekkiej niepełnosprawności umysłowej, można wyróżnić 3 najczęstsze problemy ze wzrokiem:

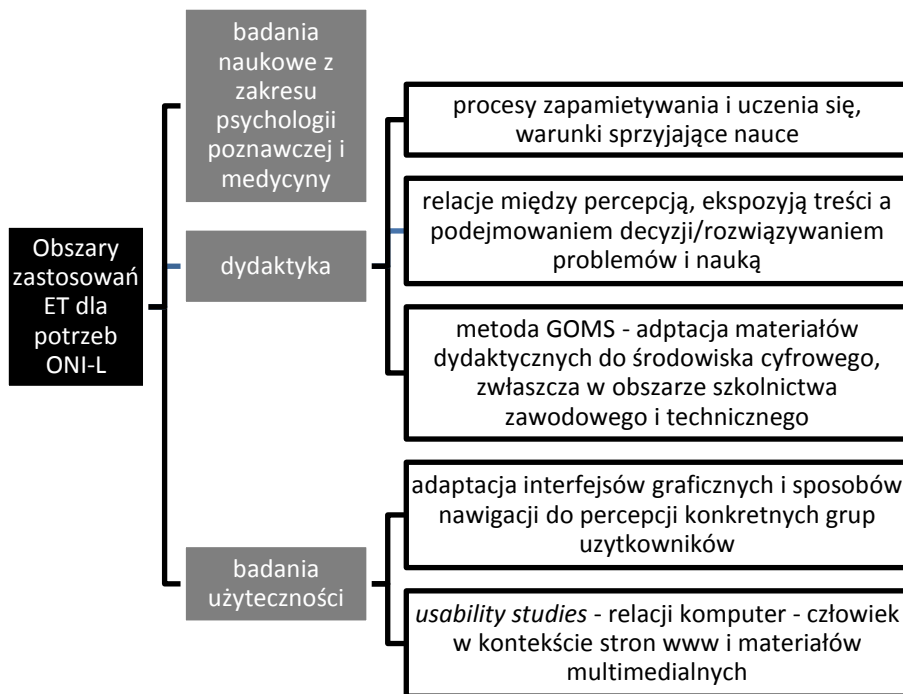
- wady wzroku, niedowidzenie,
- oczopląs,
- zaburzenia widzenia.

Żadna z tych przypadłości nie dotyczy większości populacji osób niepełnosprawnych umysłowo, pomimo to odsetki te są na tyle wysokie, że nawet w małej próbie badanych istnieje relatywnie wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia tego rodzaju zaburzeń. W przypadku **wad wzroku**, niedowidzenia można mówić o nich jako czynnikach eliminujących potencjalnych badanych z udziału w pomiarze eyetrackingowym na etapie selekcji, gdyż wymaga on bezproblemowego widzenia ekranu przy równoczesnym zachowaniu odpowiedniej widoczności źrenicy i rogówki dla kamery eyetrackingowej. Natomiast **oczopląs** nie został wyróżniony jako przeszkoda w tego rodzaju badaniu w literaturze przedmiotowej. Szczególnym aspektem niektórych z nich jest możliwość nasilenia **trudności w widzeniu (zaburzenia widzenia)**, zależna także od nastroju uczestnika oraz tego, czy i jak bardzo zdenerwowany jest samym faktem badania czy nieznanym otoczeniem. W tym ostatnim przypadku warunki przeprowadzenia eksperymentu były tworzone z myślą o tym, by wywoływały jak najmniejszy stres u badanych.

Badanie techniką eyetracking jako weryfikacja metodologii tworzenia treści na potrzeby uczniów niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim

W kontekście badania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w celu dostosowania treści multimedialnych i edukacyjnych do ich potrzeb, eyetracking służy w znacznej mierze, jako narzędzie oceniające treści prezentowane na komputerze. W tym celu można stosować tę technologię, jako metodę diagnozowania problemów, z jakimi mogą się spotkać te osoby w procesie edukacji.

Schemat 4. Obszary zastosowań eyetrackingu ze szczególnym uwzględnieniem ONI-L

Opracowanie własne.

Większość badań stosujących eyetracking wykorzystuje do swojego celu model eksperymentalny, w którym dokonuje manipulacji zmiennymi (bada zatem co najmniej dwie różne możliwości). W badaniach percepcji przez oceniających istniejącego fizycznie przedmiotu badań, nie można zastosować zwykłego eksperymentu, ponieważ nie można dokonać w nim manipulacji zmiennymi. Skuteczniejsze jest wówczas wykorzystanie technik opierających się na obserwacji. Równocześnie porównywanie wyników przed i po dostosowaniu projektu multimedialnego może mieć cechy eksperymentu. Punktem wyjścia w omawianym przypadku było zawsze sprawdzenie, czy materiały edukacyjne są dostosowane do potrzeb odbiorcy oraz co może lub powinno ulec zmianie.

Inspiracją w temacie badań techniką eyetracking osób niepełnosprawnych umysłowo mogą być badania dotyczące zaburzeń uczenia się (z ang. *learning disabilities*), które w znacznej części pokrywają się z problemami w nauce osób niepełnosprawnych. Pomimo podobieństwa należy jednak pamiętać o ograniczeniu tego typu porównań do, co najwyżej, inspirowania rozwiązań w badaniu techniką eyetracking

osób z lekką niepełnosprawnością umysłową. Upośledzenie umysłowe wiąże się z obniżoną wartością ilorazu inteligencji jak opisano to we wcześniejszych rozdziałach²²¹, podczas gdy trudności w nauce nie są zdeterminowane w ten sam sposób.

Jednym z niewielu obszarów związanych z badaniami techniką eyetracking oraz lekką niepełnosprawnością umysłową są badania nadselektywności wzroku u rzeczonych osób. Problem ten wiąże się z zawężeniem pola widzenia osób niepełnosprawnych, a w związku z tym mniejszą ilością materiału postrzeganego za jednym razem. Czasem nadselektywność nazywa się *widzeniem tunelowym*, ze względu na objaw tej przypadłości. Jeśli dać, na przykład, osobie dotkniętej tą dolegliwością zdjęcie, skupi się ona wyłącznie na jednym elemencie, detalu. Pozostałą część zdjęcia pozostaje niezauważona. Przeprowadzając badania naukowcy zauważyli, że w tego typu badaniach warto stosować eyetrackery mobilne lub desktopowe, nie wymagające unieruchomienia głowy osoby badanej. Inne podejście praktycznie uniemożliwia przebadanie dużej ilości osób niepełnosprawnych niechętnych bądź bojących się bardziej inwazyjnych lub skomplikowanych urządzeń. Istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że badany będzie zachowywał się w sposób inny, niż jest dla niego naturalny. Takie zjawisko w znacznym stopniu zaburza wyniki badania. Dlatego tworząc laboratorium eksperymentator musi je dostosować w znacznej mierze do badanych, aby ograniczyć elementy, które mogłyby ich rozproszyć lub spowodować dyskomfort. Dlatego jeszcze w fazie projektowania, o ile cele badania nie przewidują inaczej, badacz musi ograniczyć wszelkie bodźce, które mogą wpłynąć na chwilowe pogłębienie bądź spłytenie tego zjawiska, inaczej wyniki będą zaburzone niekontrolowanym przez badacza czynnikiem.

Założenia związane z projektowaniem badań

Wspomniano już o eksperymencie, jako często wykorzystywanym modelu w badaniach techniką eyetracking oraz wykorzystaniu badań użyteczności. Obu modelom badawczym przypisuje się różne cele, w pierwszym przypadku badacz chce sprawdzić prawdziwość pewnej tezy, w drugim natomiast badacz sprawdza czy użytkownik jest w stanie

---

²²¹ Przyjmuje się, że u osób niepełnosprawnych w stopniu lekkim IQ ma wartość między 50 a 69 punktów (przyp. aut.).

efektywnie komunikować się z otrzymanym materiałem i wszystkie problemy badawcze są rozpatrywane w tym kontekście.

W przypadku badania percepcji przez osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim multimedialnych materiałów edukacyjnych bardziej użyteczna jest jednak obserwacja. Związane jest to ze specyfiką dostosowywania materiałów edukacyjnych do potrzeb rzeszonych osób. Niemożliwe jest odgórne przewidzenie, jak zachowa się uczestnik w danym momencie użytkowania multimediiów. Jedyną możliwością jest uwzględnienie w fazie projektowej specjalnych potrzeb adresata odnośnie materiałów dydaktycznych, co pozwoli na wyeliminowanie części problemów.

Projektowanie obserwacji powinno charakteryzować się ściśle określonymi cechami. Za J. Sztumskim można uwzględnić następujące podejście wywodzące się z nauk społecznych²²²:

- **premedytacja** – ten warunek wyraża się jako określenie celów obserwacji czyli rozwiązania ściśle, jasno i w pełni określonego problemu sformułowanego dokładnie i szczegółowo;
- **planowość** – obserwacja ma podlegać dokładnemu planowi odpowiadającemu celowi obserwacji. Wspomniany metodolog zauważa, że planowanie umożliwia wykluczenie z obserwacji i pozwala skupić się na tym co najważniejsze i najbardziej istotne;
- **celowość** – ta cecha obserwacji umożliwia badaczowi skupić się wyłącznie na tych elementach, które go interesują. Należy przy tym pamiętać, że pełną informację o przedmiocie można uzyskać tylko poprzez połączenie obserwacji z obserwacją całości;
- **aktywność** – polega na tym, że obserwator nie rejestruje wszystkich spostrzeżeń, jakie docierają do niego od przedmiotu poznania, lecz dokonuje ich selekcji, to znaczy poszukuje interesujących go cech przedmiotu, wykorzystując do tego cały zapas posiadanej wiedzy i doświadczenia;
- **systematyczność** – obserwacja nie może być przypadkowa, zawsze powinna być przeprowadzana wedle określonego systemu który można zastosować wielokrotnie i w różnorodnych warunkach jego istnienia.

---

²²²J. Sztumski, Wstęp do metod i technik badań społecznych, Katowice 2010, s. 114.

Szczegóły związane z badaniem

Środowisko badania

W formie eksperymentalnej, która dla badań techniką eyetracking jest dominująca, zakłada się, że wszystkie cechy są stałe oprócz tych które są poddawane zmianie w trakcie badania. Przyjęta metodologia musi uwzględniać także pytanie, jak zapewnić warunki, w których zmieniony jest tylko dany element (założony przez badacza), a wszystkie inne pozostają stałe, kontrolowalne. Wszystkie warunki, wyniki oraz metody analizy powinny być dokładnie przedstawione w raporcie. Celem tak dokładnego sprawozdania z badań jest umożliwienie innym badaczom sprawdzenia jego wiarygodności, a także odtworzenia²²³. Wykorzystanie w obserwacji kontrolowanej eyetrackera z dokładnie określoną procedurą, pozwala badaczowi śledzić poczynania uczestnika badania. Nie ma także ograniczeń związanych z określeniem dokładnych warunków przeprowadzenia obserwacji. W takiej sytuacji wybór modelu którym będzie się posługiwał badacz jest sprowadzony do celu, który chce osiągnąć.

Dobór próby

Dobór próby jest dokonywany w celu umożliwienia generalizacji wyników na szerszą populację. Problemem jest jednak częste uznawanie próby 7-10 osób za wystarczającą do przeprowadzenia rzetelnego badania eyetrackingowego. Podobna ilość osób wystarcza co najwyżej do przeprowadzenia badań poglądowych. Równocześnie, wyniki które można uzyskać z takiego rodzaju badania są w pełni wystarczające dla badań użyteczności i wielu ściśle określonych eksperymentów.

Specyfika badania osób niepełnosprawnych intelektualnie wymaga na ogół od badacza, aby dokonał celowego lub mieszanego doboru próby. Jeśli odbiorcą projektu ma być uczeń danego zawodu, badacz musi w pierwszej kolejności odnaleźć odpowiednią szkołę a następnie dobrać próbę zgodnie z możliwościami, które oferuje administracja ośrodka. Badacz powinien jednak stosować zasadę randomizacji (losowości) tak często, jak to możliwe, chociażby przy podziale grup badanych. Należy także dokładnie określić oraz opisać cechy obiektywne badanych (socio-demograficzne, zdrowotne), które kwalifikują ich do badania.

---

²²³ *Ibidem.*

W przywoływanym opracowaniu A. Duchowski podkreśla, że badania techniką eyetracking z reguły dotyczą takich populacji lub zakresu badań, że mała próba jest wystarczająca aby uzyskać rzetelne wyniki²²⁴. Wskazuje także, że dla grupy, która doświadcza identycznych bodźców (tak jak w przypadku materiałów multimedialnych dla uczniów danego zawodu), które nie są znacząco zróżnicowane przez zmienne celowo zmanipulowane do eksperymentalnego badania, można zastosować próbę niższą niż typową dla ilościowych badań psychologicznych. Tego rodzaju logika doboru próby bliższa jest na przykład jakościowym badaniom efektywności leków²²⁵. Przyjęte założenia badania przy wykorzystaniu techniki eyetracking w projekcie kwalifikują się do powyższego, ponieważ w przypadku ONI-L w kontekście kształcenia zawodowego interesuje badaczy wyłącznie jedna, bardzo specyficzna cecha populacji²²⁶. Głównymi kryteriami doboru próby do badania w tym przypadku jest niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim²²⁷ oraz uczestnictwo w zajęciach z wykorzystaniem materiałów multimedialnych do nauki zawodu.

Materiały multimedialne jako zmienne w badaniach technika eyetracking

Badając skuteczność materiałów multimedialnych poprzez stosowanie techniki eyetracking można wymienić szereg zmiennych, które mogą mieć wpływ na badanie. Równocześnie badaczowi zależy na ich jak największym ograniczeniu do tych związanych możliwie bezpośrednio z prezentowanymi multimediami. Tego typu podejście jest szczególnie istotne w przypadku badania osób niepełnosprawnych, ponieważ w wielu przypadkach łatwo zaburzyć u nich uwagę oraz spowodować rozkojarzenie. Stąd też badanie powinno być realizowane w środowisku neutralnym dla badanych, gdzie zewnętrzne wobec materiałów multimedialnych czynniki nie będą miały wpływu na percepcję uczestników. Innymi słowy należy wyeliminować tak

---

²²⁴ A. Duchowski, *Eye tracking methodology...* s. 161.

²²⁵ *Ibidem*, s. 163-164.

²²⁶ Doktor D. Travis w swoim artykule na stronie *Userfocus* twierdzi, że w takiej sytuacji próba na ogół liczy powyżej 5 osób. Ekstremalnie rzadkie są przypadki kiedy próba wynosi więcej niż 20 osób. D. Travis, 4 forgotten principles of usability testing, tekst dostępny online na stronie: www.userfocus.co.uk/articles/4-forgotten-principles-of-usability-testing.html [dostęp 24-07-2012].

²²⁷ kryterium niepełnosprawności intelektualnej korzystając ze specjalistycznych źródeł z zakresu psychopatologii oraz oligofrenopedagogiki.

zwane zmienne środowiskowe, czyli czynniki zewnętrzne wpływające na zachowanie uczestników badania.

Ważniejszym dla tego podrozdziału jest podział zmiennych zależnie od zmysłu, którego dotyczą oraz mediów, które wykorzystuje się podczas przeprowadzania badania. Większość materiałów multimedialnych ma charakter audiowizualny – odbierane są przede wszystkim przez zmysł wzroku oraz słuchu. Stąd też można wymienić kluczowe pytania dotyczące obydwu kanałów komunikacji.

Pytania dotyczące percepcji wzroku:

- Co widzi badany?
- W jakiej kolejności widzi?
- Czy badany potrafi skupić się na wykonywaniu czynności w określonej kolejności?
- Ile wynosi czas skupienia wzroku na danym obszarze?
- Ile czasu badany potrzebuje na odnalezienie nowego elementu?
- Czy badanemu udaje się zrealizować założenia planu metodycznego?
- Które elementy utrudniają płynną nawigację?
- Jak kształtuje się pomiar zdolności do śledzenia obiektów?
- Jaki jest poziom uwagi poświęcany materiałom multimedialnym?

Eyetracking może udzielić także informacji związanych ze słuchem, jednak zawsze są one w jakiś sposób związane ze wzrokiem, zwracają na to uwagę między innymi neurologowie. Społeczeństwo współczesne jest obrazocentryczne, więc głównym medium, które jest wykorzystywane w celu dotarcia do odbiorcy jest obraz, pozostałe są co najwyżej wspomagające. Mimo to za pomocą eyetrackera wciąż można ustalić odpowiedzi na wiele pytań związanych z innymi zmysłami.

W przypadku percepcji słuchowej można zadać pytania:

- Jaka jest reakcja na bodźce słuchowe?
- Czy dźwięk jest zrozumiały?
- Czy badany postępuje zgodnie z instrukcjami głosowymi?
- Czy badany rozumie instrukcje głosowe?
- Czy badany jest w stanie równocześnie nadążać z instrukcjami głosowymi oraz obrazem i wykonywaniem innych czynności?
- Jakie następują zmiany w poziomie uwagi po usłyszeniu dźwięków?
- Czy dźwięk sprzyja zrozumieniu obrazu?
- Czy dźwięk działa jak dystraktor (czynnik dekoncentrujący, rozkojarzający)?

Dwa z wymienionych mediów odnoszą się wyłącznie do jednego zmysłu, odpowiednio wzroku i słuchu. O ile informacje, których dostarcza eyetracker w kwestii percepcji obrazu, to wciąż niejasne są jego możliwości w zakresie sprawdzania percepcji dźwięku. Śledzenie wzroku badanego podczas odsłuchiwania dźwięku z relatywną łatwością pozwala badaczowi stwierdzić, na czym skupia się badany oraz czy słucha czy dźwięk jest dla niego tłem. Podobnie kwestia ma się w przypadku filmu. Percepcja słuchowa nigdy nie jest samodzielna i zawsze jest w jakiś sposób skorelowana ze wzrokową. Dźwięk może odwrócić uwagę badanego, spowodować, że łatwiej jest mu zrozumieć obraz bądź być zupełnie pominięty przy zbytym skupieniu się badanego na obrazie bądź wykonywanej czynności. Chcąc sprawdzić efektywność materiałów multimedialnych badacz może wykorzystać różnego rodzaju narzędzia, jednak odpowiednio wykorzystany i skonfigurowany eyetracker udostępnia badaczowi najwięcej rzetelnych i obiektywnych danych.

Zmienne mierzalne

Zachowanie badanego: Zachowanie uwagi badanego w tego rodzaju badaniach to zmienna zależna. To ona jest sprawdzana i jej wysoki poziom jest wskaźnikiem dla dobrze skonturowanych projektów. Równocześnie można sprawdzać poziom zrozumiałości materiału poprzez sprawdzenie czasu, jaki jest konieczny do przetworzenia informacji przez osobę niepełnosprawną umysłowo w stopniu lekkim.

Elementy projektu: Tego rodzaju elementy to nic innego, jak zawartość projektów, która jest edytowalna a równocześnie może wpływać na poziom uwagi oraz łatwość zrozumienia przekazu.

Zmienne niemierzalne

Czynniki środowiskowe: Badacz może zauważyć, że zaistniał czynnik środowiskowy. Na ogół nie jest jednak świadomy jego istnienia a na pewno rzadko jest w stanie go wyizolować. W przypadku badania osób niepełnosprawnych na ich umiejętności skupienia uwagi duży wpływ ma samopoczucie. Chociaż nie można skutecznie sprawdzić czy dany element na pewno nie wpłynął na percepcję badanego, to na pewno można określić te potencjalne a następnie wyeliminować je z badania.

Poziom umiejętności: Niemożliwe jest także sprawdzenie umiejętności nabywanych przez wykorzystanie materiałów multimedialnych. Związane jest to ze zbyt dużym znaczeniem indywidualnych zdolności badanego.

Oprócz tego należałoby w takiej sytuacji uwzględnić trudności każdej z badanych osób niepełnosprawnych. Tymczasem niektóre z nich mogą mieć problemy z liczeniem, a inne z pisaniami. Także fakt sprawdzania umiejętności jest bardzo dla takich osób stresujący i może wpłynąć na przebieg badania.

Weryfikacja poprawności założeń metodologii tworzenia treści multimedialnych

Dostosowywanie materiałów edukacyjnych

Dostosowanie materiałów edukacyjnych do potrzeb uczniów stanowi bardzo duże wyzwanie. Niemożliwe jest obiektywne stwierdzenie, czy dany materiał został przygotowany w sposób zapewniający powodzenie w dydaktyce bez badań podłużnych i związanych z pamięcią. Jednak nawet wtedy zbyt wiele zależy od ucznia: to, ile pracy włożył w naukę, czy też zaniedbał powtarzanie materiału lub wiedząc, że będzie badany specjalnie się przygotował.

Istnieje jednak możliwość oceny jakości takiego typu materiałów pod względem ich zrozumiałości oraz skuteczności w docieraniu do odbiorcy. Szczególnym tego typu materiałami są te oparte na przekazie multimedialnym z wykorzystaniem prezentacji multimedialnych (tworzonych chociażby w programie *Power Point*, czy innych), technologia *Flash* czy tak zwane *app's* (aplikacje) na urządzenia mobilne. Obecnie w edukacji wykorzystuje się przede wszystkim dwie pierwsze. Nie mniej jednak, badanie percepcji uczniów podczas wykorzystywania materiałów multimedialnych w trakcie zajęć lub podczas samodzielnej nauki umożliwia sprawdzenie, czy pomoce dydaktyczne są zrozumiałe oraz jak je można poprawić.

Zadaniem badacza jest w takiej sytuacji zdiagnozowanie wybranych materiałów dydaktycznych pod kątem problemów, z jakimi mogą spotkać się ich adresaci. Ocena zaczyna się od stwierdzenia czy dany projekt jest skonstruowany w sposób umożliwiający jego wykorzystanie w procesie dydaktycznym osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim, a następnie określenie stopnia jego dostosowania do potrzeb tych osób. Takich informacji dostarczają przede wszystkim badania percepcji użytkowników z wykorzystaniem techniki eyetracking. Pozwala ona nie tylko sprawdzić na co patrzy uczestnik badania, ale także jak długo, w jaki sposób a ostatecznie pozwala określić zrozumiałość przekazu dla odbiorcy.

Jest to więc idealne narzędzie do wykorzystania w ewaluacji materiałów multimedialnych służących w edukacji osób niepełnosprawnych umysłowo.

Koncentracja na badaniu użyteczności pozwala na odnalezienie obszarów które można udoskonalić, ale także wyróżnić najczęstsze błędy oraz najlepsze rozwiązania. Jednym z założeń tego projektu badania jest odnalezienie wspomnianych cech, które można by przekształcić w zbiór zasad i wskazówek pomocnych podczas projektowania materiałów interaktywnych.

Z wielu obszarów związanych z badaniami z zastosowaniem techniki eyetracking zebrano dane dotyczące sposobu ich przeprowadzania oraz specyfiki jego uczestników. Najbardziej pomocne w tym celu były dokumenty poruszające wykorzystanie badania użyteczności w sposób wykluczający naukowe wątpliwości. Eyetracking jest już wykorzystywany w ten sposób między innymi w Wielkiej Brytanii²²⁸.

Dotychczasowe doświadczenia związane z dydaktyką osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim zostają zatem wzbogacane o odpowiednio zweryfikowane zasady tworzenia materiałów interaktywnych. Rewizja tych ostatnich jest niezbędna ze względu na różnice w percepcji badanych populacji. Typowe badania użyteczności rzadko dotyczą osób niepełnosprawnych umysłowo ze względu na niskie zainteresowanie nimi sektora prywatnego.

Założenia, cele oraz pytania badawcze były konsultowane z psychologiem rozwojowym. Działania te miały na celu dobro badanych poprzez zoptymalizowanie procedur bezpieczeństwa oraz założeń badania do potrzeb osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim.

Informacje których zdobycie umożliwia wykorzystanie eyetrackera dotyczą rozmieszczenia poszczególnych elementów na stronie. Umożliwia to stwierdzenie, czy są one wystarczająco widoczne oraz zrozumiałe. W omawianym projekcie można je podzielić na informacje dotyczące poruszania się i komunikacji w ramach materiałów interaktywnych oraz widoczności i zrozumiałości treści merytorycznych. Poszukiwane informacje oraz dokładne szczegółowe cele badań wykorzystujących eyetracker są określone przez poniższe pytania badawcze:

Główne pytania badawcze:

---

²²⁸ Patrz: P. Eachus, The Use of Eye Tracking Technology in the Evaluation of e-Learning: A feasibility study, tekst dostępny online pod adresem: www.ece.salford.ac.uk/proceedings/papers/25_07.pdf [dostęp: 10-08-2012]., s. 5.

1. Czy projekt interaktywny jest dostosowany do potrzeb osób w lekkim stopniu niepełnosprawnych umysłowo?
2. Czy GUI jest przyjazny dla użytkownika?
3. Czy treść projektu interaktywnego jest zrozumiała dla użytkownika?

Szczegółowe pytania badawcze:

4. Czy menu główne jest widoczne dla badanego?
5. Czy menu główne jest zrozumiałe dla badanego?
6. Ile czasu badany potrzebuje na odnalezienie poszukiwanej informacji w menu głównym?
7. Czy przycisk powrotu do strony głównej jest widoczny?
8. Ile czasu użytkownik potrzebuje aby powrócić na stronę główną?
9. W jaki sposób użytkownik powraca do ściśle określonej części projektu?
10. Ile czasu badany potrzebuje na odnalezienie wyznaczonego w zadaniu elementu?
11. Ile czasu badany potrzebuje aby zrozumieć treść projektu interaktywnego?
12. Czy badany rozumie instrukcje i treść zawarte w ramach projektu interaktywnego za pierwszym razem?
13. Czy w ramach projektu interaktywnego występują elementy rozpraszające bądź opóźniające czynności badanego?
14. Jakie elementy są dla badanych niezrozumiałe?
15. Jakie elementy są najczęściej pomijane przez badanych?
16. Ile zbędnych²²⁹ czynności wykonał badany, aby odnaleźć poszukiwaną informację?
17. Ile czasu badany potrzebuje aby zauważyć wyznaczony przez zadanie element na danej stronie?

Dobór próby

Próba badawcza składa się z co najmniej 10 uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, uczęszczających do szkoły zawodowej. Jak podaje J. Nielsen²³⁰ w tego typu badaniach użyteczności wystarczającą próbą jest taka, której liczebność wynosi 5 osób. Specyfika osób badanych, u których występować mogą (wybuchy

---

²²⁹ Za czynności zbędne uznaje się te, które są niezgodne ze scenariuszem badania.

²³⁰ K. Pernice, J. Nielsen, Eye tracking Methodology. How to conduct and Evaluate Usability Studies Using Eyetracking, Nielsen Norman Group, sierpień 2009, s. 19.

afektywne²³¹ oraz niestałość emocjonalna, impulsywność oraz agresja²³²⁾²³³ sprawia, że zdecydowano się poszerzyć próbę, podobnie jak ma to miejsce w przywoływanych już w tym dokumencie badaniach z zakresu psychologii, jak również badania użyteczności (*usability studies*)²³⁴.

Próba miała charakter celowy. W jej skład zgodnie z założeniami projektu wchodziło 10 osób (6 mężczyzn i 4 kobiety). Każda z nich była osobą niepełnosprawną intelektualnie w stopniu lekkim (której iloraz inteligencji mieści się pomiędzy 50 a 70), a także uczęszczała do specjalnej szkoły zawodowej. Wiek tych osób mieścił się w granicach od 16 do 25 lat. Przed badaniem przeprowadzono krótki kwestionariusz kwalifikacyjny mający ustalić, czy dana osoba nie wykazuje cech uniemożliwiających jej wzięcie udziału w badaniu.

Przebieg badania

Badanie przeprowadzono w (jak to określa Duchowski²³⁵) laboratorium terenowym. Jest to pomieszczenie przystosowane do potrzeb badania, które różni się od typowego laboratorium swoim tymczasowym charakterem²³⁶. Rozwiązanie to ma różne zalety. Po pierwsze, niweluje ono częsty problem związany z dotarciem na miejsce badania. Po drugie przez przeprowadzenie badania w miejscu, które jest im dobrze znane, zwiększony jest komfort i poczucie bezpieczeństwa. Takim miejscem była szkoła, której uczniowie są badani.

Samo pomieszczenie, w którym przeprowadzone zostanie badanie, spełnić powinno szereg wymogów o różnym stopniu znaczenia. Dotyczą one głównie umiejscowienia poszczególnych elementów oraz osób

---

²³¹ J. Wyczesany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo*, Kraków 2004, s. 31.

²³² *Ibidem*, s. 32.

²³³ Zaburzenia te niemożliwe są do faktycznego przewidzenia, a mogą znacząco utrudnić lub uniemożliwić wykonanie zadania. Z problemem takim mogą się spotkać wszystkie badania osób upośledzonych umysłowo.

²³⁴ Patrz: Eye movements in human performance modeling of space shuttle operation. Michael Matessa and Roger Remington NASA Ames Research Center Moffett Field. s. 82.

D. Riby, P.J. Hancock, Looking at movies and cartoons: eye-tracking evidence from Williams syndrome and autism s. 80, Jak konsumujemy posty znajomych i marek na Facebooku?, K2, tekst dostępny online pod adresem: www.k2.pl/_files/K2_User_Experience_Facebook_Eyetracking.pdf, s. 84.

²³⁵ A. Duchowski, *Eye tracking methodology...*, s. 160.

²³⁶ Funkcjonuje ono tylko przez czas badania – po jego zakończeniu jest likwidowane.

związanych z badaniem, a także relacji przestrzennych zachodzących pomiędzy nimi. W kwestii charakterystyki pomieszczenia należy uwzględnić chociażby takie parametry, jak odpowiednie do badań nasłonecznienie, oświetlenie, powierzchnię (stanowisko badacza, badanego oraz jego opiekuna), wygląd (eliminacja elementów rozpraszających).

Zespół badawczy i jego kompetencje

Badacz

Badaczem była osoba znająca metodologię badawczą, przeszkolona w obsłudze zarówno eyetrackera, jak i oprogramowania służącego do jego obsługi. Ponadto została ona przeszkolona w postępowaniu z młodzieżą cechującą się lekką niepełnosprawnością intelektualną, by mieć kompetencje do badania tych osób.

Opiekun

Opiekun sprawował w badaniu dwie funkcje. Po pierwsze, jego obecność zwiększała komfort badanych i ich poczucie bezpieczeństwa. Osoby upośledzone umysłowo w stopniu lekkim często tracą orientację w otoczeniu²³⁷ w przypadku nagłego zmienienia otoczenia (a jako takie z pewnością można uznać sytuację laboratoryjną). U badanych mogło to wywołać niepokój. Drugą funkcją opiekuna było – w sytuacji pojawiających się trudności związanych z niepełnosprawnością badanych – próba doprowadzenia ich do stanu, w którym są zdolni kontynuować badanie. W tej funkcji zawiera się również zastrzeżenie, że w przypadku, gdy trudność w wykonaniu zadania wynika wyłącznie ze sposobu sformułowania polecenia, opiekun może je przeformułować tak, by dostosować je do konkretnego ucznia.

Zastosowane zadania i ich właściwości

Aby sprawdzić użyteczność multimedialnych, niezależnie czy będzie to portal edukacyjny czy podręcznik interaktywny wykonany w technologii *Flash*, określa się typy zadań które wykonuje badany. Istnieje szereg możliwości które są stosowane, a każda z nich podaje badaczowi inne informacje. Wspomniane zadania składają się na scenariusz badań. To narzędzie jest bardzo istotne i pomaga badaczowi w osiągnięciu celu. Sprawdzenie wielu funkcji jest niemożliwe, jeśli uczestnik badania będzie

---

²³⁷ *Ibidem.*

pozostawiony sam sobie a jedyna instrukcja będzie brzmieć „Proszę sobie przejrzeć tą prezentację i znaleźć coś ciekawego”. Ważne jest także poprawne sformułowanie poszczególnych poleceń. I. Mościchowska zajmująca się projektowaniem badań użyteczności opisuje kilka rodzajów zadań wykorzystywanych w tego rodzaju przedsięwzięciach²³⁸. W badaniu materiałów interaktywnych dedykowanych dla osób z lekką niepełnosprawnością umysłową najlepsze są zadania związane z poleceniem poszukiwania.

Wykonywanie zadań to element procesu diagnostycznego. Aby umożliwić badaczowi zidentyfikowanie możliwie dużej ilości problemów, użytkownik wchodzi w interakcję z danym projektem. Dopiero na podstawie działań oraz reakcji użytkownika badacz wyróżnia te obszary, które sprawiają problemy oraz przeszkody wymagające wyeliminowania. Przedstawiony cel jest osiągany poprzez wyznaczenie wspomnianych zadań do realizacji w trakcie badania. Powinny one dotyczyć obszarów związanych z poruszaniem się w ramach danego projektu interaktywnego oraz zrozumienia treści. Często te dwa czynniki są ze sobą powiązane. Można wyróżnić dwa sposoby formułowania poleceń: oparte na poszukiwaniu odgórnie wyznaczonych informacji oraz na wywiadzie i samodzielnym wyznaczaniu celów przez użytkownika.

Rodzaj danych otrzymanych w badaniu

Dane otrzymywane z badań przeprowadzonych przy zastosowaniu techniki eyetracking mają głównie formę wizualizacji. Podczas analizy danych z badania użyteczności materiałów multimedialnych przydatna jest każda z nich. W dalszej części tego rozdziału przedstawiony został sposób ich aplikacji do tego zadania. Inna część informacji których dostarcza eyetracker to dane statystyczne. Tego typu badania oferują nie tylko wizualizację danych która umożliwia jakościową analizę czynności wykonywanych przez badanych. Należy do nich szereg wskazań związanych z liczbą oraz czasem fiksacji na obszarze zainteresowań.

Wizualizacje typu Gazeplot: Informacje otrzymywane dzięki wykorzystaniu tego narzędzia pozwalają badaczowi określić, jakie czynności wykonywał badany oraz w jakiej kolejności. Takie zastosowanie doskonale

---

²³⁸ I. Mościchowska, Rodzaje zadań w testach użyteczności, tekst dostępny online pod adresem: uxbite.com/2011/04/rodzaje-zadan-do-testow-uzytecznosc/ [dostęp 29-08-2012].

widać na przykładzie zadań mających na celu poszukiwanie. Zależnie od rodzaju zadania różnił się będzie charakter otrzymanych danych. Mogą one być elementem sprawdzającym, kiedy badacz chce sprawdzić zmiany (alteracje) w stosunku do oczekiwanego przebiegu wzroku lub sprawdzić jak dany uczestnik zachowywał się podczas wykonywania zadania. *Gazeplot* generowany jest indywidualnie dla każdego użytkownika i dla każdej klatki/slajdu materiału multimedialnego. Istnieje także możliwość stworzenia takiego diagramu dla większej ilości osób, ale tylko z bardzo krótkiego okresu czasowego. Dane tego typu dotyczą przede wszystkim sytuacji, w których badany patrzył na zawartość projektu w sposób inny, niż przewidziany. Praktycznie za każdym razem jest to spowodowane jakiegoś rodzaju dystraktorem, który odnajdywany jest poprzez zastosowanie omawianego narzędzia. Ważną wskazówką gdzie szukać, są notatki sporządzone przez badacza w trakcie obserwacji.

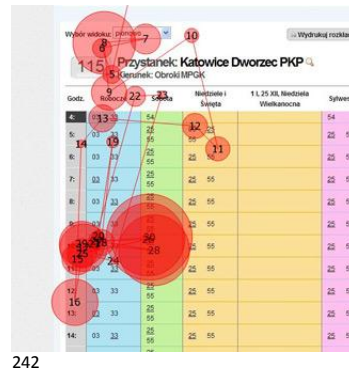
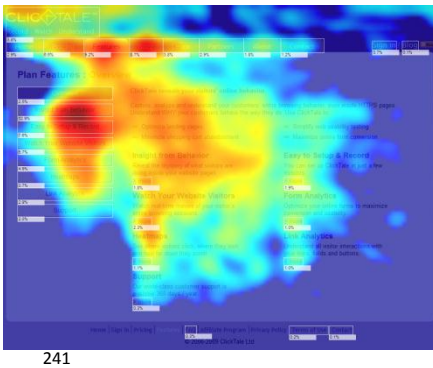
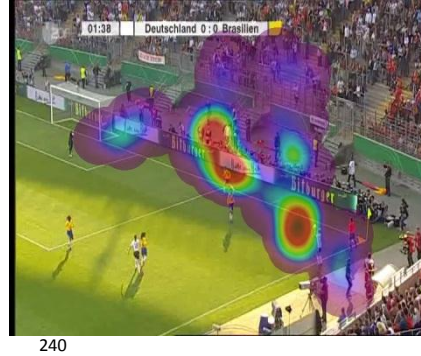
Wizualizacje typu Heatmap (mapa ciepła): Mapy ciepła generowane są dla większej liczby badanych na bazie spojrzeń w określonym czasie. Aby zachować czytelność oraz przydatność danych czas jest relatywizowany, fiksacja trwająca 3 minuty w 10-minutowym okresie czasu będzie reprezentowana graficznie w taki sam sposób, jak 3-sekundowa w okresie 10 sekund. Wykonuje się je przede wszystkim dla grup większych niż 30 osób. W innym przypadku trudne jest wykonanie rzetelnych obliczeń statystycznych, co lokuje wówczas ten rodzaj wizualizacji w kategorii narzędzi poglądowych.

Wizualizacje typu Clusters – klastry: to wizualizacja tych obszarów, na których często koncentrował się wzrok badanych. Surowe dane dotyczące spojrzeń są zbierane, a następnie przetwarzane na podobieństwo AOI (z ang. *Area of Interest*). Dzięki temu, po zaznaczeniu klastrów można wyróżnić ścieżkę najczęściej wybieraną przez badanych. Nie obawiając się przy tym jednocześnie niskiej czytelności wyników, jak w przypadku diagramu spojrzeń. Dodatkową zaletą tego sposobu pozyskiwania danych jest łatwość przekształcenia ich w obszary zainteresowań za pomocą odpowiedniego oprogramowania. Dzięki temu mogą być one zastosowane w sytuacji, w której badani podążają do celu drogą inną, niż pierwotnie zakładana i planowana.

Wizualizacje typu AOI, czyli obszary zainteresowań. Ten typ wizualizacji ma największe znaczenie przy badaniu zadań związanych z poszukiwaniem. Pozwala on badaczowi sprawdzić czy badany podążał

przewidywaną ścieżką oraz jak reagował na konkretne bodźce. AOI ma formę obramowania i jest widoczne podczas projektowania badania. Służy głównie jako narzędzie do zbierania danych statystycznych.

Zestawienie 1. Przykłady wizualizacji stosowanych w badaniach eyetracking

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wskazanych źródeł internetowych.

Dane statystyczne

Dane statystyczne zawsze są otrzymywane na podstawie wyznaczonych obszarów zainteresowań (AOI). Niezależnie od tego, jaki charakter ma zadanie, nowoczesne oprogramowanie umożliwia ich relatywnie szybkie odnalezienie. Do podstawowych wskaźników należy zaliczyć:

²³⁹ www.web-solution-way.be/en/12-internet-marketing/129-google-eye-tracking.html

²⁴⁰ www.sportundmarkt.com/de/expertise/market-research/eye-tracking.html

²⁴¹ blog.clicktale.com/2009/11/23/eye-tracking-for-everyone/

²⁴² www.edisona.com/eyetracking

Opis statystyczny: Oprogramowanie urządzeń eyetrackingowych na ogół umożliwia wygenerowanie statystyk opisowych oraz tabel częstości. Można wśród nich odnaleźć typowe wskaźniki takie jak: maksymalna i minimalna wartość, suma, mediana oraz odchylenie standardowe.

Czas do pierwszej fiksacji na danym AOI: Ta wartość informuje badacza, jak długi jest czas potrzebny uczestnikowi badania, aby skierował swój wzrok na wyznaczony AOI. Podawana jest w sekundach.

Liczba fiksacji od AOI: Za pomocą tego wskaźnika badacz może sprawdzić do ilu fiksacji doszło zanim badany spojrzął na określone AOI.

Pierwsza fiksacja na AOI: Ta miara służy określeniu, kiedy nastąpiła pierwsza fiksacja na danym AOI. W sytuacji, w której badany nie zainteresuje się danym obszarem ani razu, dany AOI nie jest uwzględniany w próbie.

Czas każdej fiksacji na AOI: Ta wartość określa ile czasu trwała każda pojedyncza fiksacja na danym AOI, bądź ich grupie.

Czas fiksacji na AOI łącznie: Łączny czas, który badany spędził patrząc na dany AOI. Jeśli badany powróci do danego obszaru po jakimś czasie to długość fiksacji zostanie dla niego zsumowana.

Liczba fiksacji na AOI: Za pomocą tej wielkości badacz otrzymuje informacje jak wiele fiksacji eyetracker zarejestrował dla określonego AOI bądź ich grupy.

Długość obserwacji: Wykorzystując tę miarę badacz może sprawdzić interwał pomiędzy czasem fiksacji na AOI oraz poza AOI. W ten sposób można określić ile czasu zajęło badanemu przejście z obszaru zainteresowania do drugiego.

Liczba obserwacji: Wykorzystując tę statystykę badacz może sprawdzić jak wiele fiksacji dotyczyło konkretnego obszaru zainteresowań.

Procent obserwacji AOI: Informacje dostarczane za pomocą tej miary dotyczą AOI lub ich grupy, na której zarejestrowano co najmniej jedną fiksację. Wyrażana jest jako ułamek sumy wszystkich nagrań.

Procent kliknięć na AOI: Ten wskaźnik służy sprawdzeniu jaki procent fiksacji skończył się przynajmniej jednym kliknięciem lewym klawiszem myszy na danym AOI.

Liczba kliknięć na AOI: W przypadku tej statystyki program liczy liczbę fiksacji na wybranym AOI uwzględniając niezauważone obszary jako 0.

Liczba pierwszych kliknięć na AOI: Za pomocą tej wielkości badacz otrzymuje informacje dotyczące czasu potrzebnego badanemu do

pierwszego kliknięcia w danym AOI, czas jest mierzony od poprzedniego kliknięcia w tym obszarze.

Czas do pierwszego kliknięcia na AOI (poprzez media): Jak w przypadku poprzedniej statystyki, przy czym czas mierzony jest od chwili wyświetlenia AOI, aż do czasu jego zaznaczenia lewym przyciskiem myszy przez użytkownika multimedialnych.

Czas od zauważenia AOI do kliknięcia: Ta miara informuje badacza ile czasu badany potrzebuje zanim kliknie na dany AOI po jego zauważeniu.

Czas od pierwszego do kolejnego kliknięcia na AOI (poprzez media): Korzystając z tej statystyki badacz dowiadyuje się ile czasu potrzebuje uczestnik badania do pierwszego kliknięcia od kiedy zauważył dany AOI.

Podsumowanie

W niniejszym opracowaniu możliwie wyczerpująco a jednocześnie w skondensowany sposób starano się poruszyć najważniejsze zagadnienia dotyczące możliwości zastosowania techniki eyetracking w celu dostosowania narzędzi multimedialnych wykorzystywanych w procesie kształcenia zawodowego osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Wspomniana adaptacja obejmuje zarówno treści, jak i metody oraz narzędzia nauczania, co wysoko stawia poprzeczkę badaczom wykonującymi badanie oraz interpretującymi jego wyniki.

Ważniejsze jednak od *stricte* metodologicznych czy technicznych aspektów eyetrackingu, omówionych w artykule, wydaje się jednak logika zastosowania go dla celów podniesienia jakości treści edukacyjnych. Jak na polskie warunki należy uznać to za **moment przełomowy**; zwłaszcza że projekt dotyczy **szkolnictwa zawodowego dla niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim**. Tym samym marginalizowany, pomijany i zapominany do tej pory cały segment szkolnictwa oraz kategoria uczniów zostaje objęta wsparciem, które wydatnie przełoży się w późniejszym czasie na zwiększenie ich szans na rynku pracy. W obliczu ich trudnej sytuacji jest to korzyść niebagatelna, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym.

Warto przy tym zwrócić uwagę na to, jak posłużenie się technologią w określonych warunkach może stworzyć nowe możliwości – możliwości powstałe dzięki wprowadzeniu *innowacji wartości*. Pojęcie to kładzie jednakowy nacisk zarówno na wartość, jak i samą innowację. Wartość bowiem bez towarzyszącej jej innowacji prowadzi do małych przyrostów, które nie pozwalają wyróżnić się na rynku, bądź doprowadzić do przełomu

w danej dziedzinie. Innowacja bez wartości jest zazwyczaj powodowana technologią, bywa pionierstwem lub działaniem futurystycznym i nie trafia zwykle w to, co chcą zaakceptować i płacić odbiorcy. Innymi słowy często rozmija się przy tym z ich potrzebami²⁴³.

Innowacja wartości pojawia się natomiast wtedy, gdy w jedną całość łączy się innowację z użytecznością oraz pozycjami kosztowymi. Przykładem tego rodzaju synergii jest właśnie przeniesienie metody znajdującej do tej pory zastosowanie w zaawansowanej psychologii, medycynie, czy drogich komercyjnych badaniach dla sektora IT i biznesu.

Okazuje się, że technologia pozwalająca dostosowywać pozycje oprzyrządowania i interfejsy graficzne dla astronautów może z powodzeniem poprawiać wyniki w nauce niepełnosprawnych podejmujących naukę zawodu. Jednak wyzwanie większe, niż adaptacja założeń badania techniką eyetracking do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim i wdrożenie wniosków w ramach tego projektu, stanowi upowszechnienie takiego modelu tworzenia treści edukacyjnych w Polsce.

Oprócz braku wiedzy na temat możliwości wykorzystania i potencjału eyetrackingu wśród wielu decydentów, kwestii finansowych i organizacyjnych barierą wydaje się brak pomysłu na model prowadzenia tego rodzaju przedsięwzięć. Kto miałby je prowadzić? Organy oświatowe odpowiedzialne za dopuszczanie podręczników i innych treści edukacyjnych do użytku przez uczniów?

Doświadczenia w zakresie przetargów na cyfryzację polskiej szkoły i wprowadzenia e-podręczników, pokazują, że instytucje państwa są słabe wobec silnie zintegrowanej i zdeterminowanej grupy interesu, która kierując się jedynie partykularnym interesem blokuje wszelkie konstruktywne działania związane z szerokim dostępem do treści edukacyjnych, finansowanym ze środków publicznych. Odpowiedź na te pytania wymagać będzie znalezienia alternatyw obecnych propozycji, zwłaszcza dla kształcenia zawodowego, od którego jakości w coraz większym stopniu zależy przyszłość polskiej gospodarki oraz przyszłość młodych niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim.

---

²⁴³ W. C. Kim, R. Mauborgne, *Strategia błękitnego oceanu*, Warszawa 2010, s. 30-32.

Bibliografia

Publikacje

- Duchowski A., *A breadth-first survey of eye-tracking applications*, „Behav Res Methods” Instrum Comput, nr 4, listopad 2002.
- Kim W. C., Mauborgne R., *Strategia błękitnego oceanu*, Warszawa 2010.
- Matessa M., Remington R., *Eye movements in human performance moedling of space shuttle operation*, NASA Ames Research Center Moffett Field.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2006.
- Pernice K., Nielsen J., *Eye tracking Methodology. How to conduct and Evaluate Usability Studies Using Eyetracking*, Nielsen Norman Group, 2009.
- Poole A., Ball L.J., *Eye tracking in human-computer interaction and usability research: Ready to deliver the promises*.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2010.
- Wyczesany J., *Pedagogika upośledzonych umysłowo*, Kraków 2004.

Źródła internetowe

- Eachus P., The Use of Eye Tracking Technology in the Evaluation of e-Learning: A feasibility study, tekst dostępny online pod adresem: www.ece.salford.ac.uk/proceedings/papers/25_07.pdf [dostęp: 10-08-2012].
- Keller F., Informatics 1: Cognitive Science, School of Informatics, University of Edinburgh, 2010 tekst dostępny online pod adresem: www.inf.ed.ac.uk/teaching/courses/inf1-cg/lectures/14/inf1cg_l14.pdf, [dostęp 29-08-2012].
- Mościchowska I., Rodzaje zadań w testach użyteczności, tekst dostępny online pod adresem: uxbite.com/2011/04/rodzaje-zadan-do-testow-uzytecznosc/ [dostęp 29-08-2012].
- Riby D., Hancock PJ., Looking at movies and cartoons: eye-tracking evidence from Williams syndrome and autism s. 80, Jak konsumujemy posty znajomych i marek na Facebooku?, K2, , tekst dostępny online pod adresem: www.k2.pl/_files/K2_UserExperience_Facebook_Eyetracking.pdf, [dostęp 29-08-2012].
- Travis D., 4 forgotten principles of usability testing, tekst dostępny online na stronie: www.userfocus.co.uk/articles/4-forgotten-principles-of-usability-testing.html [dostęp 24-07-2012].

Zdjęcia

- blog.clicktale.com/2009/11/23/eye-tracking-for-everyone/, [dostęp 1-10-2012].
- www.edisonda.com/eyetracking, [dostęp 1-10-2012].
- www.sportundmarkt.com/de/expertise/market-research/eye-tracking.html, [dostęp 1-10-2012].
- www.web-solution-way.be/en/12-internet-marketing/129-google-eye-tracking.html, [dostęp 1-10-2012].

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim w polskim systemie edukacji zawodowej

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim

Podjmując temat sytuacji i miejsca osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w polskim systemie edukacji zawodowej trzeba w pierwszej kolejności uświadomić sobie, że zagadnienie niepełnosprawności umysłowej, podobnie jak niepełnosprawności w ogóle, jest problemem wieloaspektowym. Tym bardziej, pisząc o niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim napotykamy szereg trudności – począwszy już od samej terminologii, nazewnictwa i systematyki związanej z nadawaniem orzeczeń o niepełnosprawności przez różne instytucje. Stąd też konieczne jest przyjęcie określonych definicji na wstępie artykułu. Przyjmijmy zatem, iż *...niedorozwój umysłowy charakteryzuje się istotnie niższym niż przeciętnym funkcjonowaniem intelektualnym, współwystępującym z istotnym ograniczeniem w zakresie dwóch lub więcej spośród następujących zdolności poznawczych: porozumienia się, samoobsługi trybu życia domowego, kontaktów społecznych, korzystania z dóbr społeczno-kulturowych, kierowania sobą, troski o zdrowie i bezpieczeństwo, zdolności szkolnej, oraz sposobu organizowania wolnego czasu i pracy. Istotnie niższy oznacza niższy o dwa odchylenia (standardowe) niż przeciętny poziom*²⁴⁴.

Podobne problemy występują, jeśli chodzi o kryteria kwalifikacji do poszczególnych poziomów niepełnosprawności. Jednym z najbardziej aktualnych jest podział według DSM III-TR, w którym ustalono „widełki” ilorazu inteligencji dla poszczególnych stopni niepełnosprawności umysłowej: lekkiego (od 50-55 do ok. 70), umiarkowanego (od 35-40 do 50-55), znacznego (od 20-25 do 35-40) oraz głębokiego (poniżej 20 lub 25). Klasyfikacja ta jest powszechnie wykorzystywana przy orzecznictwie na potrzeby edukacji czy rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną. Brak spójności owej klasyfikacji sprawia, że systematyzacja pedagogiczna funkcjonuje wyłącznie na etapie szkolnym wśród młodzieży. W efekcie **osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną po**

---

²⁴⁴ Wyczesany J., Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia, Kraków 2002, s. 29. Szczegółowe informacje na temat przemian definicji Niepełnosprawności intelektualnej – *ibidem*, s. 19-32.

ukończeniu edukacji „przestają istnieć” w oficjalnych statystykach (np. rynku pracy). Ponadto **praktycznie wszystkie publikacje i opracowania zajmujące się rozwiązywaniem problemów osób niepełnosprawnych na rynku pracy, nie obejmują osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną, gdyż w świetle polskich regulacji prawnych po ukończeniu edukacji nie są to osoby niepełnosprawne.**

Edukacja dzieci i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim

W Polsce każde dziecko, także niepełnosprawne intelektualnie, ma prawo do pobierania nauki zgodnie z krajowym systemem oświaty. Takie prawo zapewnia art. 70 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Kwestie szczegółowe związane z edukacją niepełnosprawnych umysłowo w każdym stopniu dzieci i młodzieży regulują ustawy i rozporządzenia, wśród których do najważniejszych należą wskazane w poniższym zestawieniu.

Tabela 2. Zestawienie najważniejszych aktów prawnych w polskim systemie oświaty odnoszących się do edukacji osób niepełnosprawnych intelektualnie

<p>Ustawa o systemie oświaty z 7 września 1991 roku (Dz. U. z 1996 r. nr 67, poz. 329 i nr 106, poz. 496 z późn. zm.)</p>
<p>System oświaty zapewnia przede wszystkim prawo każdego obywatela do kształcenia się, dostosowanie organizacji, treści i metod nauczania do możliwości psychofizycznych uczniów, korzystanie z opieki psychologiczno-pedagogicznej, pobieranie nauki we wszystkich typach szkół przez dzieci i młodzież niepełnosprawną zgodnie z indywidualnymi predyspozycjami, potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi.</p>
<p>Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 września 2004 roku <i>w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkołach publicznych;</i>(Dz. U. nr 199, poz. 2046 z późn. zm.)</p>
<p>Uregulowane zostało także w przepisach ocenianie i egzaminowane uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (konieczność dostosowania przez nauczycieli wymagań edukacyjnych, możliwość zwolnienia ucznia z nauki drugiego języka obcego z uwagi na wadę rozwojową). Ponadto znormalizowano formę i warunki sprawdzianu bądź egzaminów, do których przystępują uczniowie z dysfunkcjami.</p>
<p>Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 10 sierpnia 2001 roku <i>w sprawie standardów wymagań będących podstawą przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów;</i> (Dz. U. nr 92, poz. 1020 z późn. zm.)</p>
<p>Skonstruowano standardy wymagań egzaminacyjnych dla uczniów z dysfunkcjami, zawierające cele i zadania edukacyjne, zakres treści nauczania oraz umiejętności i osiągnięcia uczniów.</p>
<p>Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 stycznia 2003 roku <i>w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej</i></p>

w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach; (Dz. U. nr 11, poz. 114)

Wskazano rodzaje pomocy, formy jej organizowania, a także określono zadania pedagoga szkolnego

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 11 grudnia 2002 roku w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych; (Dz. U. nr 5, poz. 46)

Poradnie psychologiczno-pedagogiczne wydają m.in. opinie na temat dostosowania wymagań edukacyjnych do indywidualnych potrzeb ucznia, zwolnienia ucznia z nauki drugiego języka obcego z uwagi na wadę rozwojową, przystąpienia ucznia do egzaminów.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 12 lutego 2001 roku w sprawie orzekania o potrzebie kształcenia specjalnego lub indywidualnego nauczania dzieci i młodzieży, oraz szczegółowych zasad kierowania do kształcenia specjalnego lub indywidualnego nauczania; (Dz. U. nr 13, poz. 14 z późn. zm.)

Uregulowano sprawy związane ze składem zespołu orzekającego, jego powołaniem, z procedurą składania wniosku o wydanie orzeczenia (na wniosek rodziców lub prawnych opiekunów ucznia).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.niepełnosprawni.pl.

Osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną zasadniczo pod każdym względem rozwijają się i funkcjonują gorzej niż osoby pełnosprawne. Dość wspomnieć, iż u osób z lekkim upośledzeniem umysłowym zaburzone jest spostrzeganie świata. To, co najbardziej charakteryzuje te osoby, to **powolność myślenia, brak precyzji, problemy z wyodrębnianiem szczegółów** i rozpoznawaniem podobnych liter czy cyfr, a także zauważaniem związków między widzianymi treściami. Osobom z upośledzeniem umysłowym **dłuższe koncentrowanie uwagi, szczególnie na treściach abstrakcyjnych, sprawiać może wyraźny kłopot**. Dużo łatwiej przychodzi im natomiast koncentrowanie się na materiale konkretnym. Należy zwrócić jednak w tym miejscu uwagę, że **postępy w nauce i poziom intelektualny osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim zależne są w ogromnym stopniu od ćwiczeń, rehabilitacji, doświadczenia**. Tak więc **niepełnosprawni intelektualnie w stopniu lekkim zazwyczaj osiągają poziom potrzebny do wykonywania podstawowych operacji logicznych, dodawania, odejmowania, klasyfikowania itp., aczkolwiek zasadniczo wykonują je jedynie na konkretnych przykładach**. Tym samym, ich **możliwości uczenia się** charakteryzuje się w literaturze w następujący sposób:

- Wyniki nauki osób z upośledzeniem umysłowym są gorsze niż u osób pełnosprawnych;

- Opanowany przez nie **materiał jest zawężony i ukierunkowany na informacje konkretne;**
- Zdolność do abstrakcji jest wyraźnie zredukowana;
- **Ograniczone są możliwości porządkowania i systematyzowania przyswajanego materiału;**
- **Najlepsze efekty edukacyjne daje wykorzystanie do nauki instrukcji słowno-pokazowych, ograniczenie się do samych treści słownych daje bardzo słabe skutki;**
- **Dużą rolę odgrywa powtarzanie przyswajanych treści;**
- Pozytywne efekty daje także **odpowiednie wzmocnienie nauki poprzez konkretne nagrody, są one dużo bardziej efektywne niż klasyczne oceny**²⁴⁵.

Dzieci i młodzież niepełnosprawna intelektualnie w stopniu lekkim w polskim systemie edukacji powszechnej

Zgodnie z obowiązującą ustawą *o systemie oświaty* w Polsce obowiązek edukacyjny obejmuje dzieci i młodzież od 7 (od 1 września 2014 roku dolna granica obowiązku szkolnego zostanie przesunięta na 6 rok życia) do 18 roku życia i jest niezależny od stopnia czy rodzaju niepełnosprawności. Warto w tym miejscu zaznaczyć jednak, że **w przypadku osób niepełnosprawnych mogą zostać wydłużone okresy kształcenia w szkołach specjalnych i ogólnodostępnych**. Nauka może być kontynuowana nie dłużej jednak niż do ukończenia 18-go roku życia w przypadku szkoły podstawowej, 21-go roku życia – gimnazjum i 24 lat w przypadku szkoły ponadgimnazjalnej²⁴⁶.

Dzieci i młodzież niepełnosprawne mają możliwość pobierania nauki we wszystkich typach szkół, zgodnie z indywidualnymi potrzebami rozwojowymi, a kształcenie specjalne jest integralną częścią systemu edukacji. Dzieci niepełnosprawne, które rozpoczynają edukację, mają zatem prawo do pobierania nauki we wszystkich typach szkół²⁴⁷ oraz

²⁴⁵ Wyczesany J., *Op. cit.*, s. 30-31

²⁴⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 18 stycznia 2005 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w przedszkolach, szkołach i oddziałach ogólnodostępnych lub integracyjnych, Dz. U. Nr 19, poz. 167, Art. 3.1.

²⁴⁷ W szkołach ogólnodostępnych (również w istniejących w nich klasach integracyjnych i specjalnych), w szkołach integracyjnych, w szkołach specjalnych, ośrodkach rewalidacyjno-wychowawczych.

działań, które zapewnią dostosowywanie treści i metod nauczania do ich indywidualnych uwarunkowań psychofizycznych.

Kwalifikacje orzekające, która forma kształcenia jest najbardziej odpowiednia dla dziecka niepełnosprawnego umysłowo w stopniu lekkim, odbywa się zgodnie z treścią Rozporządzenia *w sprawie orzekania o potrzebie kształcenia specjalnego lub indywidualnego nauczania dzieci i młodzieży oraz szczegółowych zasad kierowania do kształcenia specjalnego lub indywidualnego nauczania*. Orzeczenie wydawane jest przez Zespoły Orzekające, które działają w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych oraz pozostałych poradniach specjalistycznych. Korzystanie z pomocy poradni jest dobrowolne oraz nieodpłatne. Ponadto, rodzice lub opiekunowie prawni dzieci niepełnosprawnych mogą złożyć prośbę o wniosek orzekający o potrzebie kształcenia specjalnego czy indywidualnego nauczania.

Tabela 3. Liczba placówek edukacyjnych w Polsce, w których naukę pobierać mogą osoby niepełnosprawne intelektualnie

L.p.	Nazwa placówki	Szkoły dla dzieci i młodzieży bez specjalnych	Szkoły dla dzieci i młodzieży specjalne
1.	Szkoły podstawowe	12986	786
2.	Oddziały specjalne przy szkołach podstawowych	158	
3.	Szkoły gimnazjalne	6501	830
4.	Oddziały specjalne przy gimnazjach	147	
5.	Licea ogólnokształcące	2298	47
6.	Licea profilowane	346	16
7.	Technika	2038	22
8.	Technika uzupełniająca	79	16
9.	Zasadnicze szkoły zawodowe	1376	378
10.	Szkoły przysposabiające do pracy zawodowej	448	
11.	Ośrodki rewalidacyjno-wychowawcze	133	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wybór szkoły ogólnodostępnej czy specjalnej ma bardzo duże znaczenie dla dalszego rozwoju osoby z niepełnosprawnością intelektualną. **Ogólnie przyjmuje się, że korzystnym dla dziecka jest danie mu szansy edukacji razem z pełnosprawnymi rówieśnikami.** Może to bowiem zapewnić integrację, pozwolić na oswojenie społeczeństwa z obecnością

niepełnosprawnych współobywateli i uświadomić im ich możliwości oraz ograniczenia. Rozwiązanie takie ma jednak i swoje złe strony. Przede wszystkim niebezpieczne są powstałe pod wpływem ewentualnych niepowodzeń szkolnych urazy osłabiające aktywność poznawczą i wywołujące reakcje obronne. Jak się bowiem zauważa, powstanie zaburzeń emocjonalnych u dzieci upośledzonych umysłowo spowodowane jest licznymi niepowodzeniami, na jakie napotykają dzieci w środowisku. *Jeżeli cele działania przekraczają możliwości tych dzieci, tracą one zaufanie do samego siebie. Zaczynają unikać sytuacji, w których muszą podejmować systematyczne wysiłki i osób, z którymi kontakt wymaga posługiwania się złożonymi formami zachowania się, choćby takimi jak mowa czy myślenie. Nie uczestniczą one w zajęciach grupowych i nie dają się nakłonić do żadnych czynności, tylko dlatego, że spodziewają się niepowodzeń. Łęklliwość idąca w parze z innymi objawami przeszkadza w procesach uczenia się, przytłumia ciekawość, kierując uwagę na własne przeżycia, ogranicza kontakt ze światem zewnętrznym (...). Brak wiary we własne siły decyduje o tym, że [dzieci niepełnosprawne umysłowo] nie chcą podejmować wysiłków, które wcale nie przerastają ich możliwości*²⁴⁸.

Na przestrzeni ostatnich lat zauważyć należy sporą poprawę we włączaniu osób niepełnosprawnych do szkolnictwa ogólnodostępnego czy to poprzez klasy integracyjne, czy chodzenie do klas dla uczniów pełnosprawnych. Należy zauważyć, że **większość uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim uczęszcza w Polsce do szkół podstawowych ogólnodostępnych** (ok. 60%), zaś na etapie szkoły gimnazjalnej jest to już zaledwie 48%. W przypadku dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym na obu poziomach większość z nich uczyła się w szkołach specjalnych. Może to wynikać z faktu, że **w praktyce dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną jest w szkołach podstawowych więcej, gdyż często dopiero podczas nauki szkolnej zauważa się istniejące deficyty u uczniów**.

Stwierdzić jednak trzeba, że na etapie szkoły ponadgimnazjalnej następuje spora zmiana trendów w wyborze rodzaju szkoły. Przede wszystkim zwraca uwagę fakt, że zaledwie 26,4% uczniów

²⁴⁸ Głaz W., Rewalidacja i rehabilitacja osób upośledzonych umysłowo, na podstawie www.eduforum.pl/modules.php?name=Publikacje&d_op...lid... (dostęp z 30.10.2012) oraz Gałkowski T., Dzieci specjalnej troski, Warszawa 1972, s. 27

niepełnosprawnych intelektualnie w Polsce uczęszcza do szkół ogólnodostępnych, podczas gdy na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum wartość ta oscylowała w granicach odpowiednio 60% i 48%. Przy tym **zdecydowana większość uczy się w zasadniczych szkołach zawodowych**. Tak duży spadek liczby upośledzonych umysłowo na tym etapie kształcenia można oczywiście wytłumaczyć wyższymi wymaganiami, zwłaszcza w przypadku liceów ogólnokształcących i techników. Poza tym znaczna **część osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną po prostu rezygnuje z dalszego kształcenia, nie mając takiej możliwości. Wśród ponadgimnazjalnych szkół specjalnych największą popularnością cieszą się także zasadnicze szkoły zawodowe**²⁴⁹.

Edukacja zawodowa dzieci i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim

Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych intelektualnie odgrywa ogromną rolę w ich życiu – począwszy od podnoszenia umiejętności uzyskanych w szkole, poprzez rozwój psychofizyczny (rehabilitację zawodową), skończywszy na satysfakcji wynikającej z bycia potrzebnym w społeczeństwie i zadowoleniu z uzyskiwania małych i dużych osiągnięć w pracy zawodowej. Jest jeszcze jeden kluczowy aspekt, jakim jest możliwość zarabiania pieniędzy – choć wynagrodzenie otrzymywane w zakładach produkcyjnych, na prostych, „taśmowych” stanowiskach nie należy do wysokich, to jednak systematyczny, choć niski dochód w rodzinie znacząco poprawia jej funkcjonowanie.

Osoby upośledzone umysłowo w stopniu lekkim charakteryzują się pewnymi deficytami edukacyjnymi, o których wspomniano wyżej. Znamienne – i w kontekście niniejszego artykułu bardzo istotne – iż przy słabej pamięci logicznej stosunkowo bardzo sprawnie funkcjonuje ich pamięć mechaniczna. Oznacza to, że bez wnikania w sens przyswajanego materiału, uczniowie niepełnosprawni intelektualnie w stopniu lekkim wiernie potrafią zapamiętać i odtworzyć przebieg pewnego procesu.

---

²⁴⁹ Szczegółowe dane na temat liczby i odsetków uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, umiarkowanym i znacznym na różnych etapach szkolnych i w szkołach różnego typu znaleźć można w analizach danych zastanych przygotowanych na potrzeby Projektu „Specjalne szkolnictwo zawodowe wobec technologii informatycznych” – Analiza sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim oraz Analiza porównawcza rozwiązań dotyczących edukacji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim stosowanych w Polsce i w Unii Europejskiej

Te ograniczone umiejętności powodują, że opiekunowie dzieci i młodzieży niepełnosprawnej umysłowo w stopniu lekkim w ich prawie do pełnego uczestnictwa w życiu rodzinnym, społecznym, zawodowym i kulturalnym zmuszeni są do poszukiwania rozwiązań na miarę ich indywidualnych możliwości. Stąd też **kluczową rekomendacją w edukacji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim na poziomie ponadgimnazjalnym jest zachęcanie takich dzieci i młodzieży do kontynuowania nauki w szkołach zawodowych, a nie ogólnokształcących.**

Międzynarodowa Organizacja Pracy podkreśla, że **osiągnięcie sukcesu w pracy zawodowej przez osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim wymaga** zdobycia samodzielności osobistej i dojrzałości społecznej, **preorientacji zawodowej** prowadzonej już w szkole podstawowej i gimnazjalnej, edukacji ponadgimnazjalnej przygotowującej do pracy (najlepiej w zakresie nie tylko jednego zawodu) oraz **poradnictwa zawodowego**, które pomogłoby w określeniu indywidualnych predyspozycji psychofizycznych, zainteresowań i upodobań²⁵⁰. Na dalszym etapie – już w pracy zawodowej – konieczne są ponadto szkolenia przygotowujące do pracy, staże u pracodawców, a także system aktywnego pośrednictwa pracy, pomoc w poszukiwaniu odpowiedniego stanowiska dla konkretnej osoby niepełnosprawnej i szeroka współpraca z pracodawcą.

Aby praca osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim miała sens i rewalidacyjny charakter, konieczne jest odpowiednie jej dobranie do możliwości fizycznych, psychicznych i społecznych przyszłych pracowników. **Z uwagi na specyficzne ograniczenia w nauce, myśleniu, pamięci czy postrzeganiu, wydaje się, że najwłaściwszym kierunkiem ich rozwoju jest edukacja zawodowa.** Wykonywanie konkretnych, prostych, mechanicznych czynności z jednej strony, nie będzie im sprawiało trudności, z drugiej – osiągnięcie celu poprzez stworzenie czegoś będzie dla nich satysfakcjonujące. Niezbędne jest jednak zaznaczenie, że osoby z dysfunkcjami intelektualnymi wykonują swoją pracę z zaangażowaniem i poświęceniem jedynie wówczas, gdy jest ona dla nich interesująca, a jej efekty przynoszą zadowolenie. Stąd też niezwykle istotne jest, aby opiekunowie i wychowawcy dzieci, u których zdiagnozowano niepełnosprawność umysłową, jak najwcześniej podjęli preorientację

---

²⁵⁰ Rybarczyk A., Łaszczyńska-Maćkowiak E., Niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim, s. 30-41, na podstawie www.ksiegarnia.difin.pl/imgs.../o%20co%20pytaja-fragment.pdf (dostęp z 30.10.2012)

zawodową, a więc takie działania, które pozwolą na stosunkowo szybki i efektywny wybór przyszłego zawodu.

W literaturze przedmiotu dość zgodnie uznaje się, że cała edukacja młodego człowieka niepełnosprawnego umysłowo w stopniu lekkim powinna być postrzegana właśnie jako przygotowanie zawodowe²⁵¹. W przygotowaniu zawodowym dzieci i młodzieży upośledzonej umysłowo wyróżnić można trzy okresy: preorientację zawodową, orientację zawodową oraz naukę zawodu²⁵².

Etap pierwszy – preorientacja zawodowa (szkoła podstawowa)

Przygotowanie do pracy zawodowej u osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim powinno rozpocząć się już na etapie szkoły podstawowej, kiedy to uczniowie na lekcjach techniki mogą wykonywać zadania twórcze różnymi technikami. **Pod warunkiem ciekawego prowadzenia zajęć**, na których uczniowie ze szczególnymi potrzebami edukacyjnymi mogą coś ugotować, uszyć, zbudować lub choćby posprzątać, **umiejętności wówczas nabywane mają szanse przetrwać wiele lat i być stosowane w późniejszym życiu zawodowym**. Zasadniczym celem zajęć szkolnych bazujących na rozwijaniu zdolności manualnych, ruchowych czy artystycznych (a więc takich jak technika, plastyka, muzyka, wychowanie fizyczne) jest rozwijanie umiejętności posługiwania się narzędziami i przyrządami, a także zdolności motorycznych i koordynacji psychoruchowej.

Istotne jest także, by nauczyciele nie oceniali w ramach takich przedmiotów uczniów wyłącznie za osiągnięte efekty, ale by brali pod uwagę także takie kwestie, jak zaangażowanie dziecka w pracę nad zadaniem, estetykę, solidność, inwencję twórczą itp. Dobrze byłoby również, gdyby taka ocena wystawiana była wspólnie (dziecko i nauczyciel lub klasa i nauczyciel), bowiem wówczas osoba niepełnosprawna intelektualnie uczy się pozytywnego stosunku do swoich obowiązków, widzi

---

²⁵¹ Mariańczyk K., Otrębski W., Edukacja zawodowa i zatrudnianie osób niepełnosprawnych umysłowo w Polsce. Czy jest szansa na pomyślne przejście ze szkoły na rynek pracy? [w:] Ulfik-Jaworska I., Gała A., Dalej w tę samą stronę. Księga Jubileuszowa dedykowana profesor Marii Braun-Gałkowskiej, Lublin 2012, s. 318.

²⁵² Opracowanie na podstawie Kaiser J., Preorientacja zawodowa uczniów niepełnosprawnych intelektualnie, na podstawie www.105.edu.pl/publikacje/024_Kaiser_preorientacja_zawodowa.pdf (dostęp: 30.10.2012).

związek między swoim zaangażowaniem, włożonym wysiłkiem w wykonanie pracy, organizacją miejsca i czasu pracy czy oszczędnym gospodarowaniem a uzyskaną ocenę (w późniejszym czasie – w życiu zawodowym – przekładać się ona będzie na wynagrodzenie).

Etap drugi – orientacja zawodowa (gimnazjum)

Nauka w gimnazjum powinna być przede wszystkim kontynuacją nauki prowadzonej w szkole podstawowej, a więc mieć charakter utrwalający zdobyte przez dzieci niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim umiejętności. Dobrze jest, gdy na tym etapie wychowawcy podejmują działania mające na celu rozwijanie zainteresowań, zdolności i umiejętności, które dostrzeżone zostały na etapie szkoły podstawowej. Nie bez znaczenia pozostaje stan wyposażenia pracowni szkolnych, bowiem im ono bogatsze, tym większa gwarancja lepszego zrozumienia procesów produkcyjnych, a co za tym idzie – łatwości podejmowania decyzji dotyczącego wyboru zawodu. Z tego właśnie względu na etapie gimnazjalnym preorientacja zawodowa młodzieży niepełnosprawnej umysłowo w stopniu lekkim powinna polegać na zapoznawaniu uczniów z warunkami pracy w poszczególnych zawodach oraz wypróbowaniu możliwości i zainteresowania uczniów. Istotne, by wychowawca (przy pełnej współpracy z rodzicami lub opiekunami dziecka) aktywnie pomagał w wyborze zawodu biorąc pod uwagę zarówno wyniki i oceny, jak i jego zainteresowanie i zadowolenie z wykonywanej pracy.

Etap trzeci – nauka zawodu (szkoła zawodowa, szkoła przysposabiająca do pracy)

O ile w przypadku głębszego upośledzenia intelektualnego – w stopniu umiarkowanym lub znacznym – w praktyce możliwa jest kontynuacja edukacji na poziomie ponadgimnazjalnym w szkole przysposabiającej do pracy, o tyle dla osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim otwarte są także inne ścieżki nauczania. Zgodnie z przepisami oświatowymi mogą oni kontynuować naukę w każdej szkole ponadgimnazjalnej – zarówno w placówkach powszechnych, jak i tych dedykowanych uczniom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Niemniej jednak – głównie z uwagi na trudności w opanowaniu bardzo szerokiego i stosunkowo skomplikowanego materiału, problemy z koncentracją i pamięcią, a także późniejszą sytuację na rynku pracy – w literaturze poświęconej edukacji osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim zaleca się, by

kierować tę młodzież do szkół zawodowych. Jedynie takie placówki wyposażą młodych adeptów zawodu w niezbędne umiejętności i kwalifikacje do podejmowania zatrudnienia już po jej ukończeniu gwarantując jednocześnie zdecydowanie bardziej przystępny poziom nauczania.

Osoby niepełnosprawne umysłowo w stopniu lekkim z powodzeniem są w stanie ukończyć szkołę zawodową powszechną, specjalną szkołę zawodową lub szkołę przysposabiającą do pracy, dzięki której zdobędą tytuł wykwalifikowanego pracownika fizycznego. *Nie bez znaczenia jest fakt, że praca zawodowa [takich] absolwentów (...) ma duże znaczenie rehabilitacyjne. Stanowi źródło ich satysfakcji życiowej, daje poczucie przydatności w społeczeństwie i pewną niezależność finansową, która pozwala w pewnym sensie na samodzielne życie*²⁵³. Bowiem, jak wskazuje się w literaturze traktującej na temat edukacji i zatrudnienia osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim, osoby te zazwyczaj osiągają umiejętności społeczne i zawodowe wystarczające do samodzielnego utrzymania się przynajmniej na poziomie minimum potrzeb²⁵⁴.

Doradztwo zawodowe dla osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Poradnictwo zawodowe prowadzone przez wykwalifikowanego doradcę zawodowego jest niezbędne, aby wybory dotyczące ścieżki edukacyjnej młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim były zoptymalizowane i dostosowane do ich możliwości, predyspozycji, preferencji i potrzeb rynku pracy. Osoba taka powinna mieć nie tylko wiedzę dotyczącą sytuacji na lokalnym rynku pracy, brać pod uwagę zainteresowania i umiejętności młodzieży, ale także powinna być wyposażona w umiejętności i kwalifikacje do pracy z młodzieżą niepełnosprawną intelektualnie. **Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że osoby upośledzone nie będą w stanie zmieniać zawodu, wyposażać się w nowe kwalifikacje czy uprawnienia w zależności od zmiany sytuacji na rynku pracy.** Mniejszy jest też w przypadku takich osób wachlarz możliwości. Niezbędne jest więc takie pokierowanie ich

---

²⁵³ Kaiser J., *Op. cit.*

²⁵⁴ Rutkowska E., *System wsparcia socjalnego osób upośledzonych umysłowo*, na podstawie: www.profesor.pl/mat/pd1/pd1_rutkowska_030311_2.pdf (dostęp z 30.10.2012)

wyborami, by dać im możliwość ukończenia szkoły odpowiadającej ich edukacyjnym możliwościom, zarazem takiej, która pozwoli im na zdobycie zatrudnienia na otwartym rynku pracy.

Doradca zawodowy wspierający wybory młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim dotyczące przyszłej kariery zawodowej powinien w szczególności uwzględniać fakt, że *zaspokajanie potrzeb zawodowych tych osób jest szczególnie trudne*²⁵⁵. Przyczyny tego faktu leżą po dwóch stronach. Z jednej, środowisko pracodawców z pewnego rodzaju niechęcią (spowodowaną nie tyle uprzedzeniami, co bardziej obawami wynikającymi z niewiedzy) podchodzi do tematu zatrudniania takich pracowników. Głównie wynika to z faktu, że na rynku pracy osoby niepełnosprawne umyślowo w stopniu lekkim tracą swój status, ta kategoria po zakończeniu edukacji niejako rozmywa się. Rzeczywiste wsparcie ze strony państwa oferowane jest przy zatrudnianiu niepełnosprawnych w stopniu umiarkowanym lub znacznym (w przypadku upośledzenia głębokiego o zatrudnieniu praktycznie nie może być mowy). W takiej sytuacji absolwent szkoły zawodowej niepełnosprawny intelektualnie w stopniu lekkim z punktu widzenia potencjalnego pracodawcy jest takim samym kandydatem, co absolwent szkoły zawodowej bez jakichkolwiek orzeczeń z poradni psychologiczno-pedagogicznych. Przyczyny złej sytuacji na rynku pracy osób upośledzonych w stopniu lekkim wynikają też z faktu, że mogą one wykonywać jedynie ograniczoną liczbę zawodów. Poza tym charakteryzują się cechami takimi, jak brak samodzielności i niepodejmowanie inicjatyw, skłonność do naśladownictwa oraz słaba orientacja na stanowisku pracy. Ponadto ich zdolności do przyswajania, zapamiętywania i weryfikacji przekazywanej wiedzy są zdecydowanie mniejsze niż pracowników pełnosprawnych.

Badania przeprowadzone wśród niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim gimnazjalistów pokazują konieczność wsparcia takiej młodzieży przez rozwinięty system poradnictwa zawodowego z uwagi na fakt, że *osoby te są mało samodzielne, jeśli chodzi o wybór zawodu. Wykorzystując metodę sondażu diagnostycznego opartego na wywiadzie na pół skategoryzowanym, stwierdzono także rozbieżności pomiędzy deklarowanymi zainteresowaniami a pracą zawodową, którą badani chcą w przyszłości wykonywać. Tymczasem (...) punktem wyjścia w organizacji*

---

²⁵⁵ Głaz W., *Op. cit.*

*przygotowania zawodowego osób z niepełnosprawnością powinny być ich pasją i zainteresowaniem*²⁵⁶.

Wszystkie te kwestie powinny być przez doradcę zawodowego uwzględniane w pierwszej kolejności tak, aby nie zmniejszać już i tak mocno ograniczonych szans na zatrudnienie ludzi, dla których praca jest nie tylko źródłem dochodu, ale drogą do normalnego społeczeństwa.

Rehabilitacja zawodowa osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim

Każda osoba niepełnosprawna ma prawo do rewalidacji i rehabilitacji, których celem nadrzędnym jest przywrócenie człowiekowi pełnej wartości (mimo istniejącego w dalszym ciągu kalectwa) oraz umożliwienie mu funkcjonowania w normalnym społeczeństwie. Obydwa pojęcia są bardzo szerokie i w dużej mierze tożsame – wyróżnić w nich można cztery zasadnicze płaszczyzny oddziaływania na osobę niepełnosprawną oraz środowisko społeczne, w którym ona funkcjonuje, a mianowicie rehabilitację (rewalidację) fizyczną, psychiczną, społeczną i zawodową²⁵⁷.

W kontekście niniejszego artykułu kluczowe znaczenie ma rehabilitacja zawodowa osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim. Wydaje się, że nie da się osiągnąć pełnej integracji upośledzonej jednostki ze społeczeństwem bez rehabilitacji zawodowej, a do tego niezbędne jest wyposażenie jej w określone umiejętności i kwalifikacje, dzięki którym możliwe będzie jej funkcjonowanie w normalnym życiu. *Bez zawodowego wykształcenia nie można mówić o pełnej ich [osób niepełnosprawnych umysłowo] rehabilitacji. Przygotowanie i kształcenie zawodowe umożliwiają nie tylko zdobycie zawodu, ale również uczy korzystania z usług społecznych, wynikających z umowy o pracę oraz poprzez to kształcenie dokonuje się potrójna rehabilitacja, a mianowicie: zawodowa, ekonomiczna i społeczna*²⁵⁸.

Rehabilitacja zawodowa przebiega w trzech kluczowych etapach:

1. Preorientacja zawodowa i poradnictwo zawodowe;
2. Przygotowanie do pracy;
3. Adaptacja zawodowa.

---

²⁵⁶ Mariańczyk K., Otrębski W., *Op. cit.*, s. 317

²⁵⁷ Maciarz A., *Rewalidacja społeczna dzieci*, Zielona Góra 1981, s. 17

²⁵⁸ Głaz W., *Op. cit.*

Pierwszy etap jest niezwykle istotny w możliwie najkrótszym czasie po zdiagnozowaniu niepełnosprawności intelektualnej u dziecka. Dokonuje się to najczęściej na etapie szkoły podstawowej, w trakcie której dostrzec można różnice w rozwoju umysłowym dziecka na tle rówieśników. Obok preorientacji zawodowej niezbędne jest wówczas korzystanie z poradnictwa zawodowego prowadzonego przez specjalistę. Etap drugi to podjęcie nauki zawodu, które najczęściej odbywa się w specjalnej szkole zawodowej (może to być też szkoła zawodowa ogólnodostępna z klasami integracyjnymi) lub w szkołach przygotowujących do pracy. Inną drogą osiągnięcia kwalifikacji i umiejętności zawodowych jest udział w kursach i szkoleniach prowadzonych za pośrednictwem ośrodków zajmujących się niepełnosprawnymi intelektualnie obywatelami. Takie szkolenia pozwalają na zdobycie uprawnień do pracy w zawodzie, choć często ograniczają możliwość jej podjęcia do jednego stanowiska bez możliwości awansu. Ostatnim etapem rehabilitacji zawodowej jest pełna adaptacja zawodowa w nowym środowisku pracy. Jej skuteczność zależy przede wszystkim od przygotowania do pracy niepełnosprawnego pracownika, właściwego doboru rodzaju i warunków pracy uwzględniających ich psychofizyczne możliwości i zdobyte kwalifikacje zawodowe, odpowiednie przygotowanie środowiska społecznego – współpracowników, pomoc niepełnosprawnemu pracownikowi w początkowym okresie zatrudnienia, a także później – szczególnie w sytuacjach kryzysowych i stresowych²⁵⁹.

Choć awans zawodowy w kontekście osób niepełnosprawnych intelektualnie może brzmieć nieco kuriozalnie, trzeba zaznaczyć, że szczególnie wśród niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim możliwe jest osiągnięcie coraz wyższych stanowisk, włącznie z tytułami mistrzowskimi. Co istotne, awans zawodowy w życiu osób upośledzonych odgrywa niezmiernie ważką rolę, gdyż daje możliwość samorealizacji i rozwoju osobistego, a także poprawia postrzeganie własnej osoby. Jest pozytywną motywacją do nabywania nowych i doskonalenia już pozyskanych umiejętności.

***

Podsumowując rozważania na temat edukacji dzieci i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu lekkim trzeba przypomnieć, że obowiązek edukacyjny (bądź prawo do edukacji) obejmuje wszystkie dzieci, bez względu na fakt niepełnosprawności. Rodzice (opiekunowie prawni)

---

²⁵⁹ Głaz W., *Op. cit.*

mają prawo wybrać (przy pomocy orzeczeń z poradni psychologiczno-pedagogicznej) najlepszą – ich zdaniem – placówkę oświatową: specjalną bądź ogólnodostępną. Trudno stwierdzić, w jakim systemie lepiej rozwija się niepełnosprawne umysłowo dziecko – czy wśród pełnosprawnych rówieśników, którzy jednocześnie oswiają się z obecnością takich obywateli, czy wśród kolegów i koleżanek, które poziomem intelektualnym nie różnią się znacząco. Ten wybór zależy w dużej mierze od stopnia niepełnosprawności, indywidualnych cech i przekonań rodziców, czasem sugestii nauczycieli.

Zdecydowanie większe znaczenie ma wybór szkoły ponadgimnazjalnej dla ucznia niepełnosprawnego. Wielu rodziców w społecznej pogoni za wyższym wykształceniem, także swoje niepełnosprawne intelektualnie dziecko kieruje do liceów ogólnokształcących (ogólnodostępnych lub specjalnych), na którym kończy się edukacja młodego człowieka. Liceum ogólnokształcące, nie wyposażając ucznia w kwalifikacje i umiejętności zawodowe znacznie ogranicza jego przyszłe szanse na rynku pracy, a zarazem – na rehabilitację zawodową.

W literaturze dotyczącej rehabilitacji osób niepełnosprawnych umysłowo często podkreśla się, że rehabilitacja zawodowa jest kluczową formą rewalidacji, gdyż dzięki niej jednostka niepełnosprawna czuje się społecznie potrzebną oraz funkcjonuje w normalnym społeczeństwie. Jako że szanse na zatrudnienie zwiększają się przy wykształceniu zawodowym, rodzice i opiekunowie niepełnosprawnych intelektualnie dzieci powinni całą ich edukację postrzegać jako przygotowanie zawodowe. W tym procesie winni być przy tym bardzo mocno wspierani przez wykwalifikowanego doradcę zawodowego, którego zadaniem jest w wyborze najlepszej drogi edukacyjno-zawodowej biorąc pod uwagę nie tylko sytuację na rynku pracy, ale możliwości niepełnosprawnego ucznia i jego zainteresowania.

Dobrze zorganizowany system edukacji zawodowej i poradnictwa zawodowego dla niepełnosprawnej umysłowo młodzieży jest niezmiernie ważny z uwagi na fakt, że kształcenie ustawiczne (a więc uzupełnianie i podnoszenie kwalifikacji i umiejętności czy zmiana zawodu w trakcie kariery zawodowej) dla niepełnosprawnych umysłowo praktycznie nie istnieje. Stąd też wyedukowanie młodego człowieka niepełnosprawnego intelektualnie w stopniu lekkim w szkole zawodowej wyposaża go w umiejętności, kwalifikacje i uprawnienia praktycznie na całe życie.

Bibliografia

- *Analiza sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w województwie zachodniopomorskim.*
- *Analiza porównawcza rozwiązań dotyczących sytuacji osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim stosowanych w Polsce i Unii Europejskiej.*
- Głaz Wioleta, *Rewalidacja i rehabilitacja osób upośledzonych umysłowo* (www.eduforum.pl/modules.php?name=Publikacje&d_op...lid... Dostęp z 30.10.2012).
- Kaiser Janusz, *Preorientacja zawodowa uczniów niepełnosprawnych intelektualnie* (www.105.edu.pl/publikacje/024_Kaiser_preorientacja_zawodowa.pdf (dostęp z 30.10.2012).
- Gałkowski Tadeusz, *Dzieci specjalnej troski*, Warszawa 1972.
- Maciarz Aleksandra, *Rewalidacja społeczne dzieci*, Zielona Góra 1981.
- Ulfik-Jaworska Iwona, Gała Aleksandra, *Dalej w tę samą stronę. Księga Jubileuszowa dedykowana profesor Marii Braun-Gałkowskiej*, Lublin 2012.
- Rybarczyk Agata, Łaszczyńska-Maćkowiak Ewa, *Niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim* (www.ksiegarnia.difin.pl/imgs.../o%20co%20pytania-fragment.pdf (dostęp z 30.10.2012).
- Rutkowska Elżbieta, *System wsparcia socjalnego osób upośledzonych umysłowo* (www.profesor.pl/mat/pd1/pd1_rutkowska_030311_2.pdf (dostęp z 30.10.2012).
- Wyczesany Janusz, *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*, Kraków 2002.

Technologie informatyczne a specjalne szkolnictwo zawodowe – wnioski i rekomendacje

Eyetracking

W najprostszym rozumieniu „eyetracker” to urządzenie służące do śledzenia ruchu gałek ocznych badanego²⁶⁰. Eyetracker dostarcza zatem w swojej nowoczesnej formie danych w bardzo krótkim czasie. Gdyby takiego narzędzia brakowało, efektywne badania skupienia uwagi człowieka byłyby bardzo trudne, a dla dziedzin innych niż psychologia poznawcza praktycznie niedostępne. Przykładowo w obszarze analiz marketingowych, w sytuacji dynamicznych zmian na rynku, firma potrzebuje informacji w bardzo krótkim i dookreślonym przedziale czasowym, podczas gdy zbieranie odpowiednich informacji przez człowieka zwykle trwa zdecydowanie dłużej.

Eyetracker należy jednak traktować przede wszystkim jako źródło surowych danych, które nawet po graficznym przedstawieniu wymagają tak samo dokładnej analizy jakościowej i ilościowej, z dodatkowym wykorzystaniem informacji pozyskanych innymi drogami, takimi jak obserwacja zachowań osoby badanej, informacje uzyskane z ankiet, metod kwestionariuszowych bądź wywiadów.

W badaniu osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim można wykorzystać eyetracking jako metodę szczególnie wartościową z uwagi na możliwość występowania specyficznych barier, które za jego pomocą są przełamywane.

Wykorzystanie eyetrackingu w dostosowaniu materiałów multimedialnych do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim

Zadaniem badacza zajmującego się opracowaniem materiałów dydaktycznych dla osób z niepełnosprawnością intelektualną jest ich zdiagnozowanie pod kątem problemów, z jakimi mogą spotkać się te osoby. Właściwa ocena zaczyna się od stwierdzenia, czy dany projekt jest skonstruowany w sposób umożliwiający jego wykorzystanie w procesie dydaktycznym osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim. Następnie określany jest poziom dostosowania projektu do potrzeb

---

²⁶⁰ A. T. Duchowski, *Eyetracking methodology*, Londyn 2006, s. 3.

rzeczonych osób. Takich informacji dostarczają przede wszystkim badania percepcji użytkowników.

Jednym z najlepszych funkcjonujących dziś narzędzi służącym do badania percepcji jest eyetracking. Pozwala nie tylko sprawdzić na co patrzy uczestnik badania, ale także jak długo i w jaki sposób, by ostatecznie móc określić na ile przekaz jest zrozumiały dla odbiorcy. Jest to więc idealne narzędzie do wykorzystania w ewaluacji materiałów multimedialnych służących edukacji osób niepełnosprawnych intelektualnie.

Koncentracja na badaniu użyteczności danego narzędzia pozwala na odnalezienie obszarów, które można udoskonalić, ale także wyróżnić najczęstsze błędy oraz najlepsze rozwiązania. Jednym z założeń prezentowanego projektu badania jest odnalezienie wspomnianych cech, które dałoby się przekształcić w zbiór zasad i wskazówek pomocnych podczas projektowania materiałów interaktywnych.

Eyetracker, jako najlepsze funkcjonujące dziś urządzenie służące badaniu percepcji, jest także doskonałym narzędziem do przeprowadzenia badań użyteczności, dlatego więc na jego wykorzystaniu koncentruje się część badawcza tego opracowania.

Dane dotyczące sposobu przeprowadzania badania eyetrackingowego oraz specyfiki jego uczestników zebrano z wielu obszarów. Najbardziej pomocne w tym celu były dokumenty poruszające wykorzystanie *usability studies* w sposób wykluczający naukowe wątpliwości. Eyetracking jest już wykorzystywany w ten sposób między innymi w Wielkiej Brytanii²⁶¹.

W zamyśle projektu, dotychczasowe doświadczenia związane z dydaktyką osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim są wzbogacane o odpowiednio zweryfikowane zasady tworzenia materiałów multimedialnych. Rewizja tych ostatnich jest niezbędna ze względu na różnice w percepcji badanych populacji.

Założenia, cele oraz pytania badawcze są konsultowane z psychologiem rozwojowym. Działania te mają na celu dobro badanych, czemu ma służyć zoptymalizowanie procedur bezpieczeństwa oraz dostosowanie założeń badania do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim.

---

²⁶¹ P. Eachus, The Use of Eye Tracking Technology in the Evaluation of e-Learning: A feasibility study, tekst dostępny online pod adresem: http://www.ece.salford.ac.uk/proceedings/papers/25_07.pdf [dostęp: 10-08-2012]., s. 5.

Celem badania jest zastosowanie eyetrackingu do oceny materiałów multimedialnych tak, aby dostosować je do potrzeb uczniów szkół zawodowych niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim. Użycie wspomnianej technologii pozwolić może na uzyskanie obiektywnych danych, których rejestracja nie jest zaburzana przez człowieka, jak ma to miejsce w przypadku badań deklaracyjnych.

Informacje, których zdobycie umożliwia wykorzystanie eyetrackera, dotyczą rozmieszczenia poszczególnych elementów na stronie. Umożliwia to stwierdzenie, czy są one wystarczająco widoczne oraz zrozumiałe. W omawianym projekcie można je podzielić na informacje dotyczące poruszania się (nawigacji) i komunikacji w ramach materiałów interaktywnych oraz widoczności i zrozumiałości treści merytorycznych.

Na czym polega badanie użyteczności z wykorzystaniem eyetrackingu?

Ocena dostosowania materiałów multimedialnych do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim dokonywana jest na drodze badania użyteczności. W najprostszym rozumieniu jest to sprawdzanie, na ile dany materiał jest zrozumiały oraz przejrzysty dla odbiorcy. W tego typu badaniach uczeń proszony jest o wykonanie kilku zadań, które na ogół nie są szczególnie skomplikowane, ale mogą wymagać pewnego nakładu czasu. Podczas wykonywania wyznaczonego zadania badaniu podlega specyfika kierowania przez niego wzroku na określone elementy tego zadania.

Scenariusz badania

Aby sprawdzić użyteczność multimediiów, niezależnie od tego czy jest to portal edukacyjny, czy też podręcznik interaktywny w formacie *Flash*, można określić typy zadań, które powinien wykonać badany. Istnieje szereg możliwych wariantów badania, które można zastosować, a każdy z nich pozwala uzyskać badaczowi inne informacje, mieszczące się w różnorodnych sferach obszaru poddanego eksploracji.

Na scenariusz badań składają się ściśle określone zadania. Stworzenie takiego narzędzia jest bardzo istotne i pomaga badaczowi w osiągnięciu zamierzonego celu. Sprawdzenie danych funkcji może być niemożliwe, jeśli uczestnik badania będzie pozostawiony sam sobie, a jedyną instrukcją będzie brzmieć "Proszę sobie poprzeglądać i znaleźć coś ciekawego". Ważne jest także poprawne sformułowanie poszczególnych poleceń. Iga Mościchowska,

zajmując się projektowaniem badań użyteczności, opisuje kilka rodzajów zadań wykorzystywanych w *usability research*²⁶². Część z nich może być zdecydowanie przydatna także w ocenie materiałów dydaktycznych.

Właściwe wykorzystywanie zadań to istotny element procesu diagnostycznego. Aby móc zidentyfikować możliwie wiele problemów, użytkownik musi wejść w interakcję z danym projektem. Dopiero na podstawie działań oraz reakcji użytkownika w trakcie interakcji z ocenianym obiektem badacz może wyróżnić obszary, które sprawiają problemy oraz określić przeszkody wymagające wyeliminowania.

Powyższy cel może zostać osiągnięty poprzez wyznaczenie wspomnianych zadań do realizacji w trakcie badania. Powinny one dotyczyć obszarów związanych z poruszaniem się w ramach danego projektu interaktywnego oraz zrozumiałości treści. Często te dwa czynniki są ze sobą powiązane. W konsekwencji więc można wyróżnić dwa sposoby formułowania poleceń, oparte na **poszukiwaniu odgórnie wyznaczonych** informacji oraz na wywiadzie i **samodzielnym wyznaczaniu** celów przez użytkownika.

Poszukiwanie

Jak wskazuje nazwa, w tym zadaniu użytkownik musi znaleźć ściśle określone informacje. Nie powinno istnieć więcej niż jedno poprawne rozwiązanie. Wykonanie zadania powinno być łatwe w ocenie i przyjmować postać dwuwartościową: „zostało wykonane” bądź „było niemożliwe do realizacji”. Celem tego typu zadań jest **sprawdzenie czy użytkownicy mogą zrealizować cele, do których został zaprojektowany dany materiał**.

Odwrócone poszukiwanie

W tym rodzaju poszukiwania uczeń dostaje gotową informację w formie innej niż znajduje się w aplikacji (na przykład zdjęcie), po czym musi ją odnaleźć. Ten rodzaj zadania pozwala badaczom określić czy projekt został stworzony w taki sposób, aby informacja była wystarczająco łatwa w odnalezieniu.

---

²⁶² I. Mościchowska, *Rodzaje zadań w testach użyteczności*, UXbite <http://uxbite.com/2011/04/rodzaje-zadan-do-testow-uzytecznosci/>.

Przykładowy scenariusz badania:

Zawsze po przygotowaniu scenariusza badań należy wykonać badania pilotażowe. Umożliwiają one badaczowi przewidzenie potencjalnych problemów oraz dają czas na dostosowanie zadań do możliwości badanych. Jednymi z najważniejszych problemów jest sprawdzenie, na ile czas przeznaczony na wykonanie polecenia jest wystarczający a pytania poprawnie sformułowane.

Czynności podejmowane podczas badania są przeprowadzane według ścisłej kolejności. Zostały one przedstawione poniżej wraz z szacowanym czasem potrzebnym na ich realizację:

- **Faza przygotowawcza** – przygotowanie badanego oraz stanowisk (od 5 do 10 minut):
  - Przygotowanie stanowisk;
  - Wprowadzenie badanego;
  - Kalibracja urządzenia.
- **Realizacja** – wykonywanie przez uczestnika określonych zadań oraz śledzenie tego procesu za pomocą eyetrackera (od 15 do 25 minut):

Rozpoczęcie badania; Początek badania polega na otwarciu uczestnikowi portalu internetowego na którym zamieszczone są materiały multimedialne bądź odnalezienie tego materiału na dysku twardym.

➔ **Zadanie 1** (około 3 minuty – max. 5 minut): Zapoznanie z listą tematów zawartych w materiale multimedialnym.

- Instrukcja powinna wskazywać miejsce, w którym zlokalizowane są materiały multimedialne na dysku bądź w Internecie.
- Polecenie powinno wskazywać nazwę odnośnika prowadzącego do materiału multimedialnego.
- Badanemu wydaje się polecenie uruchomienia opisanego odnośnika.
- Aby umożliwić wykonywanie dalszych poleceń, uczestnik jest proszony o przeczytanie tytułów każdego obszaru tematycznego.

Celem zadania jest sprawdzenie, czy uczestnik jest w stanie samodzielnie odnaleźć określony materiał oraz zapoznać się z jego menu głównym a także ocena interfejsu graficznego.

➔ **Zadanie 2** (około 3 minuty – max. 5 minut) - poszukiwanie wskazanych informacji, takich jak np.:

- Wejdź w „Urządzenia i instalacje w zakładach gastronomicznych”;
  - Znajdź tu zakładkę „Urządzenia do obróbki wstępnej surowców”;
  - Włącz ją i przejdź do slajdu ósmego;
  - Powiedz, czego ten slajd dotyczy;
  - Wróć do menu głównego.
- Zakończenie badania – po wykonaniu wszystkich zadań należy zaznaczyć, że to koniec zadania, a następnie podziękować uczestnikowi za udział.

Charakter danych otrzymanych w badaniu użyteczności

Dane otrzymywane z badań eyetrackingowych mają głównie formę wizualizacji. Opisano je dokładnie w rozdziale dotyczącym metodologii eyetrackingowej²⁶³. Podczas analizy danych z badania użyteczności materiałów multimedialnych przydatna jest każda z nich. W dalszej części tego rozdziału zostanie przedstawiony sposób ich aplikacji do tego zadania.

Inna część informacji, których dostarcza eyetracker to dane statystyczne. Tego typu badania oferują nie tylko wizualizację danych, która umożliwia jakościową analizę czynności wykonywanych przez badanych. Należy do nich również szereg wskazań związanych z liczbą oraz czasem fiksacji na AOI.

Trudności osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim a zastosowanie eyetrackingu

Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim (ONI-L)²⁶⁴ cechują się różnorodnymi problemami związanymi z funkcjonowaniem w społeczeństwie oraz utrzymaniem koncentracji. W trakcie badań oraz podczas projektowania materiałów multimedialnych należy poświęcić im zatem wiele uwagi, aby zoptymalizować działania służące dostosowaniu materiałów edukacyjnych do zróżnicowanej specyfiki ich potrzeb.

---

²⁶³ W. Jagodziński, *Eyetracking jako metoda dostosowania treści, metod i narzędzi nauczania do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim*, s. 162 w niniejszej publikacji.

²⁶⁴ Skrót ONI-L tu i dalej oznacza osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim.

Iloraz inteligencji mierzony w Skali Wechslera u osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim plasuje się w granicach od 55 do 70 punktów IQ. Stanowi to wartość od dwóch do trzech odchyień standardowych od średniej populacyjnej wynoszącej 100 i odchyleniu standardowym równym 16. Jeżeli wynik w teście inteligencji mieści się pomiędzy wartością średnią a 70, mówimy wówczas o „rozwoju niższym niż przeciętny”, a wynik ten jest uznawany za dolną granicę normy²⁶⁵.

Jean Piaget wyróżnił cztery etapy powstawania inteligencji u człowieka:

1. *Stadium inteligencji sensoromotorycznej (0-2 lat):*

Dominują reakcje sensoryczne i ruchowe. Dziecko nie tworzy reprezentacji zdarzeń, „nie myśli” za pomocą pojęć. Konstruowane są schematy poznawcze.

2. *Stadium myślenia przedoperacyjnego (2-7 lat):*

Następuje rozwój języka i innych form reprezentacji, jak i również gwałtownie rozwijają się pojęcia. Rozumowanie zdominowane jest przez percepcję, a nie logikę (ma ono charakter prelogiczny lub częściowo logiczny).

3. *Stadium operacji konkretnych (7-11 lat):*

Rozwija się zdolność myślenia logicznego, służącego do rozwiązywania konkretnych, pojawiających się w danej chwili problemów.

4. *Stadium operacji formalnych (11-15 lat):*

Struktury poznawcze dziecka osiągają najwyższy poziom. Staje się ono zdolne do stosowania logiki przy rozwiązywaniu wszelkich klas problemów – również tych abstrakcyjnych²⁶⁶.

Koncepcja ta jest przytaczana tu nie bez powodu – jedną z ważniejszych cech charakterystycznych osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim jest upośledzenie myślenia abstrakcyjnego, charakterystycznego dla czwartej fazy rozwojowej u Piageta. Innymi słowy, dziecko „pozostaje” – z większą lub mniejszą skutecznością – w fazie myślenia konkretnego. Nie znaczy to wprawdzie, iż jest ono całkowicie niezdolne do abstrahowania – nie posiada jednak pełnej sprawności i zdolności do dokonywania uogólnień wyższego rzędu. W związku z tym

---

²⁶⁵ J. Wyczesany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo*, Kraków 2004, s. 25.

²⁶⁶ Na podstawie: B. J. Wadsworth, *Teoria Piageta: poznawczy i emocjonalny rozwój dziecka*, Warszawa 1998, s. 39.

utrudnione jest w znacznym stopniu tworzenie pojęć, jak również wnioskowanie i tworzenie sądów (są one często nieudolne) oraz wykrywanie zależności, stosunków i powiązań pomiędzy faktami. Kojarzenie oraz rozumowanie sprawiają problemy. Warto również podkreślić małą plastyczność myślenia oraz fakt, iż osoby takie wykazują znacząco spowolniony rytm procesów myślowych.

Poniżej przedstawiono cztery najważniejsze podgrupy cech i zależności związane z funkcjonowaniem osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim²⁶⁷.

Zaburzenia inteligencji

Niższy poziom inteligencji jest wyzwaniem przede wszystkim dla nauczycieli, pod kątem treści umieszczanych w materiałach multimedialnych, które przygotowują. W badaniach eyetrackingowych problem ten ogranicza się do stworzenia odpowiednio zrozumiałych poleceń. Nauczyciele muszą z kolei przekazać określoną wiedzę, co wymaga doboru stosownego poziomu komunikacji językowej (szczególnie w odniesieniu do używanego słownictwa).

Utrudnia to tworzenie materiałów multimedialnych pod kątem doboru treści, jednak możliwość dotarcia do ucznia dwukanałowo (słuch – wzrok, tekst - grafika) pozwala wzmocnić przekaz i jego zrozumienie.

Wykorzystując eyetracking można sprawdzić czy i na ile dany element treści jest zrozumiały. Istotne jest też, ile razy uczeń powracał do danego fragmentu, aby przeczytać go ponownie, czy pomijał pewne treści bądź ich zrozumienie zajmowało mu wiele czasu.

Zaburzenia percepcji

Inną ważną własnością osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim jest dużo wolniejsze – w porównaniu do normy – spostrzeganie. Sam odbiór danych zmysłowych jest również mniej dokładny. Występują problemy z koncentracją oraz ze skupieniem uwagi, a także z jej podzielnością, selektywnością czy przeczutnością. Występuje – choć w stopniu ograniczonym oraz ze zmniejszonym zakresem – uwaga dowolna.

W przypadku takich trudności eyetracker jest narzędziem pozwalającym stwierdzić, czy dany element przyciągnął uwagę badanego

---

²⁶⁷ L. Cierpiątkowska, *Psychopatologia*, Warszawa 2007 s.176-177;

J. Wyczesany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo*, Kraków 2004, s.29-33;
H. Borzyszkowa, *Oligofrenopedagogika*, Warszawa 1985, s. 40-45.

uczni w pożądanym stopniu. Na podstawie uzyskanej w ten sposób wiedzy możliwe jest określenie czy treść/grafika były wystarczająco wyeksponowane, bądź czy jakiś element nie odwracał uwagi badanych.

Dodatkową zaletą eyetrackera jest jego wygląd zbliżony do zwykłego monitora komputerowego. Badany uczeń nie zdaje sobie sprawy, że siedzi bezpośrednio przed urządzeniem rejestrującym, co ułatwia jego skupienie się na wyświetlanym obrazie.

Tego typu zaburzenia same z siebie stanowią także dużą przeszkodę pod kątem doboru eyetrackera. ONI-L mają tendencję do częstego przenoszenia uwagi, a co za tym idzie – także obracania głowy. Nie uniemożliwia to śledzenia ich wzroku, jednak wymaga doboru urządzenia z funkcją śledzenia ruchów głowy oraz szybkiego odszukiwania nowej ścieżki, jaką podąża wzrok badanego (nie każdy eyetracker je posiada).

Zaburzenia myślenia i zapamiętywania

Kolejnym aspektem dysfunkcji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim jest pamięć. W związku ze wspomnianymi przed chwilą trudnościami dotyczącymi skupienia uwagi, która to jest warunkiem poprawnego zapamiętywania, osoby te mają również problemy właśnie z pamięcią. Ta zasadniczo jest słabsza niż u osób z przeciętną inteligencją. Ponadto charakterystyczna jest dobra pamięć mechaniczna przy jednocześnie istotnie słabszej pamięci logicznej. Sprawia to, iż choć w testach natychmiastowej reprodukcji niedługich tekstów dzieci niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim uzyskują wyniki nie różniące się znacząco od dzieci w normie, to już po upływie choćby krótkiego czasu ich wspomnienia wyraźnie się zamazują.

Dzieci niepełnosprawne w takich sytuacjach często nie opowiadają tego, co widziały, ale wszystko, co wiedzą o danej rzeczy. Warto zaznaczyć, iż pomimo tych niedogodności niekiedy zdarza się, iż jednostka niepełnosprawna intelektualnie ma na tyle rozwiniętą pamięć mechaniczną, iż jest w stanie pozornie kompensować swoje braki intelektualne poprzez zapamiętywanie pokaźnych ilości informacji. Należy jednak zaznaczyć, że nie jest to typowe i zdarza się jednak stosunkowo rzadko. W konsekwencji wiąże się to z dużym zagrożeniem dla każdego testu wiedzy oraz zrozumienia treści. Badania przeprowadzane nawet na osobach w pełni sprawnych intelektualnie nie dają zadowalających efektów w tym zakresie. Ponadto ONI-L mogą doskonale zapamiętać definicję, ale

może się ona z czasem rozmyć, a nawet podanie poprawnego brzmienia definicji wcale nie musi oznaczać jej rozumienia (i z reguły nie oznacza).

Wykorzystanie eyetrackingu umożliwia do pewnego stopnia sprawdzenie czy uczeń rozumie przedstawiane mu treści. Możliwe jest sprawdzenie, jak dużo czasu potrzebuje na ich zrozumienie, czy do nich wraca bądź może w ogóle je pomija ze względu na zbyt duże skomplikowanie. Także wykonanie niektórych czynności, szczególnie w materiałach e-learningowych, wymagają zrozumienia poleceń zawartych w materiale multimedialnym. Wykorzystanie eyetrackera pozwala odróżnić sytuację, w której polecenie jest niezrozumiałe, niewidoczne bądź niewykonalne (np. ze względu na budowę materiału edukacyjnego).

Defekty fizyczne i psychoruchowe

W zakresie funkcjonowania fizycznego osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim z reguły nie różnią się od osób z inteligencją w normie intelektualnej. Dopiero po bliższej obserwacji dostrzec można pewne często występujące defekty, takie jak np. zajęcza wargi czy zez. Częściej również występują uszkodzenia słuchu czy wzroku, a także różnego rodzaju kalectwa. W przypadku niepełnosprawności na tle organicznym zdarzają się również przypadki towarzyszących zaburzeń epileptycznych. Jeżeli chodzi o motorykę, to charakterystyczny jest wydłużony okres reakcji oraz męczliwość psychoruchowa, a także mała sprawność kinestetyczna oraz koordynacja wzrokowo-ruchowa. Ponadto powszechne są ruchy mimowolne oraz tiki, częste też są hipokinezy lub hiperkiniezy.

Wskazane tu rodzaje defektów cechują się innym podejściem z punktu widzenia tworzenia materiałów multimedialnych oraz metodologii eyetrackingowej, w związku z czym wymagają one oddzielnego omówienia, przedstawionego poniżej.

Defekty fizyczne

Defekty fizyczne nie mają na ogół dużego wpływu na percepcję materiału edukacyjnego oraz na badanie za pomocą eyetrackingu, zaś te które występują porównywalne są do ograniczeń odnoszących się także do osób w pełni sprawnych. Problemem może być jednak częstotliwość ich występowania wśród ONI-L. Aby wyeliminować zagrożenie niepowodzenia badania, przed przystąpieniem do niego przygotowany jest formularz wykluczający osoby, które – ze względu na ograniczenia sprawności fizycznej – nie mogą być zbadane za pomocą eyetrackera.

Podobnie problem ma się w przypadku projektowania materiałów multimedialnych, w tym przypadku jednak materiał dostosowuje się do indywidualnych potrzeb ucznia.

Zakłada się, że podczas pracy z uczniem nauczyciel poznaje zarówno słabe, jak i silne strony swoich podopiecznych, co umożliwia mu doprecyzowanie wybranych elementów multimedialnych.

Defekty psychoruchowe

Wykorzystanie w procesie edukacyjnym komputera znacząco umniejsza wagę tego typu zaburzeń tak długo, jak nie są one związane z ruchem głowy. Dokonywanie notatek przy odpowiednim tempie prowadzenia zajęć również nie powinno sprawiać szczególnych trudności. Uczeń może wykorzystać wyświetlony materiał bądź notować ze słuchu.

W przypadku wykorzystania eyetrackingu (przy zachowaniu odpowiednich procedur postępowania) tego typu trudności również nie mają istotnego znaczenia. Ważne jest, aby badany miał możliwie wygodne miejsce do siedzenia oraz aby było ono możliwie nieruchome – ogranicza to wpływ nadaktywności ruchowej na badanie przy równoczesnym zachowaniu odpowiedniego komfortu badanego.

Zaburzenia uczenia się

Istotnym problemem związanym z wykorzystaniem materiałów multimedialnych w edukacji zawodowej ONI-L są problemy z uczeniem się. Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim mają znaczące trudności w zakresie utrwalania wiadomości, co w połączeniu z wspomnianą już pamięcią mechaniczną (czy konkretnie z wynikającym z niej uczeniem się mechanicznym), małą pojemnością treści poznawczych, trudnością w zastosowaniu zdobytych wiadomości oraz upośledzenia samodzielności myślenia sprawia, iż możliwości zdobywania wiedzy i umiejętności są dla nich w znacznym stopniu ograniczone.

Z tego powodu wartościowe jest wykorzystanie materiałów multimedialnych, które pozwalają zdywersyfikować ścieżki (sfera werbalna i sfera niewerbalna), którymi można dotrzeć do ucznia oraz wspomóc proces utrwalania wiadomości. Odpowiednio skonstruowane materiały multimedialne nie przerastają możliwości pojęciowych ONI-L. Związane jest to z umieszczaniem na slajdzie bądź w danej klatce odpowiedniej ilości elementów.

W sytuacji, kiedy ilość elementów i treści jest zbyt duża, dochodzi do zdezorientowania ucznia. Istnieje duże prawdopodobieństwo sytuacji, że jego uwaga nie skieruje się w pożądanym kierunku. Na przykład umieszczenie zbyt dużej liczby zdjęć w przekazie może spowodować pominięcie przyswojenia treści niektórych z nich. Także zbyt dużej ilości informacji do zapamiętania może być przeszkodą w ich poprawnym zrozumieniu. Oprócz tego mogą się one kontaminować, na co zwrócono uwagę wcześniej.

Zaburzenia mowy

Wśród osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim występują również liczne zaburzenia i nieprawidłowości rozwojowe mowy, a w konsekwencji – związane z tym problemy z opanowaniem umiejętności pisania, czytania i liczenia. Zasób słownictwa jest często bogaty (choć nie świadczy to o wysokim poziomie myślenia abstrakcyjnego – raczej o dobrej pamięci mechanicznej), a zdania przez nie budowane są rozwlekłe i pełne dygresji. Spotyka się zdania niespójne logicznie w stosunku do uprzednio wypowiedzianych zdań, a słowa są często przez nie używane nieadekwatnie, bez pełnego zrozumienia ich znaczenia.

Ten typ trudności znacząco utrudnia podejmowanie działań związanych ze sprawdzaniem wiedzy oraz angażowaniem ucznia w procesy związane z badaniem i wymagające jego wypowiedzi. ONI-L wypowiedzają się na ogół w sposób zrozumiały, jednak specyfika procesu badawczego może wymagać posługiwania się precyzyjnymi pojęciami i określonymi procedurami.

Zaburzenia kompetencji społecznych

Etapy rozwojowe w zakresie funkcjonowania są z reguły przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim (w porównaniu z osobami w normie intelektualnej) osiągnane później lub wcale – szacuje się, że maksymalny poziom dojrzałości umysłowej, jaką jest w stanie osiągnąć jednostka niepełnosprawna intelektualnie w stopniu lekkim, plasuje się w granicach od dziewięciu do dwunastu lat. Większość niepełnosprawnych osiąga niezależność w zakresie samoobsługi, jak również jest zdolna do podstawowych prac domowych. Ponadto jest zdolna do wykonywania prostszych zawodów, które nie wymagają wysokich kwalifikacji oraz rozwiązywania zadań problemowych i podejmowania decyzji w sytuacjach nietypowych.

Jest to konsekwencja swoistego ubóstwa wyobraźni twórczej u osób z prezentowanej grupy. ONI-L mogą mieć trudności w orientacji w nowych miejscach i sytuacjach, gdy okoliczności się zmieniają lub są bardziej złożone. Są też z reguły bardziej bierne niż aktywne – z reguły nie przejawiają inicjatywy, unikają tego, co nowe i nieznanne.

Wykorzystanie eyetrackingu w przedstawionej formie, nie wymaga wielu interakcji ucznia z innymi osobami, a zadania są bardzo proste. Pozwala to na zapewnienie badanym dużego komfortu w trakcie badania, wynikającej z faktu, że z jednej strony w pobliżu znajduje się znany uczniowi opiekun, z drugiej zaś nie jest on zmuszany do zbyt wielu interakcji.

Zaburzenia emocjonalno-afektywne

Ostatnim poruszonym w niniejszym opracowaniu aspektem są zaburzenia związane z emocjami. Osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim dzieli się na dwie grupy – osoby **eretyczne**, czyli niestabilne emocjonalnie, impulsywne, nadmiernie ruchliwe, z trudnościami w koncentracji oraz oznakami nadmiernego zmęczenia, oraz osoby **apatyczne**, u których nad pobudzeniem przeważa hamowanie, ze zwolnionym tempem reakcji, biernością, nieśmiałością i płaczliwością. Niektórzy badacze wyróżniają jeszcze typ trzeci – **mieszany**. Charakteryzuje się on naprzemiennością stanów apatii i nadmiernej pobudliwości.

J. Kostrzewski, charakteryzując osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu lekkim, zwraca szczególną uwagę na ich niedorozwój w sferze uczuć wyższych oraz wrażliwości moralnej. Oligofrenicy są bardziej niestabilni emocjonalnie, impulsywni, agresywni, niespokojni, oraz przejawiają bardziej niestabilną oraz nieadekwatną samoocenę aniżeli osoby w normie. Trudniej jest im też panować nad swoimi popędami i afektami.

Wykorzystanie multimediiów wywołuje większe zaangażowanie ONI-L w zajęcia. Praca z komputerem (który jest urządzeniem względnie skomplikowanym) podnosi także ich samoocenę. Wykorzystanie eyetrackingu pozwala na wykorzystanie obu tych aspektów. Równocześnie charakter badań użyteczności powoduje, że uczniowie nie czują się oceniani i nie muszą bać się porażki. Mimo to konieczne jest podjęcie niezbędnych środków ostrożności. Ponieważ dobro badanych jest najważniejsze, a mogą mieć oni tendencję do niestabilności emocjonalnej, warto jest przygotować się na ewentualną konieczność przerwania badania.

Mogą zdarzyć się sytuacje, w których ONI-L nie będą w stanie uczestniczyć w badaniu z przyczyn niekoniecznie z nim związanych. Badacz musi być na taką sytuację przygotowany oraz określić, w jakiej sytuacji badanie można kontynuować, a w jakiej powinno ono być ostatecznie przerwane.

Charakterystyka organiczna

Wśród osób niepełnosprawnych intelektualnie wskaźnik współwystępowania różnych objawów, takich jak uszkodzenia neurologiczne, objawy somatyczne i psychiczne obciążenia chorobowe, jest trzy-, czterokrotnie wyższy niż u populacji ogólnej. Symptomy te są tym powszechniejsze, im głębszy jest stopień upośledzenia. Wśród problemów zdrowotnych i psychicznych, jakie mogą spotkać osoby niepełnosprawne intelektualnie, wymienić można na przykład niepełnosprawności ruchowe, poważne problemy ze wzrokiem i słuchem, wady wymowy, wady kardiologiczne (jak również i wady innych układów), zachowania agresywne i autoagresywne, zaburzenia osobowości, emocji, stany lękowe, zaburzenia paranoidalne czy zachowania aspołeczne. W wymiarze organicznym upośledzenia umysłowe są stanem, który powodowany jest różnymi czynnikami patogennymi, najczęściej wieloma na raz (uwarunkowania polietiologiczne). W przypadku upośledzenia lekkiego z reguły występuje wiele słabszych czynników patogennych, podczas gdy przy niepełnosprawności głębokiej jest to kwestia jednego, ale silnego czynnika. Warto przy tym zaznaczyć, iż nie wszystkie patogeny organiczne są endogenne²⁶⁸.

Charakterystyka psychiczna

W tym wymiarze powodu powstania upośledzenia dopatruje się w „rezultacie nieprawidłowego przebiegu procesu rozwojowego o specyficznym charakterze”²⁶⁹. Powoduje to zaburzenie aktywności poznawczej, i w konsekwencji uniemożliwia prawidłowe korzystanie z doświadczeń. Według Kościeleckiej wyróżnić można trzy etapy procesu dochodzenia do upośledzenia umysłowego²⁷⁰:

---

²⁶⁸ Patrz: L. Bobkowicz-Lewartowska, *Niepełnosprawność intelektualna*, Gdańsk 2011, s. 22-44.

²⁶⁹ *Ibidem*, s. 45.

²⁷⁰ *Ibidem*.

Etap I: Rozpoczyna się w momencie zadziałania czynnika patogenicznego o charakterze biologicznym (np. chromosomopatia) lub psychologicznego (np. stres matki związany z ciążą). Gdy dziecko posiadające defekt przychodzi na świat, ich matki często są przytłoczone chorobą, przez co mają trudności w otoczeniu dziecka niezbędną opieką terapeutyczną. Targają nimi różne, nierzadko negatywne emocje, takie jak strach, panika, czasem nawet odraza. Sprawia to, iż nie są w stanie odpowiednio reagować na potrzeby dziecka, które z kolei z jednej strony nie mając warunków niezbędnych do radzenia sobie z własnymi słabościami, a z drugiej wyczuwając otaczające je uczucia niepokoju czy wrogości, popada w proces patologizacji rozwoju.

Etap II: Polega on na ciągu akcji i interakcji zarówno w życiu wewnętrznym (jego psychiki i organizmu), jak i jego otoczeniu. Dziecko dąży do unikania zachowań i sytuacji, które w przeszłości spotkały się z jakkolwiek negatywnym odbiorem, a w przypadku, gdy samo jako osoba spotyka się z takowym niemal nieustannie, unika większości działań. To z kolei prowadzi do zahamowania rozwoju, który zwiększa prawdopodobieństwo negatywnego odbioru ze strony środowiska.

Etap III: Następuje usztywnienie patologii. Sprawia to, iż upośledzenie, dotąd przynajmniej w teorii odwracalne, przestaje takim być²⁷¹.

Charakterystyka społeczna

W tym wymiarze niepełnosprawność intelektualną traktuje się jako fakt społeczno-kulturowy. Kładzie się tu nacisk na znaczenie takich zjawisk jak etykietowanie. To społeczeństwo decyduje o tym, kto jest upośledzony, a kto nie – na podstawie nie tylko swojej wiedzy i kompetencji, ale również postawy czy poziomu tolerancji. Nawet samo pojęcie „upośledzony” traktowane jest jako twór kulturowo-społeczny. Zwraca się również uwagę na wpływ wybrania wskaźników determinujących ewentualną niepełnosprawność – poziom upośledzenia w populacji jest różny, gdy przyjmiemy standardową, psychologiczną miarę dwóch odchyień standardowych, a inny, gdy uwzględni się np. ilość osób odwiedzających specjalistyczne poradnie lub gdy przeprowadzi się próbę na populacji nieodróżnionawej wiekowo w odniesieniu do populacji ogólnej (np. wśród osób starych)²⁷².

---

²⁷¹ *Ibidem*, s. 44-51

²⁷² *Ibidem*, s. 51-55

Charakterystyczne jest również zjawisko tzw. paradoksu upośledzenia umysłowego, który mówi o różnicy pomiędzy odsetkiem osób niepełnosprawnych umysłowo w wieku szkolnym a procentem w całej populacji. Tłumaczy się ten paradoks trudniejszym wykrywaniem upośledzenia u osób dorosłych niż u dzieci – największa wykrywalność przypada na wiek między dziesiątym a czternastym rokiem życia. O dużym wpływie czynników społecznym świadczą choćby badania przeprowadzone nad liczbą dzieci upośledzonych, które uczą się w placówkach specjalnych w różnych landach wschodnich i zachodnich Niemiec. Na wschodzie wskaźnik ten był wyższy o około 0,5%, co dowodzi znaczenia środowiska w genezie powstawania niepełnosprawności intelektualnej²⁷³.

Wykorzystanie eyetrackingu w pracy z ONI-L

Dydaktyka ONI-L wiąże się z właściwym i maksymalnie efektywnym stosowaniem zasad procesu rewalidacyjnego. Z tych zasad wypływają najważniejsze przesłanki związane z dostosowaniem materiałów multimedialnych do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, jak i planowania i przeprowadzania badań eyetrackingowych.

Dalej przedstawiono ich typologię pod kątem psychopatologii jak i w aspekcie instytucjonalnym (obowiązującym w Polsce oraz na poziomie międzynarodowym). Znajomość zasad rewalidacji jest **niezbędna** dla zrozumienia tego projektu, podejścia badawczego oraz zrozumienia metodologii dostosowania materiałów multimedialnych do potrzeb osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim.

Cele i założenia procesu rewalidacyjnego

Cele kształcenia i opieki specjalnej dla dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w poszczególnych stopniach prezentuje L. Cierpiałkowska, sprowadzając je, podobnie jak w przypadku innych działów pedagogiki specjalnej, do rewalidacji, czyli zespołu działań pedagogicznych, wychowawczych oraz terapeutycznych, które mają przygotować jednostkę upośledzoną do życia osobniczego i egzystencji w społeczeństwie²⁷⁴. Wynikają z tego ogólne zasady rewalidacji, z których wg Lipkowskiego najważniejsze są następujące:

---

²⁷³ L. Cierpiałkowska, *Psychopatologia*, Warszawa 2007, s. 175.

²⁷⁴ Za: H. Borzyszkowa, *Oligofrenopedagogika*, Warszawa 1985, s. 44-45.

- **Zasada akceptacji** – polega na kształtowaniu stosunku społeczeństwa do jednostek upośledzonych umysłowo, aby uznając trudności rozwojowe tych osób, nie zaniechano wszelkich form opieki i pomocy dla nich, czyli aby obowiązki społeczne były podejmowane w pełni gotowości wobec potrzeb osób odchylonych od normy;
- **Zasada pomocy** – to dbałość o aktywizację sił biologicznych wychowanka, aby go usamodzielnic, aby wytworzyć odpowiednią atmosferę w środowisku życia (nie dopuszczając jednak do przesadnej ochrony, szkodliwej dla rozwoju);
- **Zasada indywidualizacji** – polega na dostosowaniu nauczania do indywidualnych właściwości dziecka oraz uwzględnieniu jego własnego celu kształcenia (uwarunkowanego przez różne czynniki, np. uzdolnienia, sprzyjające okoliczności materialne czy środowiskowe i inne);
- **Zasada terapii pedagogicznej** – czyli najpierw poznanie dziecka i opracowanie diagnozy, następnie wspólna praca ze środowiskiem, aby polepszyć sytuację dziecka, stworzyć mu możliwie najlepsze warunki do pokonania trudności. Wreszcie stosowanie środków terapeutycznych, w tym leczenia (kuracja medyczna) oraz psychoterapii (współpraca z psychologiem) i terapii pedagogicznej (dobór środków pedagogicznych dla przezwyciężenia trudności);
- **Współpraca z rodziną** – jako zasada wspólnego, uzgodnionego działania szkoły i domu, aby wspomagać każdy wysiłek dziecka na drodze ku usprawnieniu i rozwojowi²⁷⁵.

Na koniec tej części artykułu warto przytoczyć również treść postanowień tzw. Deklaracji Warszawskiej z 3-go października 1995 roku, przyjętej przez przedstawicieli 239 krajów obecnych podczas konferencji „Prawa człowieka a osoby z upośledzeniem umysłowym w krajach Europy Centralnej i Wschodniej”, która odbyła się w dniach 2-4 października tegoż roku. Deklaracja ta zawiera 7 zasad, do których przestrzegania uczestnicy konferencji wzywają „parlamenty, rządy, władze lokalne, społeczności i wszystkich ludzi dobrej woli”²⁷⁶. Zasady te brzmią następująco:

---

²⁷⁵ Za: J. Wyczesany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo*, Kraków 2004, s. 42.

²⁷⁶ *Ibidem*, s. 16.

1. Włączenie

Wszystkie osoby z upośledzeniem umysłowym muszą mieć zagwarantowaną możliwość pełnego uczestnictwa w życiu społecznym i rodzinnym, zwłaszcza w sferze edukacji, zatrudnienia i rekreacji.

2. Pełnia praw obywatelskich

Wszystkie osoby z upośledzeniem umysłowym muszą mieć równe szanse uczestniczenia i wnoszenia swojego wkładu w życie społeczne. Prawodawstwo nie pozwalające im na pełne korzystanie z praw obywatelskich obowiązujących w danym kraju musi być zniesione.

3. Samostanowienie

Wszystkie osoby z upośledzeniem umysłowym powinny mieć swój udział w podejmowaniu decyzji, które ich dotyczą, na kształt polityki społecznej, która wpływa na ich życie i na programy, które tworzy się w celu zaspokojenia ich potrzeb.

4. Wsparcie dla rodziny

Musi istnieć system odpowiednich służb wspierających upośledzonego członka rodziny, a także odpowiednie poradnictwo oraz służby zapewniające wsparcie i możliwość okresowego zastąpienia rodziny w jej funkcjach opiekuńczych.

5. Budzenie świadomości

Warunki życia osób z upośledzeniem umysłowym mogą ulec poprawie jedynie wówczas, gdy w społeczeństwie wzrośnie zrozumienie dla możliwości potrzeb i praw tych osób, m.in. dzięki wykorzystaniu *mass mediów* w celu lepszego i pełniejszego przepływu informacji na temat wszystkich aspektów życia osób niepełnosprawnych.

6. Wykorzystanie Standardowych Zasad opracowanych przez Narody Zjednoczone

Standardowe Zasady dotyczące Zrównania Szans Osób Niepełnosprawnych, opracowane przez ONZ, powinny być szeroko rozpowszechnione w Europie Centralnej i Wschodniej, ponieważ stanowią one potężny instrument do sterowania polityką społeczną i działaniami na rzecz osób niepełnosprawnych i ich organizacji.

7. Rozwijanie oddolnych organizacji pozarządowych

Rządy powinny wspierać osoby z upośledzeniem umysłowym, ich rodziny i przyjaciół w tworzeniu oddolnych organizacji pozarządowych pracujących na rzecz pełnego uczestnictwa i równości osób

z upośledzeniem umysłowym. Organizacje te, razem i z osobna, będą przeciwstawiać się dyskryminacji osób z upośledzeniem umysłowym²⁷⁷.

Podsumowanie

Eyetracking to narzędzie które pozwala na pokonanie problemów związanych z wieloma trudnościami, jakie napotykają badacze, nauczyciele, ale przede wszystkim uczniowie. Związane jest to z łatwością zastosowania tej metody oraz względnie małą liczbą zastrzeżeń do procedur.

Kontakt ucznia z zaawansowaną technologią z jednej strony podnosi jego samoocenę, a z drugiej pozwala na uzyskanie **obiektywnych** danych na temat dostosowania materiałów multimedialnych do ich potrzeb. Co więcej uczestnik badania nie podlega ocenie, jego przypadłość jest akceptowana.

Eyetracking przede wszystkim jednak umożliwia poprawne ocenienie percepcji użytkownika w sposób dokładny, nieosiągalny dla człowieka. Materiał multimedialny oceniany jest pod wieloma kątami, poprzez poprawność wizualną, zrozumiałość treści oraz spełnianie celów rewalidacyjnych (szczególnie indywidualnego dostosowania materiału do możliwości ucznia).

Szkolnictwo coraz częściej wykorzystuje technologie informacyjne co wymaga wprowadzania nowych standardów pracy dydaktycznej. Ciągły rozwój technologii wymusza rozwój własnych kompetencji nauczyciela, często we własnym zakresie. Możliwe jest jednak stworzenie modelu dla niektórych działań, jak na przykład dostosowania materiałów multimedialnych do potrzeb osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, ponieważ ich potrzeby się nie zmieniają tak samo, jak istota stosowania materiałów multimedialnych. Eyetracking wydaje się jednym z najlepszych obecnie narzędzi pozwalających na efektywne wspieranie procesu kształcenia, co w odniesieniu do osób niepełnosprawnych ma szczególnie istotne znaczenie w kontekście wyrównywania szans życiowych oraz wspierania jednostek rozwojowo słabszych.

---

²⁷⁷ *ibidem*.

Bibliografia

- Bobkowicz-Lewartowska Lucyna, *Niepełnosprawność intelektualna*, Harmonia Universalis, Gdańsk 2011
- Borzyszkowa Halina, *Oligofrenopedagogika*, PWN, Warszawa 1985
- Cierpiątkowska Lidia, *Psychopatologia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007
- Duchowski Andrew T., *Eyetracking methodology*, Londyn 2006, s. 3
- Eachus Peter, *The Use of Eye Tracking Technology in the Evaluation of e-Learning: A feasibility study*, tekst dostępny online pod adresem: http://www.ece.salford.ac.uk/proceedings/papers/25_07.pdf [dostęp: 10-08-2012].
- Mościchowska Iga, *Rodzaje zadań w testach użyteczności*, tekst dostępny online pod adresem: <http://uxbite.com/2011/04/rodzaje-zadan-do-testow-uzytecznosci/> [dostęp 29-08-2012].
- Wadsworth Barry J., *Teoria Piageta: poznawczy i emocjonalny rozwój dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Warszawa 1998, s. 39
- Wyczesany Janina, *Pedagogika upośledzonych umysłowo*, Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków 2004.